

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

PETŐFI VILÁGIRODALMI JELENTŐSÉGÉHEZ

Mai előadásomban részleteket mutatok be készülő munkámból, amelynek címe : „Petőfi belép a világirodalomba.” Tekintve, hogy nagy területet átfogó, úgynevezett komplex témáról van szó, kénytelen voltam több olyan kérdéssel foglalkozni, amelyeknek marxista értelmezése vagy tisztázása csak az utolsó években történt meg. Hogy csak a legfontosabbakat említsem : mi a lángelme eredetiségének a lényege, milyen egyetemes szükségleteket elégít ki, melyek a költői világhír kialakulásának történeti, ideológiai, esztétikai feltételei, hogyan tükröződik az egyenlőtlen fejlődés elve a világirodalomban? Az ilyen kérdések természetesen egy kérdésben összpontosulnak: miben áll, s hogyan teljesíti Petőfi világirodalmi küldetését?¹

Az egyes részleteket úgy válogattam össze, hogy előadásomban az általánosabb jellegű kérdések mellett megfelelő arányban érvényesüljenek a speciális természetűek. S hogy elébevégyak minden félreértésnek : könyvem lényegében Petőfi világhírének első, egyúttal leggazdagabb fejezetével, a némettel foglalkozik. Már csak azért is, mert Petőfi első fordítói németek s mert jósokáig e fordítások helyettesítik a magyarul nem értők számára az eredeti szöveget, s végül: mert Petőfi visszhangja a német nyelvterületen volt a legmélyebb és a legintenzívebb.

A hagyományos filológiai gyakorlatot követve, be kellene számolnom munkám történeti előzményeiről, forrásairól, módszeréről. De részletes beszámoló helyett ezúttal mindössze néhány elvi—módszertani megjegyzésre szorítok. Először is meg kell állapítanom, hogy olyan munka, amely Petőfi világhírének kialakulásával, történetével foglalkoznék, nincs, s hozzá teszem : az ilyen feladat meghaladná egy ember erejét s csak kollektív alapon volna megoldható, főleg ha arra gondolunk, hogy a Petőfivel foglalkozó magyar és nem-magyar nyelvű cikkek, tanulmányok, könyvek száma ma már sok százra rúg. De teljes, egzakt P. bibliográfiánk sincs. Főforrásaink még mindig

¹ A problémához l. köv. tanulmányaimat : *Petőfi rangrejtve*, M. Nyelvőr, 1948. — *G. Fr. Daumer, hegelianus író és Petőfi-fordító, Világir. Évkönyv*, Bpest, 1953. — *Petőfi és a m. népköltészet belép a világirodalomba*, uo. 1953.

Petőfi leglelkesebb fordítójának és propagálójának, Kertbenynek statisztikai. Wurzbach, Szinyei életrajzi lexikonai, Meltzl „Aktái”, a „Petőfi-Muzeum”, a „Petőfi-Almanach”, hírlapjaink, folyóirataink alkalmi közleményei nem pótolják ezt a hiányt. Nem kevésbé égető, sőt ha lehet még égetőbb hiány, hogy Petőfi idegennyelvű fordításainak sincsen teljes, vagy megközelítően teljes könyvészete. Gulyás Pál kizáróan a Nemzeti Múzeum anyagát leltározta, Demeter Imre kézirati leltára tovább megy egy lépéssel, de még messze van a teljességtől.

Valamivel kedvezőbb a helyzet az anyag feldolgozása körül. Amennyire látom, ma már alig van nemzeti irodalom, amelynek Petőfi-kultuszáról ne volna legalább vázlatos képünk. Ebben a vonatkozásban ki kell emelnem a francia szektort, ahol úgyszólván minden jelentékenyebb fordító: Thalès Bernard, Charles-Louis Chassin, Saint-René Taillandier, François-Etienne Adam megkapta a maga disszertációját (Thalès Bernard, Chassin kettőt is). Utána mindjárt a német és az olasz következik. Van tanulmányunk a román, a cseh, szlovák, lengyel, szerb, az angol Petőfi-irodalomról. Csakhogy az eddig megjelent munkák jó része történeti-politikai keretbe ágyazott, anyag feltáró vagy statisztikai jellegű. Úgyszólván kivétel nélkül megállnak ott, ahol a mélyebb összefüggéseknek, Petőfi ideológiai, politikai, felszabadító hatásának felderítése következne. Csupa ablaktalan, távlathíjas monád, amelyek ugyan visszatükrözik Petőfi lángelméjét, de vakok egymás iránt s alig vesznek tudomást egymásról. Az ilyen történelmietlen szemléletnek kirívó példája az a gyűjteményes kötet, amely „Petőfi a világirodalomban” címen jelent meg a Petőfi-Könyvtárban. Átfogó cikk mindössze kettő van benne: Kont Ignácé a francia s Baróti Lajosé az olasz P.-irodalomról. Folyamatban van az orosz anyag feltárása és feldolgozása.

Ezek után nyilvánvaló, hogy amikor megrajzolom legnagyobb lírikusunk világhírének kialakulását, nem érem be, ahogyan eddig történt, tények és adatok egyszerű statisztikai leltározásával, a fordítások puritán számbavételével, hanem megpróbálok leátni e világhír társadalomtörténeti, politikai-ideológiai gyökeréig. Ez az eljárás mindenestre lehetővé teszi, hogy leszámoljunk azzal a történelemellenes felfogással, mintha Petőfi kizáróan a forradalmi légkörnek s nem elsősorban a maga forradalmi magatartásának, emberiművészi kvalitásainak köszönhetné világhírét, s hogy kimutassuk: recepciója nem véletlen folyamat, hogy a fordítók, kritikusok, az első megértő olvasók viszonyát Petőfihez nem csupán valami szerencsés ösztön, hanem a szó legkonkrétabb értelmében vett ideológiai—politikai rokonságuknak ilyen vagy amolyan mértéke határozza meg. Ennek aztán az lesz az eredménye, hogy az eddig szabadon lebegő címek, nevek, szövegek mögött esetről-esetre feltűnik az élő, kora gondjaiban, törekvéseiben és feladataiban érdekelt költői lángelme.

Petőfi világhíre

Egy költő áttöri egy nemzeti nyelv korlátait, belép más népek tudatába és emlékezetébe, hogy hosszú századokig el ne homályosuljon benne. Világhír: maradandóság, amely túléli a költőt, élet a halál után a műalkotásban. Van műalkotás, egész irodalom, amelynek világhíre a leggazdagabb tartalom és a legművészebb forma gáncstalan összhangján, eszmei, erkölcsi és esztétikai példaszerűsége, a népek és korok közmegegyezésén alapul. Ilyen az antik klasszicitás. Érvényéhez ma sem fér kétség, megújító, nevelő szerepe ma sem szűnt meg a gépek, az atomenergia ipari felhasználásának korában, de ha szabad azt mondanom, inkább csak életünk ünnepibb és ünnepélyesebb pillanataiban gyakorolja s látja el ezt a szerepet. Van aztán egy másfajta halhatatlanság és példaszerűség is, a Shakespeareé, a Goetheé, a Puskiné, a Heinéé, a Petőfié, akiknek közvetlenebbül, konkrétabb formában, mindennapi gondjaink és örömeink közepette is érezzük állandó segítő, felemelő jelenlétét, akik időszerű szükségleteket elégítettek ki a maguk korában s elégítenek ki még ma is.

Valamennyi újabb világhír között a Byron, Puskin, Heine világhíre mellett Petőfié a legfiatalabb és a legtüneményesebb. Milyen problematikus volt pl. sokáig Dante értékelése, mennyi félreértéssel, elfogultsággal kellett megküzdenie, mennyi ellenérzést és ellenállást kellett leküzdenie Shakespeare-nak, Goethének, vagy akár Heinének, mire elfoglalhatták helyüket a népek irodalmi tudatában. S ami a legkülönösebb: Petőfi kezdődő világhíre még csak nem is alapul egy lezárt, áttekinthető életmű ismeretén, ahogyan ezt Shakespeare vagy Goethe esetében látni, hanem mindössze ez életmű töredékein, mégpedig jórészt rosszul közvetített és tolmácsolt töredékein. És mégis olyan természetesen, úgyszólván akadálytalanul töri át egy elszigetelt nyelv és irodalom korlátait s győzi le azt a csökönyös ellenérzést vagy közömbös-séget, amellyel Nyugat-Európa népei viseltettek a rendi Magyarország iránt. Mert rég elmúltak azok az idők, amikor a török veszedelmet elhárító s Európa népeinek biztonságáért vérző Magyarország a „kereszténység védőbástáya” volt. Igaz viszont: alig van XIX. századi költő, aki olyan kedvező történeti és társadalomtörténeti, politikai—eszmei feltételek között lépett volna be Európába, mint Petőfi.

Mindenekelőtt: élete, költészete mintegy Európa szeme láttára, a nemzeti szabadságharcok izgalmas légkörében bontakozik ki és 48—49-ben kulminál. A magyar forradalom egyik első tette Petőfi „Nemzeti dal”-a, a magyar szabadságharc egyik utolsó megrázó eseménye pedig Petőfi halála a segesvári csataterén. S ahogyan a szabadságharc igazolja Magyarországot politikailag és történetileg Európa haladó népei előtt, úgy igazolja Petőfi a magyar költészetet századok óta először Európa haladó olvasói és kritikusai előtt: a magyar szabadságharc és Petőfi költészete úgyszólván egyek végső

történeti funkciójukban. Amikor Európában megbukik minden forradalom, a magyar forradalom éppen akkor nő át a szabadságharcba : a kereszténység védőbástyájából az európai szabadságeszme utolsó reménye és bástyája lett. Ez olyan mértékben emeli Európa szemében a magyar nép erkölcsi tekintélyét, mint még soha a török háborúk óta.

Viszont arról sem szabad megfeledkezni, hogy Petőfit 1845 óta állandóan fordítják, hogy már 1846-ban, amikor idehaza is még csak kialakulóban van a híre, egy kötetnyi verse jelenik meg német fordításban s hogy ezt szórványfordítások mellett 48—49 között újabb kötetek követik. Egyszóval : kellett lenni olyan objektív tényezőknél, amelyek már a forradalom előtt, utána pedig a forradalommal és a szabadságharcral együttműködve, elhárították az akadályokat Petőfi világirodalmi érvényesülése előtt.

Valamennyi költői világhír között a Petőfié nemcsak a legtüneményesebb, de a legkésőbbi is. Ismerjük a késelem okát : a magyar gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés lassított, akadályozott és sokszor kihagyásos menetét. S tegyük hozzá : e késelem következményei jóval nagyobb mértékben mutatkoznak meg az irodalomban, mint az ideológiai felépítmény más területein. Itt találkozunk azzal az anakronisztikus jelenséggel, hogy humanistáinkat, a reformáció első „nagy” nemzedékét, néhány magánjáró eretneket nem tekintve, alig van írónk, aki nemesak időben, hanem szellemileg is kortársa volna az egykorú haladó Európának. A XVIII. századig mindössze két olyan világi jellegű s magyarul író költőt ismerünk, akik össze tudják hangolni koruk magyar és európai távlatát s éppen ezért már Európa számára is volna mondanivalójuk : Balassit és Zrinyit. Balassi költészete az első korszakos minőségi változás, amely irodalmunkat éri. Vörösmartyig nem is lesz hozzá fogható. Az is végzetes hatással volt költészetünk sorsára, hogy a XVIII. század közepéig, sőt a francia forradalomig nem tud megszabadulni a biblicizmus, általában a teológia gyámságától. Emiatt, a kuruckor költészetét kivéve, nem lehet normális a viszonya a társadalmi, a politikai valósághoz s képtelen a maga erejéből olyan világi terminológiát teremteni, amellyel zavartalanul tudná kifejezni e valóságot.

Ha jól meggondoljuk, csak a kapitalizálódás és iparosodás, a felvilágosodás behatolása az írók és olvasók tudatába, mindenekelőtt pedig a francia forradalom okozta ideológiai világválság hozza meg a szabad mozgást a magyar politikában s tűzi napirendre egy új, időszerű magyar irodalom s vele együtt egy megfelelő terminológia megteremtésének szükségességét. A régi ösztönös nyelvújítást most váltja fel a tudatos, elvszerű, amely nem véletlenül fűződik a magyar felvilágosodás legátfogóbb képviselőjének, Kazinczynak a nevéhez. A nyelvújítás diadala a progresszió diadala s egyik legpozitívabb teljesítménye. Minden bevált új szó nemesak a magyar szókincset gazdagítja, hanem a magyar gondolat- és fogalomkör, a társadalmi tudat és látókör korlátait is tágítja, visszavonhatatlanul világvivá teszi a magyar irodalom

nyelvét. Ebben az irányban hatnak a fordítások is. Amikor a magyar olvasó német, angol, francia regényeket olvas, idegen eredetű drámát lát a színpadon, nemcsak elemi-tárgyi kíváncsiságát elégíti ki vele: a nyugati országok fejlett társadalmának eszményített vagy reális rajza megnyitja szemét a maga helyzetének, társadalmának ellentmondásai, visszasságai, kicsinyessége iránt. A magyar író és költő a júliusi forradalom táján első ízben élhet egy új, eddig ismeretlen politikai és társadalmi szabadmozgás lehetőségével s fejezheti ki érzelmeit, gondolatait, felemelkedő népe hősi illúzióit úgy, hogy egyetemes humanista távlatot ad nekik s Európát is érdekeltté tudja tenni a maga külön nemzeti problémáiban. A magyar költészetet ezzel olyan mélyreható, ezúttal második minőségi változás éri, amely egyszersmindenkorra megszünteti eddigi archaikus jellegét s a magyar költők és európai kortársaik között végre helyreállítja az osztatlan, konkrét egyidejűséget. Berzsenyi ódáiban, Vörösmarty nagy humanista költeményeiben már megtalálni azt a sajátos nemzeti többletet, mégpedig Európa számára is megközelíthető művészi formában kifejezve, amellyel hozzájárulhatnak az emberiség közös kultúrkincséhez s elvben már most is beléphetnének a világirodalomba. Gyakorlatilag azonban csak Petőfi teszi meg ezt a lépést, mert ő vonja le első ízben a legerélyesebben, a legeredetibb és legművészbibb módon a minőségi változás következtetéseit, s mert mint nemzeti költő olyan példaszerezőséggel teljesíti történeti küldetését, hogy ezen a réven egyetemes időszerű szükségleteket elégít ki, hogy Európaszerte ébresztő, felszabadító erővel avatkozik bele az 1848 előtti vagy körüli politikai-eszmei pártharcokba s azoknak a költőknek és íróknak a tudatába, akik odahaza az övéhez hasonló nemzeti feladatok előtt állanak s akiknek segítségére lehet a régi bázis lerombolásában és egy új bázis megépítésében.

Már most az a kérdés, mi az az emberi és művészi többlet, amellyel Petőfi hozzájárul az egyetemes kultúrkincshez s milyen eszmei, politikai, érzelmi, esztétikai szükségletek kielégítését várhatja tőle a haladó nemzeti irodalmak összessége, a modern világirodalom? Meg kell jegyeznem, hogy én itt és most nem úgy nézem és értelmezem Petőfit, ahogyan megszoktuk, belülről, belső magyar nézőpontból, hanem kívülről, európai távlatból, ahogyan első német, francia, olasz olvasói és kritikusai látják, de hozzáteszem, hogy a két nézőpont s az így keletkezett két kép plasztikusan egészíti ki egymást, még akkor is, ha az európai képet, jórészt a fordítók hibájából, — jóhiszemű távlattévedések, félreértések terhelik és torzítják.

Petőfi, a nép költője

A minden kultúrától érintetlen népköltő mítoszát a felvilágosodás századának költői és esztétikusai teremtették meg, amikor tudatára ébredtek annak, mennyire elszakadtak az anyagi javakat termelő néptől és a nép-

költészettől. A reakciós romantika kisajátította, tovább fejlesztette a mítoszt s eszközül használta a forradalom, kapitalizmus és a városi kultúra elleni eszmei, egyúttal mélységesen politikai jellegű hadjáratában. A romantika nép- és népdalkultuszának egyik pozitív eredménye az a fölismerés, hogy a népi forrásokhoz való visszatérés nélkül nincsen magasrendű költészet. A romantika elméletirői vonták meg első ízben az éles határt a „műköltészet” s a népköltészet között. A romantika virágzása idején, de a romantika bukása után is alig akad pl. német költő, aki legalább egyszer ne kísérelte volna meg fölkeresni az ősi, népi forrásvidéket, de gyakorlatilag legtöbbjük alig jutott tovább a nyílt vagy leplezett szerepjátszásnál. Jellemző, hogy Heine is csak hazájától távol, Párizsban szabadul meg attól a korai érzelmes vagy ironikus mellézköngétől, amely a népköltészethez való korai viszonyát jellemezte. S nem véletlen, hogy Németország haladó polgársága, amely megcsömörlött az idealizmus filozófiájától és gyökértelen költészetétől s fölismerete a hanyatló romantika nép- és népköltészetkultuszának reakciós célzatait, most első ízben látja Petőfiben megvalósítva, mégpedig minden reakciós vonás nélkül, az alkotó, természetes népköltő eszményét, akinek Percy és Herder óta hiába várta az eljöveteletét. De amit akkor még csak nem is sejtett senki, amit csak ma tudunk: Petőfi a modern világirodalom egyetlen plebejus lírai lángelméje. Népköltő jellege nem merül ki abban, hogy népdalokat vagy népies jellegű dalokat ír. Főlöleges leszállnia, visszatérnie a néphez, népköltészethez érzelmes nosztalgiával, mert nem szakadt el tőlük soha, s így mindig az ősforrásnál van. Népdalokat ír, de nem népieskedve, igazi népdalokat utánozva vagy szerepet játszva, de úgy, hogy a maga személyében is mindig a nép nevében beszél. Csak meg kell szólalnia, s népének hangját hallani ki a hangjából. Egész életműve a nép állandó jelenlétéről tanúskodik. Éppen a néphez való viszonyából hiányzik minden érzelmős vagy ironikus vonás: nem akarja sem romantizálni, sem örök idillé változtatni az életét, hanem felemelni, humanizálni s politikailag is szabaddá tenni. Aranyhoz írt első levelében egy politikai alapvetésű, népi esztétikának körvonalai bontakoznak ki, amelynek megfelelőjét hiába keressük az egykorú Európa irodalmi és irodalompolitikai programjai között: „Hiában a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az arisztokráciát!”

Az európai írókat és kritikusokat mindenekelőtt az döbbeneti meg — s ezt a hiteles nyilatkozatok egész sorával igazolhatjuk —, hogy a kapitalizmus és technika korában, a természet társadalmi átalakításának korában még egyáltalán lehetséges ilyen Petőfi-szerű emberi és költői jelenség. Nem kevésbé meglepően, de egyúttal megnyugtatóan is hat az egyetemes ideológiai, poli-

तिकai zűrzavar és tanácstalanság, a megalkuvások és pálfordulások közepette Petőfi ideológiai tisztasága s ezen a tisztaságon alapuló következetessége és biztonságérzete, amellyel a kínálkozó és nem egyszer megtévesztő utak és formák közül végül mindig meg tudja találni az egyetlen szükséges kivezető utat s tárgyainak, helyzeteinek megfelelő egyetlen alkalmas formát. Ez a biztonságérzet emberi, erkölcsi magatartásában, politikai, esztétikai hitvallásában egyaránt megnyilatkozik. Ebben a csálhatatlan biztonságérzetben gyökerezik sokat emlegetett optimizmusa, amelynek azonban semmi köze a megalkuvó, önelégült, minden problémát elhárító nyárspolgári derűlátással, hiszen éppen a problémákkal, csalódással, pesszimizmussal, ellenállással, nyomorúsággal való szakadatlan küzdelemben izmosodott Petőfi világnézetének egyik alapelemévé. Forrása az a felismerés, hogy élni nemcsak öröm, hanem kötelesség is, s hogy az ember addig meg nem halhat, amíg boldog nem volt. S a renaissance koráig (Hutten: *juvat vivere!*) vagy a modern világi líra feledhetetlen nyitányáig Goethe „Májusi dalá”-ig kell visszanyúlnunk, hogy a túlaradó életörömmel olyan megnyilatkozásaival találkozunk, amilyen Petőfinek „Mily édes az élet, mily szép a világ” c. verse, vagy a Júliakorszak költészete. Mindez pedig csak azért vált lehetségessé, mert — az orosz költőket kivéve — az egykorú európai költők legnagyobb részének inspirációs forrása a demokratizálódó polgárság helyzete, vágyai, törekvései és csalódásai, azé a polgárságé, amely most éli utolsó hősi korszakát, Petőfi inspirációs forrása viszont a magyar nép, amely most vele együtt emelkedik s lép első, igazi hősi korszakába.

Ezen a ponton utalunk Petőfi viszonyára a nemzeti romantikákhoz s a romantikához általában.

1830—48 között a régi típusú romantika már-már elveszti létjogosultságát, lassan megszűnik a félig feudális, félig kapitalista alappal együtt, amelynek ideológiai felépítményéhez tartozik. Ez ideológia kialakításában tudvalevőleg döntő szerepe van az első francia polgári forradalomnak, amely halálos csapást mér a feudális abszolutizmusra, ennek minden intézményére s egyik napról a másikra megrendíti a régi világ nyugalmas biztonságérzetét („Aki nem élt a forradalom előtt, nem tudja mi a fiatalság” — mondja Goethes mondhatná vele együtt számos kortársa). A forradalom mozgósítja elsősorban a „maradandóság” erőit, a forradalom ellenségeinek egész táborát, aminek a költészetben, művészetben, filozófiában a legitimitás, a középkor, az idillipatriarchális viszonyok kultusza, a valláshoz, mint a földi és túlvilági biztonságérzet utolsó forrásához való visszatérés felel meg.

De persze, ha valahol, éppen ebben a problémakörben fenyeget a legjobban az általánosítás veszedelme. A romantikus ideológia jellege, színezete, a romantikus költészet és művészet forma-problémái, sőt még tárgyválasztása is országonként, irodalmonként változók. Sorsát meghatározza az alap, amelyben gyökerezik, azok a társadalmi—történeti viszonyok, amelyek között

kibontakozott, vagy hogy képviselői milyen közel vannak a forradalom centrumához, vagy milyen távol esnek tőle, milyen tudattal reagálnak a forradalom következményeire.

Elég az hozzá, a harmincas évek óta a romantika feudális törekvései, középkorkultusza, csoda- és mitoszhibe tehetetleneknek bizonyulnak a teljesen kifejlődő kapitalista renddel, a diadalmas burzsoázia valóságérzetével, a természettudományok felfedezésével, a technika vívmányaival szemben. A helyzet tisztázódik: most válnak el egymástól a haladás és a reakció erői. Ami megmaradt a régi „nagy” romantikából, az, kivéve a francia romantikát, idővel vagy a politikai reakció eszközévé aljasul vagy néhány költő és filozófus magánügyévé válik, veszélytelen, kispolgári- kísérteti romantikává süllyed. Utolsó menedéke a vallás, az utópia és a filozófiai pesszimizmus (Schopenhauer). A forradalmak bukása után az ellenforradalom erőivel együtt mégegyszer felüti a fejét, de ideje lejárt. Ezzel szemben a legismertebb, legönállóbb romantikus költők és művészek — itt elsősorban Byronra, Shelleyre, Lamartinera, V. Hugora, Berliozra, Delacroixra gondolok — idejében megteszik a döntő lépést a forradalmi romantikáig, a kor egyik legnagyobb lírikusa, Heine, pedig romantikus kezdeteit levetkőzve, hamarosan eljut a realizmusig.

Petőfi ebben a vonatkozásban is a legszerencsésebb helyzetben van.

A magyar romantika sajátos magyar jelenség, de természetesen éppolyan kevésbé szigetelhető el az átfogó európai mozgalomtól, mint a magyar kapitalizmus fejlődése a nyugat-európaiktól. Mégis egészen más bázisban gyökerезik; mindaz, ami a nyugati romantikák előzményei közé tartozik, így a polgári felvilágosodás és klasszicizmus, összefonódik benne a nemzeti nyelvért és függetlenségért, a politikai reformokért folytatott küzdelemmel; költői, írói, olvasói jórészt a reform-kor haladó nemességéből kerülnek ki, ami eleve meghatározza látókörét és távlatait: de jellegzetes magyar vonás benne az is, hogy, — a Kisfaludy Sándor-típust nem tekintve, ő- és középkor látomásai-ban csak kevés vagy semmi nyoma a restaurációs szándéknak. S legnagyobb képviselője, Vörösmarty, úgyszólván törés nélkül jut el a romantikától a leghaladóbb, legtisztább politikai humanizmusig. Petőfi érzelmileg a legelnyomottabb osztállyal azonosítja magát, amelynek történeti emlékezetét nem táplálja hiteles írott forrás, hanem legjobb esetben néhány nemzedéknyi időre terjedő élő szájhagyomány. Petőfinek nem kell szakítania a rendi társadalommal, őt nem kötelezik e társadalom hagyományai és korlátai. Azt hiszem, magyar és európai kortársai között ebben az időpontban nem akadt senki, aki ilyen vallomással állna a világ elé:

*En jóformán azt sem tudom, hogy
Ki és mi volt a nagyapám.*

Aki így gondolkozik, az gyökeresen leszámolt a múlttal s csak a jelenben s a jövőnek él. Ez a magatartás azonban korántsem jelenti azt, hogy

Petőfi megtagadja a történelmet, csak éppen másképp viszonylik hozzá, mint például a régi szabású romantika. Történeti, sőt világtörténeti és világforradalmi kategóriákban gondolkozik: csak azt tagadja meg a történelemben, ami erejét vesztette, anakronizmusként nyúlik bele a jelenbe, ami gátolja személyi szabadságharcát, de elfogadja, ami támogatja ebben a harcban, ami segít szétrombolni a régit, a feudális bázist. Ebből a célból mozgósítja a történelem erőit. Petőfi legitimitása a szabadság. Családfáját a világszabadság hősei alkotják. Ezért azonosíthatja magát fenntartás nélkül valamennyiükkel, Cassiussal, Tell Vilmossal, Desmoulin Camillel, Dózsával olyan mértékben, mint rajta kívül senki más. A romantikában, amelynek szükségszerűen a történeti múlt a második hazája, szintén csak a hamis illuzionizmust és a reakciós törekvéseket tagadja meg. S már ő is vallja azt az igazságot, amelyet legnagyobb lírikus kortársa, Heine fogalmazott meg a legvilágosabban: az éjszaka nem bitorolhatja a nappal, a halál az élet szerepét; „aki meghalt, annak a sírban a helye”.

Petőfi huszonegy éves, amikor megírja a „János vitéz”. Ekkor áll legközelebb a romantika délköréhez. Még nem zárult le belső vitánk a „János vitéz” igazi értelméről és irodalomtörténeti helyéről. Meggyőződésem szerint nagy mértékben elősegítené a kérdés végleges tisztázását, ha egyszer felderítők a mindmáig felderítetlen eszmei szálakat, amelyeket az optimista mese-époszt látszólag pesszimista és realista ellenvilágához, az „Apostol”-hoz fűzik. Mostani összefüggésünkben inkább arra szorítokozom, hogy egyszer végre megmutassam, mi a „János vitéz” egykorú, időszerű európai távlata, ami természetesen nem történhetik meg anélkül, hogy ne érintsem a belső vonatkozásokat. Annyi bizonyos, a „János vitéz” igazi jelentőségét elhomályosították bent a félreértések hosszú sora, kint az elégtelen fordítások. Ma már nincs komoly kutató, még folklórlista sem, aki ezt a jelentőséget kizáróan a költemény tárgyában látná: kerete, menete, technikája adva van hősének mesei eleveelrendelésével, ha úgy tetszik, a Gilgames-eposz, az Odysseus-, a Szindbád-típus s a világirodalom megszámlálhatatlan tündérvölgyei és ellentündérvölgyei óta. A forráskérdésnek ma már csak másodrendű fontosságot tulajdonítunk. Hiszen a mesekutatás mai állását és apparátusát tekintve, nem nehéz kimutatni, mi származik az élő néphagyományokból s mi a „magsabbrendű” irodalomból. Nem kellett hozzá más, mint a fiatal Petőfi készsége, hogy magába fogadja az egész gazdag anyagból azt, ami megközelíthető volt a számára. Csakhogy, s ezt ma már felesleges megállapítani, itt többről van szó, mint egyszerű tárgyválasztásról, szerencsés találatról, vagy ahogyan évekkal ezelőtt mondták meseci „attitűd”-ről. Elég ha arra utalunk, hogy Petőfi választott hősét Tündérországba küldi királynak, maga pedig Pesten marad gondjaival, hogy a látszólag teljesen apolitikus „János vitéz”-t 1844. utolsó hónapjában, a maga művészi kibontakozásának, radikalizálódásának izgatott időpontjában, körülbelül ugyanakkor írta, amikor tiszteletlen evo-

kációját V. Ferdinándhoz vagy a még jóval tiszteletlenebb és lázítóbb versét a „Királyok ellen” s benne olyan sorokat, amelyeket előtte aligha írt még le magyar költő. Türelmetlenségének, radikálizálódásának egyik oka, hogy be kell látnia: programja, a magyar nép politikai felszabadítása és humanizálása, morális felemelése a fennálló társadalmi és politikai rend alapján nem valósítható meg, ezért elébe vágva az időnek, megvalósítja a megvalósíthatatlant, ott ahol ennek semmi akadálya: mesei-utopisztikus feltételek között. (Ezeket a sorokat évekkel ezelőtt írtam le). Valóban úgy van, ahogyan SÓTÉR ISTVÁN látja a magyar romantikáról szóló előadásában: „A nem-mesei környezetben, pl. az 1844-es Magyarország valóságos környezetében — a felemelkedő, diadalmaskodó népi hőst vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak a legkülöncebb romantika alkalmazásával lehetett volna akkor még bemutatni. A népmesei környezetben azonban János vitéz cselekedetei, hőstettei: természetesek, valóságosak. És ami a legfontosabb: mind maga az egész történet s mind a cselekmény — a legmélyebb történelem-társadalmi valóság kifejezése.” Amikor elfogadom Sótér értelmezését, egyúttal tovább is mennek egy lépéssel: a „János vitéz” nem menekülés a valóság megoldhatatlan problémái elől, nem menekülés a mesébe és a csodába. Petőfi a mindennapi, megszokott és egyelőre még meggyőzhetetlen realitásból egyszerűen átlép egy másfajta realitásba, amely szokatlanabb, de lényegében az igazi realitás anyagából épült s nem kevésbé pozitív és meggyőző. Akárcsak a népmesében, elmosódnak a kétfajta realitás határai. Csak egy ponton különböznek egymástól, de ez a különbség egy egész világot jelent: ami az egyik realitás törvényei szerint lehetetlen, az a másikban megvalósítható. Petőfi alakjai nem vendégszerepelni járnak hol az egyikbe, hol a másikba, ahogyan az abszolút romantikában szokás, úgy hogy a végén azt sem tudják, melyik az igazi hazájuk s mi az igazi anyanyelvük, hol válik el az álom a valóságtól. (Itt elsősorban a német Hoffmanura s az osztrák-német Raimundra gondolok). Ilyenformán itt is, ott is gyökértelenek és hontalanok. Petőfi viszont birtokába veszi az egész tündérvilágot, rémeivel, kísérteteivel együtt, meseföldrajzot, meseóceánt, mesetörténelmet, boszorkányságot, Operenciát, mint akinek természetes joga van hozzá. De ugyanakkor érintetlen hagyja a mese eredendő szerepét, az anyagi javakat termelő nép világát, félelmeit, viszonyát halálhoz és túlvilághoz, a természet érthetetlen jelenségeihez, továbbá azt, hogy a mese ne csak tükrözze, hanem teljesítse is a nép álmait és vágyait s hogy ugyanakkor korrektúra is legyen egy olyan valóságnak, ahol a szegény ember hiába remél jóvátételt és igazságot. A csoda itt nem kívülről vagy felülről avatkozik bele az ember életébe, hanem hozzá tartozik társadalmi létéhez. Tudatának alkotó, de egyúttal a mesei eposz koncepciójának formáló eleme. Innen van, hogy János vitézék mindenütt szilárd, meghitt talajt éreznek a lábuk alatt, az Óriások országában, az Operencián túl, akárcsak odahaza Magyarországon. „Ha meggondoljuk”, írtam „Petőfi belép a világiro-

dalomba” című tanulmányomban (1953) „milyen apparátust milyen pátoszt, képzeletet mozgósítanak az utolsó „nagy” romantikusok, hogy a kapitalizmussal, a természeti törvénnyel szemben még egyszer megment-sék a „lelküket”, illúzióikat, az irreális csodát, sokszor fájdalmas iróniával leplezve kudarcaikat; ha meggondoljuk, hogy az európai romantika utolsó szabad erdei dalában, Heine „Atta Troll”-jában, hogyan zsugorodik a romantika minden varázsa egyetlen holdfényes kísérteti látomássá, amely nem tart tovább egy pireneusi éjtszakánál; ha meggondoljuk, hogy a romantikus csoda és mese egyik főcélja, hogy elterelje a figyelmet a valóságtól, az osztálytársadalom ellentmondásaitól s így a politikai reakciót támogatja; ha meggondoljuk, mennyi kétely közepette, majdnem illúziók nélkül lépi át Csongor a magyar költészet legszebb tündérvölgyének határát, kirekesztve belőle a vaskosan reális Balga-világot; egyszóval: ha mindezt meggondoljuk, csak akkor látjuk igazán, hogy a régi romantika csodája egy menthetetlenül halálraítélt világ utolsó szép megnyilatkozása volt, a „János vitéz” csodáiban és mesés kalandjaiban viszont egy felemelkedő nép fiatal költőjének diadalmas partraszállása, a sötétség és maradiság erőivel vívott első diadalmas harca tükröződik. Sem a korai, sem a kései romantika nem ismeri a népi meseeposznak ezt a fajtáját.” Mialatt Petőfi körül már-már befejeződött a világ „varázstalanítása”, a történelemből kiűzik a mítoszt, mindenki kiábrándult a meséből és mesei csodából, költők és olvasók filozófiai és politikai utópiákkal kárpótolják magukat vesztett illúzióikért, gyermekkoruk elsüllyedt paradicsomáért a magánélet abszolút csendjébe, nihilizmusba és pesszimizmusba menekülnek. Petőfi mégegyszer reprodukálja a mesei csodát és nyelvét, kétely, fölény nélkül, mintha ez a nyelv csak folytatása volna a megszokott hétköznapiak, olyan optimizmussal, amelyhez foghatót nem ismert a romantika.

MARX veti fel egyízben azt a kérdést, vajon a természetnek és a társadalmi viszonyoknak az a szemlélete, amely a görög mitológiának és így a görög művészetnek is alapja, összeegyeztethető-e az automatikus fonógépekkel, vasutakkal, mozdonyokkal és elektromos távírókkal. Hiszen minden mitológia a képzeletben és a képzelet erején győzi le az összes természeti erőket, így uralkodik rajtuk és így formálja őket, s ezért eltűnik, mihelyt a valóságos uralom leváltja a képzeletbelit . . . A görög művészet feltételezi a görög mitológiát, azt, hogy a népképzelet öntudatlan művészi módon már feldolgozta a természetet és a társadalmi formát. — Azt hisszük, hogy Marx felismerése a mesére is érvényes, amely nem egy vonatkozásban rokon a mítosszal, s érvényes egy olyan költészetre is, amelynek anyaga és arzenálja a mese, tehát Petőfi meseeposzára is. Hiszen nem egy mesének az emberiség társadalmi gyermekkorát, a társadalmi fejlődésnek rég meghaladott formáit örökítette meg. S csakis egy Petőfi-szerű mélységesen népi s mélységesen művészi lángelmének adatott meg, hogy még egyszer megújítsa és hihetővé

tudja tenni a mesevilágot s a mese, csodát. Éppen ezért nem lehet eléggé kiemelni, hogy Petőfi ezzel — egy kivétel híján — egyedül áll kora világ-irodalmában.

Ez a kivétel Nyekraszov híres költeménye „Ki él boldogan Oroszországban?” Igaz, a csoda csak egyik indító eleme a hatalmas orosz költemény koncepciójának, de az a teljesen hitelt érdemlő mód, ahogyan a mesei csoda beavatkozik hét kisparaszt életébe, s mintha ez csak a legtermészetesebb dolog volna a világon, lehetővé teszi számukra, hogy boldog embert keresve, bejárják Oroszországot, rokon Petőfi költői-reális módszerével. De ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a két költő s a két költemény közötti áthidalhatatlan különbségről sem: Semmiesetre sem lehet közömbös, hogy Petőfi a mesei világot reálisan, ugyanakkor némileg mesei, azaz irreális külsőségek között ábrázolja a valóságot, — különben a „János vitéz” megszűnnék mesei eposz lenni. Nyekraszovot viszont nem fészélyezi, nem köti semmiféle mesei külsőség, ezért is válhatott költeménye a jobbagyfelszabadítás körüli orosz élet igazi enciklopédiájává. (Mellesleg: Nyekraszov az első orosz költők közé tartozik, akik megismerkedtek Petőfivel.)

Az a sokszor kiemelt tény, hogy Petőfi talált gyermeknek, szegény juhászbojtárnak tündérkirályságot, örök ifjúságot juttat osztályrészül, magában még nem volna forradalmi lépés, hiszen ez hozzátartozik a népmesei hagyományhoz. Viszont: az már valóban forradalmi lépés számba megy, hogy János vitéz minden népmesei hagyománnyal ellentétben kikoszorazza a királylány kezét s a magáéval azonos sorsú árva parasztlánnyal osztja meg királyságát. Ezzel János vitéz teljesítette utopisztikus történeti küldetését: szakított a múlttal, a maga személyében jogaiba iktatta a jognélküli népet s a költő intenciójának megfelelően végrehajtotta osztályának erkölcsi-politikai rangemelését. De nem kevésbé merész Petőfinek az a lépése, hogy amikor eposzi távlatot ad a mesének s parasztfiúra ruházza az eposzi hős funkcióját, gyökeresen szakít azzal a megrögzött elmélettel és gyakorlattal, amely szerint — akár klasszicisztikus vagy romantikus eposzról van szó, a travesztia vagy paródia eseteit kivéve, — ez a funkció csak az uralkodó osztályok képviselőit — fejedelmet, lovagot, nemes urat, — illeti meg.

Hogy ne maradjunk elvont légüres térben, néhány reprezentatív európai példán szeretném megmutatni a „János vitéz” világirodalmi jelentőségét. Igaz, az egyik formája szerint regény, a másik dráma, de témájukat, időszámításukat, helyesebben időnkívüli jellegüket és céltakat tekintve a mese kategóriájába tartoznak s ebben rokonai a magyar „Csongor és Tündé”-nek, de a „János vitéz”-nek is. Elöljáróban meg kell jegyezmem, hogy nem kergetek sem felszínes analógiákat, sem céltalan motivális hasonlóságokat.

Friedrich Novalis a korai német romantika problematikus költői között is a legproblematicusabb.

Érdekes feladat volna megmutatni, ami mindeddig nem történt meg, hogyan lett a forradalommal rokonszenvező és Goetheért lelkesedő fiatal költőből ellenforradalmár és Goethe romantikus ellenzékének egyik legszenvedélyesebb tagja a protestánsból, a felvilágosodás tanítványából, a szakképzett geológusból a reformáció és minden felvilágosodás ellensége, idealista, a reakciós középkor-ideológia egyik főtámasza. Mindehhez tudni kell, hogy egy győztes forradalom után vagyunk, amelyből Németországnak — Marx szerint — csak az ellenforradalom, a pánikhangulat s a biztonságérzet megrendülése jutott. Olyan helyzet ez, amikor egy egész nép hitvallása: most már csak a csoda segíthet. Itt van Novalis páfordulásainak nyitja s nagy meseregényének a „Heinrich von Ofterdingen”-nek a forrásvidéke. Többek között Novalisra gondoltunk, amikor azokról az írókról beszéltünk, akik az utópia teljességével kárpótolják magukat az elveszett aranykorért, ebben az esetben a forradalommal megszűnt biztonságérzetért. Az „Ofterdingen” úgy indul, mint egy szabályos német fejlődési regény, egy fiatal költő kibontakozásának regénye, de aztán a reális polgári valóság, Goethe „Wilhelm Meister”-ének valósága váratlanul átcsap az irrealitás, a romantika világába. Innen kezdve Novalis — Ofterdingen élete képzelt élet a csodában. S ha valahol, itt válik kézzel foghatóvá: hogyan hamisítja meg az idealista a valóságot, hogyan állítja fejtetőre, hogy végül teljesen megsemmisítse. A természeti törvény érvénye megszűnt, az élet egyetlen törvénye: zűrzavar és anarchia. A Novalis regénye csak egy a sok közül. Éppen azért ideje levonni a tanulságot: Petőfi mesei külsőségek között is mindvégig megmarad realistának s meséjének eposzi, sőt történeti távlatokat ad, Novalis a valóságot lefokozza s kiszolgáltatja irreális álmainak, regényének mesei távlatot ad, sőt ha befejezi, teljesen meseivé alakította volna át. Novalis hőséneke is meghal a kedvese, ő is feltámasztja halottaiból egy virággal, amely azonban nem a reális élet reális rózsája, hanem a romantika kék álomvirága. Petőfi a maga kiolthatatlan optimizmusát adja útravalóul János vitéznek, Novalis fiatal alakmásának vállára rakja mélabúját, halálos gondjait. Pedig mennyi a hasonló mozzanat a két hős útjában s abban a folklór-anyagban, amelyből ott egy vágyva-vágyott szabadságharc és egy nemzeti újjászületés, itt pedig egy nagy nemzeti válság tükre épült. De még nem rögzítettük a két mű legjellegzetesebb ellentétét.

Ha nem tévedek, a magyar Petőfi-kutatás mindeddig nem vette észre, hogy a „János vitéz”-nek van egy részlete, amelyet bátran úgy tekinthetünk, mint Petőfi hitvallását a felvilágosodás programja mellett, amelynek tántoríthatatlan híve volt s az is maradt. János vitéz az óriások országából jövet, a sötétség országába érkezik. Itt, a tartomány kellős közepében tartják országgyűlésüket a boszorkányok. János vitéz előveszi sípját s idehívja

óriásait, akik sorra megölik a boszorkányokat. Ilus mostohájával ő maga végez.

*Legnevezetesebb a dologban az volt,
Hogy valahányszor egy-egy boszorkány megholt,
Mindannyiszor oszlott az égnek homálya.
S derült lassanként a sötétség országa.*

*Sötétség országa kiderült végképpen
Örökös homálynak napfény leit helyében,
János vitéz pedig rakatott nagy vüzet,
A tűz minden seprőt hamuvá égetett.*

Ennek a jelenetnek pontosan az ellenkezőjét látnók, ha Novalis befejezi regényét. Ránkmaradt vázлата szerint, Heinrich mélyvízben aranykulcsot talál, kinyitja vele Csodaországot, ahol először csengő fává, majd aranykossá változik s végül újra visszanyeri eredeti alakját. „A mesevilág megmutatkozik, a maga teljességében, az igazi világ pedig meseinek tetszik.” S míg János vitéz megalapítja az örök fény birodalmát, H. elpusztítja a felvilágosodás jelképét, a napot, s megalapítja az álomboldogság irreális, naptalan birodalmát.

Csak röviden érintem a leghíresebb svéd romantikust, Per Daniel Atterboomot, noha a „Bolodogság szigete” c. hatalmas drámája Novalis regényénél is alkalmasabb arra, hogy kidomborítsa, mi a „János vitéz” eszmei—politikai mondanivalója a világirodalom számára. Hiába a romantika minden illúziója s a szépség birodalma, össze kell omlania, ha szembe helyezkedik az olyan ellenállhatatlan erővel, amilyen a francia forradalom.

S végül hadd igazolja ugyanaz a beteg, pesszimista Heine, akinek egyik utolsó költői élménye éppen Petőfi volt, azt a tételünket, hogy a régi romantika csodája a menthetetlenül halálra ítélt polgári világ szép, de végső, a „János vitéz” pedig egy születendő új világ első megnyilatkozása volt. Heine, az érzéki földi paradicsom nagy költője, aki a romantikától való elszakadása után már csak néha s akkor is csak rövid időre s abban a tudatban idézi fel a mesei vagy romantikus csodát, hogy mindez nem egyéb hazajáró kísértetnél vagy hitelét vesztett szép káprázatnál. Ezt teszi egyik kései versében, amelyben az öreg Don Juan Ponce de Leon, az egykori hódító és felfedező, elindul hajóján megkeresni Bimini csodaszigetét s rajta az örök ifjúság forrását. De mielőtt megtalálná, meghal. Az örök ifjúság forrása helyett kénytelen beérni az örök felejtés vizé vel. Minden földi szépségnek és hősiségnek az a földi sorsa, hogy rossz véget érjen: ez Heine utolsó verskötetének, a „Romanzeró”-nak s a polgári forradalom bukott hőseinek felismerése. Az ember addig

meg nem halhat, amíg boldog nem volt : ez a forradalmat váró Petőfi hitvallása.

Más helyen részletesen foglalkozunk azzal, milyen szerepet tölt be Petőfi a hagyományos európai Magyarország és a magyarságkép deromantizálásában. Ez a szerep éppen a „János vitéz”-zel kezdődik. Itt arra a ma is érvényes megkülönböztetésre kell gondolnunk, amelyet két tipikus emberiművészi magatartás és gyakorlat, a naiv és szentimentális típus között látható. Az egyik fajta akár akarja, akár nem, mindig a valóságot tükrözi meggyőző erővel, a másik — sokszor intenciója ellenére — sem tud elfogulatlan maradni a valósággal szemben, amely mindig csak érzelmeinek, vágyainak, ábrándjainak tükörképe vagy utópiáinak színhelye. Hiába a legtöbb romantikus, vagy politikai költő rokonérzése : Magyarorszáruk mindvégig egy többé-kevésbé érzelmesen átalakított, atmoszferikusan szétfolyó Magyarország marad. A „János vitéz”-ben viszont Magyarország, a magyar puszták és azok a típusok (juhász, haramia, huszár), amelyek a legteljesebben romantizálódtak, egyszer s mindenkorra megszabadulnak romantikus közelmúltjuktól : a dekoratív magyarságból igazi magyarság lett.

Amikor Kertbeny a szabadságharc összeomlása után hozzáfog a „János vitéz” fordításához, még alig jutott túl az első terminológiai kísérleteken és nehézségeken. Emellett a „János vitéz” igazi jelentőségét épp olyan kevésbé látja, mint kortársainak nagy része. „A költemény úgy hat, mint egy kigöngyölődő képszalag. Hőse a juhász, betyár, huszár, királyfi alakjában bontakozik ki előttünk, olyan helyzetekben, amelyeket annyira szeret a magyar nép,” írja fordításának előszavában („Der Held János.” Ein Bauernmärchen. Stuttgart, 1850.). — „Érthető, hogy bensőséges hatást tett a magyar olvasóra, aki ujjongva fogadta a vitéz huszár kalandjait. Hiszen a világ első huszárja magyar volt, s ha ezt a nemes nemzetet kiirtanák, vele pusztulna az utolsó igazi huszár ; mert ahol Európában előkerül, ott merő utáztatásról van szó.” Kertbeny érzi, hogy egy szokatlan, idegen világba vezet olvasóját. Ezért kéri, fogadja barátságosan a költeményt s olvassa mindaddig, amíg meg nem barátkozik az érthetlenségekkel, mert utána minden mást „kellemes”-nek fog találni. Kertbeny valósággal fejest ugrik a fordításba, de szeretné úgy feltüntetni a dolgot, mintha darabos, esetlen nyelvvel csak a végletes hűség elvét követné s a „János vitéz”-t eredeti színezetével együtt tolmácsolná, holott egyszerűen az ő nyelvi-terminológiai esetlenségéről és elégtelenségéről van szó. Már az a tény, hogy Petőfi természetes lejtésű rímes alexandrinusait a német költészet spanyol divatját követve, rímtelen négyes trocheusokra cseréli nemcsak a vers formáját, hanem érületi tartalmát is megváltoztatja. Meghamisítja „tempó”-ját, amely nem ismer hajsztát és sietséget, mindig mindenre ráér, szeretettel merül el minden reális részletbe, nem beszélve arról, hogy Kertbenyből hiányoznak a német trocheus művészi kezelésének feltételei. Kertbeny azzal próbálja megközelíteni Petőfi nyelvi realizmusát,

hogy lehetőleg szószerint fordítja, ami persze csak újabb balfogásnak bizonyul. Petőfi csodálatos mesei világképéből sokszor nem marad más, csak a nyers mesei anyag. Kertbeny később maga is belátja tévedését. Amikor tíz év múlva újra lefordítja a költeményt, megtartja az eredeti versformát s amellett mélyebb belső húségre törekszik. Értelmezésében is jobban megközelíti Petőfi intencióját...” A János vitéz kifejezetten népmese, tősgyökeresen magyar népmese, noha a költő leleménye, szemlélete, képzeletvilága, elbeszélő modora, egész apparátusa, szellemei és kísértetei a legkisebb vonásukig az eredeti magyar mesekincshez tartoznak. Első hat éneke elragadó idill, bájos falusi történet, hazai földön, falusi környezetben, tehát mindenesetre egészen természetesen, emberileg, nappali fényben bonyolódik le. Jancsi juhászlegény, semmi más, Iluska pedig még alig a kedvese, inkább félig a húga. Most azonban átlépi szülőfaluja határát s átmegegy a pusztán, amely az ő szemében a nagy világ első külső övezete. Micsoda csodálatos, mindössze néhány vonással rajzolt természeti kép ez! A puszta szélén kezdődik az ismeretlen nagyvilág, az erdő. Ha pedig erdő, akkor a magyar nép benépesíti haramiával, mégpedig nem is eggyel, hanem mindjárt egy tucattal, de valamennyien rendszeretők, tisztelik a személyes bátorságot, tulajdonképpen inkább kedélyes szegénylegények, semmint gazfickók, mindenesetre szörnyű félelmet keltenek az emberben s természetesen erkölcsi ellenérzést váltanak ki belőle. A vándor kiállja a veszedelmes próbát, s most már nyitva előtte a tág, széles világ. De hogyan is képzelel el a magyar fiú ezt a nagy, tág, széles világot? Iskolában tanult földrajznak persze semmi nyoma, — a parasztfiú hírből sem ismeri az iskolát. Az idegen nagyvilág tehát olyan, amilyennek egy Olaszországból vagy Ausztriából hazatérő obsitos, a kántor, a házaló zsidó, drótostót elbeszélései nyomán képzelel, összekeverve mindezt a törökökről és tatárokról szóló történeti hagyományokkal!... A magyar fiú az idegen világot természetesen a maga magyar észjárása szerint rendez be, huszárokkal, török katonákkal népesíti be, elhelyezi benne Tótországot, Lengyelországot, Indiát, Franciaországot, amely 1711 óta Rákóczi menedéke, — ebben a világban mintegy maguktól adódnak a katonai lódítások, a királyok és hercegnők úgy viselkednek, ahogyan a népmesében szokás, maguk fényesítik cipőjüket, a maguk kezével főznek. De még mindig reális talajon állnak, amikor azonban a hős elhagyja a szárazföldet s a mérhetetlen tengerre száll, a mesei lények birodalmába lép, — e lények első képviselője a griff. A magyar fiú egyre újból hazakivánczol. Odisszeuszi útjának első fejezete tehát azzal zárul, hogy hazatér. Itt aztán minden újra realiztikus és természetes, Iluska katasztrófája előzményeivel és következményeivel együtt. A fiú férfivá érke, valóságos bolygó zsidó módjára cél nélkül járja a világot, egyszerűen mert nem tud többé megállapodni sehol. Csak most lép a mesevilág tulajdonképpeni földjére. Hisz az óriásokban és boszorkányokban, de itt is minden színmagyar, s a költő csak azzal árulja el magát, hogy szimbolikusan kikerekíti a népi

anyagot, morális tulajdonságokkal hozva kapcsolatba az árnyékot és a fényt. Mielőtt a hős elhagyja a földet, ezúttal másodízben, még egyszer visszatér a reális életbe, elalszik a temetőben, ahol megjelenik neki elhunyt kedvese. Erre örökre búcsút mond a valóságos világnak, a költő megmutatja neki a természet egész pompáját és nagyszerűségét, a végtelen tengert, a felkelő napot — ennek a jelenetnek nincsen párja a világirodalomban —, aztán továbbvisz az útja az Operenciás tengeren is túlra, amely mint „a világ vége” olyan nagy szerepet játszik a magyar mesékben. A hős elvész a távol ködében, az olvasó szeme már alig tudja követni, mire hirtelen kibontakozik előtte Tündérország varázsa —, vakítóan költői kép. Ezzel fejeződik be a költemény”. („Erzählende Dichtungen von Alexander Petőfi.” München, 1860.).

A mélyebb megértés terminológiailag is érezteti a hatását: az új fordítás természetesebb, Petőfi-szerűbb, persze Kertbeny nyelvi tudásának és költői gyakorlatának korlátain belül. A fordítás harmadik, javított változata („Sechzehn Dichtungen”, Prag u. Leipzig, 1866.) csak vers- és rímtechnikailag jelent haladást a másodikhoz képest.

Kertbeny fordítása és bevezetése ismertette meg Európát egy eddig nem is sejtett mesei világgal. Amikor Saint-René Taillandier 1851-ben Petőfit bemutatja a franciáknak, úgyszólván teljesen Kertbeny német „János vitéz”-e s lelkesedése alapján rajzolja meg a képét. Az a népiességi hullám, amely éppen a szabadságharc táján újra előnti egész Európát, kedvezően befolyásolja Petőfi recepcióját, főleg Franciaországban, ahol a romantikus s hellenizáló költők közös ellenzéke az egyszerűséghez, természetességhez, a népihez való visszatéréstől várja a költészet megújulását. Akárcsak Petőfi lírájának, a „János vitéz”-nek is ez a mozgalom készíti elő kedvező fogadtatását. S nem véletlen, hogy ugyanaz a Saint-René Taillandier fedezi fel a János vitézt, aki egy életen keresztül azért harcol, hogy közelebb hozza egymáshoz s költészetük révén megismertesse egymással Európa népeit, s aki az új provençal költészet első francia méltatója. Eleinte azt látja benne, amit Kertbeny bevezetése láttat vele, az „épopée populairet”-t, de később, amikor aztán újra csak Kertbeny fordításában, Petőfi lírai verseivel is megismerkedik, ugyan még mindig első Petőfi-élményének, a „János vitéz”-nek hatása alatt áll, csak hogy magát a költőt már a magyar történelem összefüggésében próbálja megérteni s a „János vitéz”-ből kielemezni ennek igazi értelmét, a magyar nép sorsát, a magyar-török harcok, a védőbástya-metaphora emlékét, a hősből pedig az örök magyar nosztalgiát. De itt már nem Kertbeny, hanem Pulszky Teréz kalauzolja.

Pulszky Teréz, Pulszky Ferenc felesége, mint közvetlen szemtanú és kortárs, férje oldalán élte végig a szabadságharcot. Világos után Londonba költöznek. Házuk a magyar emigráció egyik fontos politikai és szellemi középontja. Pulszky Teréz „Visszaemlékezései”, amelyek 1850-ben jelentek meg angol és német nyelven, inkább csak kortörténet, hiteles okmánytár hatását

teszik az olvasóra. Aránylag kevés bennük a személyes, élményszerű vonatkozás. Lényegében Európának szóló jószándékú, felvilágosító propagandáikat a magyar ügy, elsősorban Kossuth mellett, amelyenek akkoriban százával jelennek meg a nemzetközi könyvpiacra. A munka jellegét elárulja bevezetése, — amelyben Pulszky Ferenc Magyarország történetét ismerteti. S nyilván az ő felfogását tükrözi, amit felesége az osztrák és magyar politikai élet szereplőiről, a szabadságharc magyar és európai jelentőségéről ír.

Pulszky Teréz, bécsi bankár lánya, irodalmi ismeretét s ízlését abban a nagypolgári bécsi környezetben szerezte, amelyet még mindig kötelez a weimari klasszicizmus, az udvari kultúra, elpolgáriásodott romantika. Úgy szólván véletlenül, akarata ellenére nő bele a politikába, fenntartással fogádvá progressziót, forradalmat. Férje nélkül aligha jut el a magyar események megértéséhez. Az új magyar irodalmat alig veszi észre. (Egy ízben Vörösmarty „Szózat” át idézi német fordításban). Petőfihez, a plebejushoz és a forradalmárhoz, óvatosan, disztanciát tartva, inkább csak fokozódó népszerűségének, politikai szerepének hatása alatt közeledik. Mindössze néhány lapot szentel neki — ez is magán viseli férje irányításának félreismertetlen nyomait. — Mint a legtöbb korai Petőfi-képben, az övében is a valóság keveredik a legendával. Amikor felsorolja a proskribáltak jegyzékére került katonákat és politikusokat, feltűnőnek találja, hogy Petőfi is közöttük van. Az osztrákok nyilván felismerték jelentőségét. Schlick tábornok köröző levele minden biztonnal a költő géniuszának akart áldozni. Petőfi nem volt sem követ, sem kormánybiztos, sem újságíró, de nevét jól ismerték országszerte, mindenki büszkén emlegette a költőt, aki még nem volt huszonöt éves, de máris a legnagyobb népszerűségnek örvendett. Első fellépését a kritika kissé szigorúan fogadta, Petőfi viszont telítve volt az autodidaktákat jellemző érzékenységgel, volt benne valami a puszták fiainak nyerseségéből, de verseit át meg átjárta a természet eleven lehelete. A puszták egyszerű hangjai úgy hatottak Pest mesterkelt ízlésű társaságára, mint Burns mély érzésű dalai a múlt század angol lírájára. Gyakran szemére vetették formátlanságát s néhány jelentéktelen versét. A költő ezekre a jól megokolt, de gyakran gyűlölettől sugallt támadásokra nagyon „tudománytalan” formában válaszolt, különös módon egyesítve tapasztalatlanságát a félreismert lángész büszkeségével. Egyik novellájából (?) kiderült, hogy nincs társadalmi kultúrája, hogy nem ismeri azt a társaságot, amelyről ír. Egyébként öltözködése összhangban állt fogalmaival, semmi áron sem viselt volna fecskefarkú frakkot, nyakkendő, kesztyűt vagy keskeny karimájú, magas tetejű kalapot. Ezek a sajátságai távol tartották az előkelő pesti társaságtól.

De verseinek kedves, természetes hangja, formája ismertté és népszerűvé tette a nevét; engedett érdességéből, szeretetreméltó lányt vett feleségül, kissé megbékült a francia divat ízléstelenségével, de továbbra is esküdt ellensége maradt a nyakkendőnek. Részt vesz a politikai életben (március 15.).

Ellenzéke a hivatalos kormánypolitikának. Megalkuvást nem ismerő republikánus. Pártjelvénye a vörös toll. Izgat a köztársaság mellett. De kisebbségben marad s elveivel maga rekeszti ki magát a politikai érvényesülésből. Nem választják meg képviselőnek, noha dalait úr és paraszt egyaránt énekli. Amikor kitör a harc, katonának áll, — Bem seregében harcol, de ha nicsen kard a kezében, ha nem ül lovon, verseket ír a szabadságról, kedves hőset, Bemet, dicsőítve bennük. Bem volt az egyetlen ember, aki elnézte neki, hogy gyűlöli a nyakkendőt. Szabályellenes magatartása miatt összeütközésbe kerül Mészáros hadügyminiszterrel s keserű epigrammával áll bosszút rajta. Az utolsó ütközetben nyoma vész. Nem tudni, elesett-e, vagy pedig osztozott azoknak a honvédeknek sorsában, akik sebesülten Erdélyben maradtak s akiket a sós tavakba dobtak, vagy lehet, hogy álruhában bújdosik Magyarországon, csak alkalomra vár, hogy csatlakozzék Törökországban visszatartott barátaihoz vagy hogy utolérhesse azokat, akik Anglia vendégszerető partjára léphettek.

Pulszky Teréz „Visszaemlékezései”-vel egyidőben állítja össze, de csak a következő évben (1851.) adja ki két kötetben, angolul és németül, magyar mondait és elbeszéléseit. Bettina Brentano-Arnimnak, Magyarország és Petőfi rajongó tisztelőjének ajánlja őket. Az ajánlásban utal a mondák és elbeszélések eredetijére és jellegére: Üvegházi növények, illatjuk nincs, nem a hazai pusztán szedte, hanem a számkivetés országában, emlékezetből vetette papírra őket. Valóban csupa történeti, helyi, irodalmi monda, legenda, trufa, a világirodalom különböző tájairól és forrásaiból. . . Egyetlen meseszerű elemekből összeszerkesztett darabja („Vogel Goldschweif”) is inkább travesztált, semmint igazi mese, komikus célzásaival viszont E. Th. A. Hoffmann vagy Clemens Brentanót idézi. (Az irodalomtörténést érdekelni fogják Pan Twardowszkiról, a lengyel Faustról, az erdélyi Klingsorról szóló elbeszélések, vagy a Garay-féle „Obsitos” prózai változata stb.). E könyvhöz is Pulszky Ferenc írt — a Grimm testvérekre hivatkozva — tudós bevezetést a mesék és mondák mitológiai hátteréről és szimbolikus értelméről. Alighanem Pulszky tudományából származik az is, amit felesége a „János vitéz” nyugati-keleti rokonságáról mond. Lényegében folklorisztikus apparátusán van a hangsúly (az idegen analógiák között szerepel pl. Tannhäuser, a dán Holger), úgy hogy Petőfinek s a „János vitéz”-nek nem sok hely jut a tanulmányban. Erről a kívánságról viszont ugyanazt kell mondanunk, amit a „Visszaemlékezések” Petőfiképeiről: aránylag megértőbb, mint a „János vitéz” legtöbb egykorú méltatása, s egyenesen preformálja Saint-René Taillandier „János vitéz”-értelmezését. — A „János vitéz” eszerint hű képe a magyar parasztéletnek vagy parasztképzletnek. Úgy indul, mint valami egyszerű falusi történet, igaz, állapítja meg P.-né, Petőfi lélektanilag nem olyan mély, mint Auerbach vagy George Sand, ezzel szemben itt vannak híven, eleven természeti érzékkel vázolt igazi képei és epizódjai, a tiszai síkság jellegzetes természeti jelenségei-

nek keretében. A táj nem élettelen járulék, hanem szerves része a költeménynek. János nem marad meg juhászok alsórendű légkörében, hanem katonának áll, s Petőfi itt elbeszéli a magyar obsitos huszár hazudozásait. A magyar huszár földrajzi ismeretei nem haladják meg egy jól nevelt francia tájékozottságát. A magyar ember csak olyan mértékben ismeri a földrajzot, amilyenben egy-két történeti emlékéhez kapcsolódik. A mongol betörés mondája még most is él a nép száján, a kutyafejű tatárokról szóló elbeszélések még ma is népszerűek. Minden világlátott embernek meg kell fordulnia a kutyaképűek országában. Olaszországról mindössze annyit jegyez meg magának a magyar huszár, hogy ott a rozmaring sűrű bokorra fejlődik, s az ember többet szenved a hidegtől és fagytól, mint odahaza, ahol a kemény tél ellen jobban megvédi a kályha, kettős ablak s a jól záródó ajtó, mint délen. Franciaországról is tud valamit, azt, hogy húsz évig harcolt a franciák ellen, de még ma sem látja tisztán, miért? Azt is hallotta, hogy királyukat igazságtalanul elkergették s most újra vissza kell helyezni a trónjára. S ez a szegény király, XVIII. Lajos, éppenséggel nem született hősnak, nem harcol; szerezetre méltó szelíd úr, aki nem veti meg az asztal örömeit. Ebből a néhány huszáros eszméből alkotta meg Petőfi költeményének második részét. A harmadik rész Tündérországba, a magyar tündérmese világába vezet . . . Az egészben együtt találni a magyar mese minden fogyatkozását s minden jeleségét. János vitéz eltéved a varázserdőben s először is a sziklaevő óriásokkal találkozik, akik az északi mondák óriásaira emlékeztetnek. Alighogy legyőzte őket, megbünteti a boszorkányokat, nem fut meg a kísértetek elől, hanem tovább megy a mesés tengerhez. Ez a fizikai világot elválasztja a nemtők lakóhelyétől, akik örök boldogságban, az ifjúság forrászive mellett élnek.

Kertbeny fordítása s Pulszky Teréz tanulmánya ösztönözhetette John Bowringot, a magyar irodalom megértő barátját s az első angol nyelvű magyar antológia szerzőjét arra, hogy sok más Petőfi verssel együtt a „János vitéz”-t is lefordítsa: ezzel a költemény előtt megnyílik a világirodalom minden tája.

Adolf Stahr (1805–76), a hatvanas évek egyik legtekintélyesebb német kritikusa elolvassa a János vitézt, noha bevallja, hogy erőt kellett vennie magán, mert ugyan kinek jut ma eszébe meséket olvasni? De megérte a fáradságot. Aki írta, Európa leghősibb és legszerencsétlenebb népének költője. Stahr ismeri a költő nevét, egy-két lírai versét s Kertbeny frankfurti gyűjteményét. De csak most, hogy elolvasta a népszerű mese-eposzt, érti meg a magyar népszellemet. Mert Petőfi nyilvánvalóan Magyarország számára írta költeményét, amely a legkalandosabb történetek egész sorából áll. Végigvezet a földkerekség minden országán, hogy aztán eljusson a tündérek birodalmába, de kiinduló pontja a magyar parasztvilág teljes pozitív valósága. Lesz bizonyára művelt olvasó és kritikus, aki megütközik rajta, de aki a költészetben a népszellem gyermekét látja, az nem fogja ebben az esetben az esztétika, az elvont általá-

nos művészeti törvények mértékét alkalmazni, hanem mindenekelőtt azt kérdezi, vajon megfelel-e Petőfi eposza a hozzátartozó népszellemnek. Ebből a szempontból pedig tökéletesnek mondható. — Ez a megértő elismerés különösen figyelemre méltó, ha meggondoljuk, hogy Stahr dramaturgiai dolgozataiban még mindig Aristotelest követi s klasszicisztikus kategóriákban gondolkozik.

Petőfi tájleíró költészete európai szemmel

Petőfi e sokat vitatott, nem egy szempontból vitatható műfajnak egyik legeredetibb képviselője, mindenesetre egyik utolsó klasszikusa, aki még egyszer helyreállítja a műfaj hitelét s meghosszabbítja élettartamát. Eredetisége ezúttal sem jelenti azt, mintha előlről kezdene mindent, mintha lemondana a műfaj legjobb hagyományairól: ez az eredetiség — Marxszal szólva — emberi érzékelésének gazdagságában, felfogó képességének érzékenységében s a természeti valóságot átszellemítő eljárásában áll.

A modern természetábrázoló költészet (és festészet) a modern természet-érzék és természetszemlélet egyik művészi megnyilatkozása. Kialakulásának legfontosabb feltétele, hogy az ember ne érezze magát a természetén kívül állónak, hogy egészséges, normális viszonyba kerüljön, egynek érezze és tudja magát vele s általában az egész objektív, érzékelhető valósággal, hogy ne lásson a természetben ijesztő rémképet, ördögi káprázatot, mint a középkori ember, hogy ezzel megszűnjék a szellem és az anyag, az ember és a természet, a lélek és a tett ellentétéről vallott felfogás, amely — s itt ENGELST idézem — „a klasszikus ókor letűnése óta került felszínre Európában s a kereszténységben érte el kialakulásának legmagasabb fokát”. A helyzet csak a feudális gazdasági és társadalmi rend felbomlásával változik meg, amikor a természetkutatás felszabadul a teológia gyámsága alól s kiharcolja az élethez való jogát.

Csak hogy a vallás illúziói és eszmeköre sokkal szívósabban tartják megszállva az emberi tudatot, semhogy hamarosan ki lehetne űzni őket onnan s velük együtt a természetről alkotott hamis képzeteket. Mindez késlelteti, akadályozza az ember és a természet egységének, meghitt viszonyának helyreállítását. Ennek megfelelően még századokig kísért a költészetben a félelmetes, ellenséges, közömbös, minden emberi szenvedés iránt érzéketlen természet, az örökre elveszett paradicsom, az elsüllyedt ősidill képze. S a régi képzet modern, világibb változatát kell látnunk Hegelnél, aki a szellem elidegenedésének fogja föl a természetet.

A fordulat Rousseauval következik be, aki elsősíben lép baráti, megértő viszonyba a természettel, egyenrangú félként, teológiai fenntartás nélkül. De ugyanakkor az elveszett paradicsom, az ósidill illúziójáról sem tud lemondani, a visszahódított baráti természetben keresvén az ósidill nyomait, s ez egy újabb ellentét csíráit rejtí magában. Csakhogy az ellentét már most nem az ember és az ellenséges természet, hanem a természetes ember s a természettől elidegenedett, városi civilizáció, a kapitalizmus viszonyára vonatkozik. Ez az ellentét többek között a XVIII. századi érzelmesség egyik gyökere. Amikor a kibontakozó kapitalizmus aláássa, a francia forradalom pedig megsemmisíti a feudális gazdasági, társadalmi rend alapjait, kihúzza a hozzátartozó ideológia és ideológiai biztonságérzet alól a talajt, ugyanakkor egy új biztonságérzet kialakulásának teremti meg a feltételeit s kihívja maga ellen a megszentelt hagyományok képviselőit, a reakció erőit és erőtenyezőit. A régi és az új harca eddig nem látott arányokat ölt. Tükröződése a kulturális életben, az irodalomban a romantika, amely nemzetenként más-más képet, itt reakciós, ott haladó jelleget mutat. A reakciós romantikus a középkorral együtt a középkor természetképzetét is felújítja, s hogy ne maradjon magára az érzéketlen, ördögi természettel, átszellemíti, benépesíti képzelete teremtvényeivel, újra isten gyámsága alá hajtja. A haladó romantikus viszont éppen ezt a zordon, félelmetes, istentelen természetet keresi, az óceánt, az Alpeseket, a végtelen pusztát, mert csak itt nem korlátozza semmi szabadságvágyát, zsarnokgyűlöletét, képzeletének szabad mozgását. Minthogy pedig sem a haladó, sem a reakciós romantika természetszemlélete, a természethez való viszonya, Marxszal szólva: a természettel való anyagcseréje nem nevezhető normálisnak, mert nem olyanak látják a természetet, amilyen, mert beleinterpretálják társadalmi viszonyaikat, vágyaikat, társadalmi magányukat, — művészetük, költészetük sem tükrözheti a természet objektív valóságát. Ezen a ponton jelent fordulatot Petőfi tájleíró költészete.

A leíró költészet osztozik az ideológiai felépítmény egyéb formáinak sorsában és szerepében. Történetében és fejlődésében a mindenkori termelő viszonyok, az alap változásai, az embernek a természethez való viszonya tükröződnek. Csak meg kell gondolnunk, hogy a kapitalista rend kibontakozása óta micsoda méreteket ölt a természet átalakítása, hogy az iparosodás, gyarmatosítás, idegen világok felfedezése Amerikában, Afrikában, az Óceániai szigetek körzetében, a gyár, a folyók szabályozása, a vadvizek, mocsarak lecsapolása, a közlekedő utak kiépítése, az erdők rendszeres irtása, majd a vasút és a távíró micsoda területeket hódítanak el az emberen, társadalmon kívül eső természettől.

Ha már most mai szemmel olvassuk az egész korlátlanul burjánzó természetleíró költészetet, az Alpesekek, tengerek, temetők, romok, évszakok költészetét, az a benyomásunk, mintha századok óta nem változott volna semmi, az ember még csak be sem vonta volna a természetet a termelés

folyamatába s még mindig ősi foglalkozásait, a vadászatot, halászatot vagy a földművelést üzné; mintha az élet még mindig vagy egyetlen idill, vagy egyetlen siralom-völgye volna. Maga a tájleíró költészet lényegében két véglet között mozog: vagy az embertől független természeti valóságot, a fenséges, de érzéketlen természetet ábrázolja s ezzel az embert degradálja, vagy pedig csak az isten, a lélek, kimondhatatlan szépség visszfényét, szimbólumot, allegóriát lát benne s ezzel a lefokozza a természetet. (Nagyjában ez vonatkozik a tájfestészetre is). Mármost akár az egyik típus, akár a másik típus változatairól, akár a kettő egyezményéről van szó, legtöbbször meg-egyeznek abban, hogy egyszerűen nem vesznek tudomást a természet társadalmi-technikai átalakításának folyamatáról és eredményeiről vagy egyenesen ellenzéki álláspontra helyezkednek velük szemben, vagy legjobb esetben csak a parkosított és kertesített természetnek kegyelmeznek meg. Mégpedig egy olyan időpontban, amikor pl. a regényirodalomba már betört a kapitalista termelés, amikor Marx már leírja azt az igazságot, hogy az embert környező érzéki valóság semmiképpen sem a kortól független és önmagával örökké egyenlőértékű valóság, hanem az iparosodás és társadalmi helyzet terméke. — Jellemző, hogy még Goethe is, aki pedig eljut a természet dialektikájának felismeréséig, változatlanul Claude Lorrain klasszikus, heroikus tájképtípusában látja a maga tájélményét, s hogy még az olyan forradalmi jelenségek is, mint Byron, és Shelley, olyankor, amikor a maguk féktelen szabadságvágyának és szenvedélyének színhelyéül választják a természetet, azt a látszatot keltik, mintha csak vad és fenséges természet volna a világon. — Ez az archaikus elem a tájleíró költészetben. Másfelől az ember művészi tudatának fejlesztése szempontjából éppenséggel megbecsülhetetlen, mindenképpen haladó jellegű az a szerepe, hogy az ember számára felfedezi az alpesi, a pusztai világ, az Óceán szépségeit, amelyek mellett ez századokon át vakon, közömbösen haladt el vagy amelyekre csak irtózáttal tudott gondolni.

A nyugat-európai romantika — s itt alig van különbség angol, francia, német szemérmesen vagy szemérmetlenül reakciós romantika között, — azzal véli legjobban szolgálni alapjának érdekeit, hogy az örök változatlanság és maradandóság jegyeivel ruházza fel az alaphoz tartozó természetet. Vagy amikor már nem lehet semmi kétsége az alap sorsa felől, egyszerűen hátat fordít a kapitalista Európának s Afrikába, Amerikába, az Óceán szigeteire, Spanyolországba, Magyarországra menekül. Hogy milyen zavartkeltő módon avatkoznak bele a romantikus ideológia maradványai a költőnek a természethez való viszonyába, ezt jól látni a német Droste-Hülshoff pusztai vagy a radikális Freiligrath exotikus tájképeiből.

Magyarországon a gazdálkodás agrárjellege, a kapitalizmus, az iparosodás lassú menete, a közlekedés elmaradt, kezdetleges technikája folytán éppen csak hogy megindult a természet átalakítása (a vizek első lecsapolása,

az első csatorna a XVIII. század vége óta, az első gőzhajó a Dunán 1830-ban, az első múmalom 1836-ban, az első vasút 1847-ben; Deák és Széchenyi szkeptikus felfogása a vasút hasznosságáról!) — Petőfi szűkebb hazájában, a Duna—Tisza közén a természet megőrizte elemi, őstermészet-jellegét. Petőfi otthon van ebben a világban, jól érzi magát benne. Természetszemlélete a természethez való közvetlen, meghitt, normális viszonyon alapul. Nemcsak első korszakában, amikor ez magától értetődik, hanem később is, amikor gyakorlatilag, társadalmilag messzebb került tőle, s nem volna egész ember, ha a hozzá való viszonyába nem vegyülne mindig némi meghatottság, valami romantika, aminek azonban éppolyan kevés köze van hamis illuzionizmussal és érzelmességgel, mint optimizmusának az ún. bidermeier önelégültségével. Az a Petőfi, — itt RÉVAI JÓZSEF-et idézem, — aki a népet képviselő, a néppel egybeforrott nemzeti költő szemével nézi a természetet, a magyar tájat, az országot, aki égbe kívánja a népet, pokolba az arisztokráciát, aki telítve van az emberi kultúra legnemesebb, legszebb hagyományával, aki nem kívánja vissza pl. a középkort, nem kívánhatja vissza a feudális rendet, szereti ezt a természetet, de nem azért, hogy megtartsa a „maga örök változatlanságában”. Elég itt a „Csárda romjai”-ra, vagy a „Kutyakaparó”-ra utalni, amelyek ideológiailag nem állnak messze a „Pató Pál”-tól vagy az „Okatootájá”-tól, vagy akár arra, hogy „A puszta télen’ befejező sorait („Mint elűzött király...”) alig pár hét választja el Petőfi legforradalmibb verseitől így bátran a nyitányuk lehetne. Ami ebben a természetben megörökítésre méltó szépség, amit Petőfi benne a maga szabadságkultusza és erkölcsi tisztasága hasonlatának érez, a puszta határtalansága és nyugalma, azt kivétel nélkül megörökítette tájképeiben. Petőfinél, aki igenli a városi, a technikai kultúrát, a kapitalizmus forradalmi eredményeit, aki idővel nem tud megenni a városi élet politikai és irodalmi izgalmait nélkül, otthonosan érzi magát mindkét világban, éppen ezért csak ritkán lehet szó valamiféle konfliktusról. Ami nyugati kortársainál egyenesen elképzelhetetlen volna: az ő esetében újra helyreáll a költő és a természet zavartalan, művészi-ileg termékeny viszonya. Ez a zavartalan viszony az alapja annak a megnyugtató, csodálatos élő plaszticitásnak, amely Petőfi tájképeit jellemzi. Művészi tudata és képzelete itt is mindig az emberi szabadság, a jövő, a fejlődés és élet képzetkörében mozog, aminek aztán az a következménye, hogy tájképei sem lehetnek „eksztatikus” pillanatfelvételek, ellenképei a városnak, lelki-tájak, tépelt lelkek, meghasonlott kedélyek kivetítései a természetbe, mint legtöbb kortársánál, hogy sem az embert nem degradálják a természet, sem megfordítva, a természetet az ember javára: az alföldi világ művészi tükröződései Petőfi életének egy-egy adott időpontjában és helyzetében. S ha Petőfi elhárítja magától a Kárpátok zordon, vadregényes táját, ez az elhárító mozdulat nemcsak a szabadságvágyát korlátozó hegyeknek szól, hanem egyúttal a romantika vadregényes formájának is, amelytől

éppen akkor kezd elszakadni. („Az Alföld”). Kénytelenek voltunk részletesebben foglalkozni e problémával, mert csak ezeknek az eszmei—formai különbségeknek az ismeretében alkothatunk magunknak ebben a vonatkozásban is tiszta képet Petőfi európai recepciójának és viszhangjának a körülményeiről.

Hadd utaljak éppen ezért még két olyan problémára, melyek szintén ebbe az összefüggésbe tartoznak. Az első valójában álprobléma, amely sokáig feleslegesen foglalkoztatta a régebbi kutatást és akkori fogalmazásában kb. így hangzott: vajon a Petőfi sajátja vagy pedig mástól, pl. Lenautól tanulta azt a technikai eljárást, amellyel megszemélyesíti „a személytelen”, „élettelen” természetet? Álprobléma, mert azon a képtelen feltevésen alapul, mintha Petőfi akárcsak egy pillanatra is kikapcsolhatná a természet ábrázolásából a maga személyiségét.

A második problémának pozitívabb és komolyabb a tartalma, mert arra vonatkozik, hogyan s miért lehetett idehaza csakúgy, mint odakint, elhomályosítani Petőfi tájleíróművészetének igazi értelmét.

Tudjuk, az Alföld költészetének, — Gvadányi óta, — megvannak a maga tárgyi, motivális előzményei. Tudjuk, nem Petőfi fedezte fel az Alföldet, viszont csak ő örökíthette meg maradandó érvénnyel mindazt, amit a maga időpontjában az Alföld világában szépnek s megörökítésre méltónak lehetett tartani. — Azok a jórészt német, vagy osztrák-német festők és költők, ez utóbbiak között a magyar születésű Beck Károly, akik a német kapitalizmus és politika terjeszkedését követve, részben már Petőfi előtt, de „kivülről” fedezik fel Magyarországot s benne az Alföldet, olyan képet rajzolnak róla, amely megfelel a maguk romantikus ösztöneinek s hasonló ideológiájú közönségük megkésített romantikus vágyainak: az eredmény egy romantizált, vadregényes Magyarország, a kapitalizmus ellenvilága, amely részleteiben talán reális megfigyelésen alapul, de egészében nemcsak irreális, hanem megtévesztő és hazug is. Ami őket Petőfitől megkülönbözteti, az egyfelől a lángelme s a tehetség minőségi különbsége, másfelől az a mozzanat, hogy ezek a költők és festők a legjobb esetben esztétikailag, Petőfi viszont egész emberségével, időszerű törekvéseivel és reális vágyaival van érdekelve a dologban. Mégis: a tárgyak, motívumok hasonlósága, sőt néha azonossága (csikós, ménes, juhász, csárda, naplemente, a puztán stb.) el tudta mosni e különbséget s azt a hamis illúziót keltette mindenfelé, mintha Petőfi egyszerűen csak folytatná, reálisabb fokon és nagyobb, közvetlenebb tárgyismerettel folytatná munkájukat. Csak nagysokára, Petőfi recepciójának egy későbbi szakaszában oszlott el ez a félreértés, s talált teljes megértésre Petőfi tájleíró művészetének újszerűsége.

Csak Petőfi győzi le az irodalmi rousseauizmusnak s a természet misztifikálásának minden fajtáját. A végtelenség ellenőrizhetetlen romantikus táját felváltja a magyar puszta belátható végtelensége, Petőfi szabadságvágyának hasonlata, a konkrét tér, amely nem akadályozza sem őt, sem

képzeletét a szabad mozgásban. Ha vannak is romantikus vagy érzelmes visszaesései, végül ezt is a társadalmi és politikai haladás szolgálatába tudja állítani, csakúgy mint a romantika lesüllyedt elemeit, pl. az orientalizmust. Ha mitizálja is a bányát, a proletáryomort is meglátja benne, amelyet nem látott meg sem Goethe, aki egyébként megbékült a gyáripparral, sem Novalis, a szakképzett geológus.

Mint minden, ami megkönnyíti az ember munkáját, ami segítségére van abban, hogy megfékezze a természet erőit: a természettudományok felfedezései, a technika vívmányai kivétel nélkül a kulturális szellemi haladást szolgálják. Joggal nevezi ENGELS a gőzgépet olyan szerszámnak, amely „majdan minden másnál jobban forradalmasítja az egész világ társadalmi állapotát és kivált Európában a gazdagságnak a kisebbség és a nincstelenségnek az óriás többség oldalán való összpontosítása révén, előbb a burzsoáziának szerzi meg a társadalmi és politikai uralmat, aztán azonban olyan osztályharcot idéz elő a burzsoázia és a proletáriátus között, amely csak a burzsoázia bukásával s minden osztályellentét megszüntetésével végződhetik”. Kétségtelen: ezekben az években, amikor a gőzzel hajtott gép forradalmasító erőként hat, a gőzvasutat és gőzhajót helyeselni annyi, mint állástfoglalni a haladás mellett, tagadni őket: a nyílt maradiság, a reakció jele.

De más dolog a vasútert mint az emberi haladás, a közlekedés eszközéért lelkesedni s megint más mint esztétikai-művészi témát a festészet vagy költészet számára „felfedezni”, csakúgy mint az emberkéztől átalakított tájformát. Ha jól látom, a fiatal ENGELS figyelmeztet elsőnek arra, micsoda ismeretlen esztétikai benyomások és hatások forrása lehet az ilyen tájforma. „Ti, akik panaszkodtok a vasutak prózája miatt”, írja egy cikkében, ahol a táj és ideológia dialektikus összhangjával foglalkozik, „anélkül, hogy valaha akárcsak egyet is láttatok volna, utaztatok azzal a vasúttal, amely Londonból Liverpoolba visz. Ha van ország, amely arra teremtődött, hogy vasúton repüljünk át rajta, akkor Anglia az. Nincsenek vakító szépségei, óriási sziklatömbjei, de szelíd dombhullámainak csodálatos varázsa van a mindig homályosan világító angol napfényben. Az ember álmétkodva nézi az egyszerű díszletezés változatos csoportjait; a természet néhány dombból, mezőből, legelésző állatból ezer kedves tájképet varázsol elénk... Aztán újra egy alagút, amely néhány percnyi homályba burkolja a vasutat s mélyútban folytatódik, ahonnan újra kacagó napfényes mezőkre kerül az ember...” Engels itt megoldotta a feladatot, amellyel a költészet még jó sokáig hiába küszködik: megtalálta az ember és az emberkéztől átalakított természet megnyugtató összhangját.

Ezt az összhangot találta meg Petőfi is, aki nem ismer semmiféle fenntartást vagy tartózkodást a termelő viszonyok megváltoztatásával szemben. Ezzel, igaz, nem áll egyedül, noha láttuk, hogy pl. Deák és Széchenyi szkeptikusan nyilatkozik a vasútról — s a vasút hasznosságáról.

De alig van európai költő, aki olyan elragadtatással társította volna a szabadság eszméjével s olyan ünnepélyesen építette volna bele politikai és kulturális forradalmi koncepciójába meg a hazai tájba a vasutat, mint Petőfi a „Vasúton” című versében. Idősebb kortársai között is mindössze egy van, aki megközelíti, ha nem is minden fenntartás nélkül, a vele sok tekintetben rokon Lenau, a bécs—wagrami vasút megnyitása alkalmából írt himnikus dalában („1838 tavaszán”).

Hogy lemérhessük a Lenau és Petőfi ideológiai—politikai magatartása s ennek megfelelően művészi formai megnyilatkozása közötti különbséget, azt hiszem a legjobb lesz párhuzamba állítani a két verset, mégpedig a Lenauét magyar, a Petőfiét német fordításban. Tesszük ezt már csak azért is, hogy kellő értékére szállítsuk le Herczeg Ferencnek egykori evangéliumszerű kijelentését, mintha Lenau úgy járt volna előtte Petőfinek, mint Keresztelő János Krisztusnak :

1838 Tavaszához

Auf der Eisenbahn

Pest 1847

*Mondd meg, drága tavaszom,
hisz próféta vagy,
vajjon ezen az úton
végre üdv fakad?*

*Fékevesztett hajsza zúg
a zöld berken át,
hivatlanul a vasút
a vidékbe vág.*

*Szűlfá dől és ág szakad,
hol előre tör,
száz virágzó sarjadat
durván dőlja föl.*

*Tölgy zuhan nem védi meg
jámbor paizsként
a vész. élé feszített
Ó Mária-kép.*

*Csókkold végcsókkod, tavasz,
add tűzmámorát!
Tölgy s Mária nem marad
karodban tovább!*

*Ich fühl ein Meer, ein Wonnemeer
Durch meine Seele dringen
Sonst flogen Vögel nur einher,
Jetzt hat der Mensch auch Schwingen.*

*Gedanken flogen uns voran —
Wie Blitze schnell entschwinden —
Wir überholen ihr Gespann
In wenigen Sekunden.*

*Mensch, Haus und Bach und Waldesgrün
Und blühende Gefilde:
Sie tauchen auf und schwinden hin
Wie eitle Luftgebilde.*

*Die Sonne lief mit uns einher;
Sie lief wie eine Tolle,
Die wähnt, dass sie ein Teufelsheer
Beim Schopf erfassen wolle.*

*Sie lief und lief, nun ist, sie lahm
Und ruht im Westen drüben
Am Berge aus, ganz rot vor Scham,
Dass sie zurückgeblieben.*

*Nyilként surran a vonat
majd erdőkön át;
a kerék alá szakad
áhitat s virág.*

*Wir stürmen fort, und Müdigkeit
Verrät noch keine Miene;
Geht das so fort, bringt uns noch heut
Ins Jenseits die Maschine.*

*Tavaszi, megszerzi-e itt
az emberiség
szabadságát, vágyva hitt,
régvárt jegyesét?*

*Baut hundert, tausend, baut noch mehr!
Dass ungebaut nichts bleibe,
Dass Bahnen laufen kreuz und quer
Wie Adern in dem Leibe.*

*Éri boldog jutalom
áldozatodat:
hogy végre szabadokon
gyúl ki sugarad?*

*Die Adern sind's, die Saft und Kraft
Durch alle Länder leiten
Und Handel, Kunst und Wissenschaft
Befördern und verbreiten.*

*Vagy mindez agyrém csupán
s hajszolva futunk
arany és gyönyör után
kergetve utunk?*

*Und wenn ihr sorgenvoll euch fragt,
Wo man das Eisen fände:
Sprengt alle Ketten, die ihr tragt,
Viel Eisen gibt's am Ende!*

*A vén rabbilincs-verő
jár most itt megint
s béklyót pörölyözve ő
köti tagjaink?*

*Áldást zúgysz, tavasz, ha a
vonat itt liheg?
Vagy csalódás bánata
rázza majd fejed?*

*Nem! mosolygón látod itt
a fejsze művét,
jobb jövőnk int tán, amit
a vasút ígért.*

*Rigófütty és pinty szava
újjongón repes,
hadd reméljem: itt van a
régenvárt jegyes.*

(Vidor Miklós)

Petőfi szerelmi költészete európai szemmel

A meseparadicsom nem valósítható meg a valóságban, az égi paradicsom merő káprázatnak bizonyul, ezért az ember megpróbálja helyreállítani normális viszonyát a környörtelen valósághoz, azon van, hogy berendezkedjék benne, úrrá legyen rajta, vagy pedig levonja csalódásainak végső következtetését s visszavonul az elvont szépség magánjellegű, mesterséges paradicsomába. Petőfi eredendő realista, birodalma erről a világról való. Jól tudja, hogy Tündérország minden megvalósult csodája csak ideiglenesen helyettesítheti, de nem pótolhatja magát a valóságot. Csak most, hogy betelt minden mesei csodával s újra hazatért, kezdheti meg magában, maga körül a világ varázstalanítását, deromantizálását, amely Európa nagy irodalmaiban már folyamatban van, azoknak a hamis illúzióknak szétrombolását, amelyek megzavarják az ember egészséges, normális viszonyát a társadalomhoz s a társadalmon kívüli természethez.

Tudjuk, micsoda változást idézett elő a kapitalizmus, illetőleg a burzsoázia az emberi élet valamennyi nyilvános és magánjellegű vonatkozásában. „A burzsoázia elpusztított minden emberi, patriarchális, idilli állapotot. Környörtelenül szétépte a tarka-barka kötelékeket, amelyek az embert természetes fellebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más kapcsolatot ember és ember között, mint a meztelen érdeket . . . A jámbor rajongást, a lovagias lelkesedést, a nyárspolgári mélabút, az önző számítás jéghideg vizébe fojtotta . . . A burzsoázia minden eddigi tiszteletreméltó s kegyes borzongással szemlélt tevékenységét megfosztotta dicsfénytől . . . A burzsoázia letépte a családi viszonyról ennek meghatóan érzelmes fátylát s pusztá pénzviszonyra vezette vissza”, olvassuk a Kommunisták Kiáltványában. Csakhogy az ellentmondásokban gazdag folyamat jellegéhez tartozik, hogy a burzsoázia költészete és művészete maga teremt magának egy olyan új illúziót, amelynek dicsfényt látszólag érintetlenül hagyják a hosszú századok s amely diadalmasan támad föl minden bálványrombolás után s túlél minden pesszimizmust, nihilizmust, kapitalizálódást, iparosodást. Az égi szerelem illúziójára, a klasszikus női szépség eszményére gondolok. Valójában azonban az égi eszmény nem állja sokáig szakadatlan szembesítését a mindennapi érzéki, földi szerelemmel. És éppen a klasszikus realizmus évtizedeiben, amikor a „gáncstalan” szépség egyre inkább hazajáró kísértetté válik, amikor Heine csak úgy tudja megmenteni a gyalázattól és büntől, kintől és gondtól, a világ szennyétől, hogy a tengerbe fojtja, Baudelairenek pedig úgy kell kibontakoztatni bünből és szennyből, egy másfajta női eszmény s vele együtt egy másfajta szerelem kezdi meg felemelkedését s lép be a világművészetbe, amelynek őshazája nem az ég, hanem a valóság. S az új eszmény kialakításában nagy része van a magyar Petőfinek.

Petőfi is ismeri, ünnepli a földöntúli női szépség fantomját, a romantikusan megnagyított első szerelmet – ezt örökítette meg s küzdötte le a „Tündérálm”-ban, a „Szerelem gyöngyei”-ben, — ismeri csakúgy, mint az észbontó, legsötétebb szerelmi pesszimizmust. De belépni csak mint egy minden osztályellentétlen és osztálygőgön, az egész feudális társadalmon diadalmaskodó, beteljesült, boldog szerelem költője lép be a szerelmi líra világtörténetébe. A hontalan plebejus otthonra talált, megbékült önmagával, a természettel, a valósággal. Egy soha még csak nem is sejtett biztonságérzet és önbizalom lesz úrrá rajta. Minderre szüksége van, hogy következetesen folytathassa s harcolhassa végig szabadságharcát, amely levetkőzte kezdeti magánjellegét s most már egyetemes jellegű, igazi szabadságharccá alakult át. Még sohasem érezte magát ilyen egynek a néppel. Innen új szerelmi verseinek újjongó, felfokozott optimizmusa, amely az egész világot érdekeltté tudja tenni szerelmében s valóságos nyelvújításhoz vezet a szerelmi terminológia egész területén. S ha van valami, ami ezt a szerelmet igazán földivé, emberivé teszi: akkor itt van a féltés, az aggodalom, hogy talán az ilyen boldogság nem tarthat örökké, a „Szeptember vége” — hangulat, a haza gondja, a jövő harcok előrevetett képe.

Most pedig elég egyetlen pillantást vetni az egykorú Európa szerelmi költészetére, hogy megállapíthassuk: mintha teljesen elmúltak volna azok az idők, amikor szerelmi bánat és boldogság volt az európai líra egyik kiapadhatatlan inspirációs forrása, amikor egy Byron, egy Shelley, egy Musset vagy Victor Hugo szerelmi ügyei és költői megnyilatkozásuk magára vonták az egész „művelt világ” érdeklődését, amikor a „Dalok könyv”-e európai eseményszámba ment. Most aztán mindez magánügygé zsugorodott. Legfeljebb egy szűk baráti kört érdekel. Úgy tetszik; mintha az 1830-iki forradalom után, egy új forradalom előestéjén, a kiélesedő osztályharc évtizedében, amikor a reakció és forradalmi ellenzék egyaránt a maga szolgálatába állítja a filozófiát, a tudományt, a művészeteket, első sorban pedig a lírát, amikor minden második ember utópiákat kerget, politikai röpiratokat és vezércikket ír versben, amikor a legnagyobb költők szótárából mintha egyik napról a másikra törölték volna a „szerelem” szót, mintha Heinében, az első szerelm legnagyobb lírikusában is meghalt volna a szerelmes költő, hogy csak nagysokára a „Romanzero”-ban támadjon föl újra halottaiból. Ezek után természetesnek találjuk, hogy pl. a német politikai líra lehangosabb karvezetői (Herwegh, Freiligrath, Hoffmann von Fallersleben) — alig vagy csak nagyon szerény helyet juttatnak költészetükben a szerelemnek. (Itt mindössze egyetlen jelentékeny kivételt ismerünk: Lenaut.) Mintha szerelmes vagy családi verset írni csak apolitikus magánjáróknak vagy középszerű nyárspolgárköltőknek volna a kiváltsága. Erre megjelenik Petőfi, megtöri a varázst, áttöri az európai vesztegzárat. Újra irodalomképessé teszi a szerelmi költészetet és — ezzel újra egyedül áll — a kor legünnepelesebb fogalmának, a szabad-

ságnak közvetlen közelében jelöli ki a helyét. Szerelmes verseinek, amelyek az egyszerű népdalformától a legpatétikusabb himnuszig emelkednek, — történeti pillanatok és helyzeteket megillető távlatot ad.

Georg Brandes állapítja meg egy ízben, hogy a világ legnagyobb költői rendszerint mellőzték a családi otthont. Shakespearenek nem volt otthona, feleségéhez való viszonya említésre sem méltó, Schiller és Goethe csak kevés versben örökítik meg feleségüket, egyetlen egyben sem foglalkoznak családi életükkel. Abban, amit Byron ebben a vonatkozásban jónak látott közölni a világgal, nem volt sok köszönet. — Brandes csak egy nagy kivételt ismer, Victor Hugót. Ha ismeri Petőfit vagy Aranyt, akkor őket is a nagy kivételek közé sorolta volna.

Petőfi politikai költészete európai szemmel

Utolsónak hagytuk Petőfi politikai költészetét, amelynek éppen legjellegzetesebb, legforradalmibb darabjai jó sokáig hozzáférhetetlenek maradnak Európa számára. E költészet ismeretét, amennyire kéziratban vagy nyomtatásban hozzáférhetővé vált, jóformán csak emigránsok viszik szét a világon a forradalom bukása után, azokban az években, amikor az ellenforradalom, egy új gazdasági-ipari fellendülés s a polgárság elfordulása minden forradalmi gondolattól már megnehezíti a befogadását. De az a kevés is, amit a forradalmi lázban égő egykori Európa Petőfi politikai költészetéből megismerhetett („Egy gondolat bánt engemet”, „A királyok ellen”, „Nemzeti dal”), elegendő volt ahhoz, hogy lássa: Petőfi a kor legnagyobb s eszmeileg legtisztább, legkövetkezetesebb politikai költője.

„Goethe, a világirodalom és Magyarország” c. akadémiai előadásomban idéztem Petőfi „Napló”-jának (1848. április 19.) egyik részletét a világszellem fejlődéséről: „A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokként fejlődik a világszellem, látom, miként fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? Hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen . . . a monarchiából a republikába.” — Petőfi forradalmi értelmezésében a világszellem azonos a világszabadság szellemével, amely piros zászlók alatt minden elnyomott népnek meghozza a szabadságát. Minden lépése — így átcsapása a feudális monarchiából a köztársaságba — forradalmi lépés. Hitvallása szerint Petőfi jakobinus forradalmár és republikánus, amilyen nem sok akad kortársai között. Nemcsak embernek, hanem költőnek is az. Ha forradalomról van szó, nem ismer fél-megoldást, kétértelműséget, ingadozást.

Ma már világosabban látjuk, mint valaha : a költő nagysága, progresszív jellege nem merül ki abban, hogy felderíti a maga s kora ellentmondásait, hogy úrrá lesz rajtuk, mint Petőfi a „Felhók”-ben, vagy a még mindig kevésbé méltányolt „Hóhér kötele”-ben, még ha ez a legmagasabb művészi fokon történik is. Amellett, hogy megmutatja a haladás, felemelkedés egyetlen szükséges útját és távlatát, készen kell állnia arra, hogy a legsúlyosabb társadalmi-történeti helyzetben is teljesítse költői küldetését. Petőfi emberi és művészi nagysága éppen a forradalom kitörését megelőző években állotta ki a diadalmas próbát, amikor az európai és magyar helyzet végsőkéig fokozta a várakozást és izgalmat, s Petőfi egyre inkább a forradalomban látta a megoldás egyetlen, történetileg szükséges útját. Persze, ha Petőfi mindössze arra szorítkoznék, hogy megmutatja a forradalom, a társadalmi-politikai rend megváltoztatásának távlatát és szükségszerűségét, arra, hogy forradalmat hirdet, — akkor a legjobb esetben csak művészileg, eszmei tisztánlátásában különböznek Európa forradalmi költőitől, akik kevés kivétellel csak idáig jutottak. Igaz, Petőfi világképéből hiányzik Párizs, London, Olaszország, a nagyvilágot, a kapitalizmust csak hírből, újságokból és könyvekből, az ipari proletariátust csak felszínesen ismeri, az osztályharcot a gazdagok és szegények, az elnyomók és elnyomottak ősi harcának színe alatt látja. De mindezt ellensúlyozza biztonságérzete, amellyel tájékozódni tud a történelemben és a maga korában, az a tény, hogy társadalmi bázisa a nép, hogy nem ismeri a tehetség és jellem, a jakobinus aszkézis és az életöröm közötti feloldhatatlan ellentétet. Csak így érthető, hogy a legnagyobb polgári forradalom hősi illúzióit át tudja ültetni költészetébe, ahol egy új forradalom hajtóerőivé válnak, anélkül, hogy elvesztenék történeti fényüket, hogy alig van rajta kívül költő, aki kimegy az utcára s történelmet csinál, aki a forradalom ideológusából cselekvő forradalmárrá, a forradalom költőjéből a szabadságharcok egyetlen nagy költőjévé fejlődik. Itt meghaladja kora polgári költőit, Victor Hugót, Freiligrathot, Herweghet, akiket szeretett, ifjúkora bálványát, Heinét, nem beszélve azokról, akik megtagadták, meghamisították a forradalmat, vagy ellenforradalmárokká váltak, mielőtt még forradalmárokká lettek volna. Az idő ütőerén tartotta a kezét, de nem tévesztette össze a költő szerepét a hőmérővel, noha politikai, forradalmi versei, harci dalai és szózatai izznak az időszerepétől, nem lett belőlük plakát-költészet, s művészetét sohasem rendelte alá a nyers tendenciának, a vezércikk-technikának, ahogyan ezt a legtöbb politikai költőnél látni.

Hadd szolgáljon mindez újabb adalékul Petőfi világirodalmi jelentőségéhez.

De Petőfi nemcsak itt és ebben haladja meg kora politikai költészetét, hanem a legnépszerűbb szocialista utópiához : a saint-simonizmushoz való viszonya tekintetében is.

A saint-simonizmus, ahogyan Saint-Simon és tanítványai kialakítják

és ahogyan a júliusi forradalom táján közkeletűvé válik, egy konkrét történeti, politikai, társadalmi és gazdasági helyzet terméke. A restauráció korának tendenciái, a francia nagypolgárság érdekei, a tőkés gazdálkodás ellentmondásai s nem utolsósorban az egykori arisztokrata Saint-Simon személyes tapasztalatai determinálják. Ehhez képest telítve van misztikus-irracionális elemekkel s — ami Saint-Simont magát illeti — egy jó adag középkor-nosztalgiaival.

A saint-simonizmus lényege szerint utopisztikus gazdasági-társadalmi rendszer: meg akarja szervezni a munkát, köztulajdonba akarja venni a nemzeti vagyont, gondoskodik a termelőeszközök és ipari termékek elosztásáról, egy központi bank útján szabályozza a szükségletek kielégítését s ezen a réven az egész gazdasági és társadalmi élet vérkeringését. Harcot hirdet a herék és henyélők ellen, akik nem vesznek közvetlenül részt a termelésben és kereskedelemben, a hatalmat, amelyet eddig a kiváltságos osztályok (egyház, nemesség) gyakoroltak, egy új elitre, az ipar és a tudomány képviselőire bízna. Minden intézkedésének és intézményének az a bevallott célja, hogy megszüntesse az embernek ember által való kizsákmányolását, hogy előmozdítsa a legnépesebb és a legszegényebb osztály, a dolgozó proletariátus anyagi és erkölcsi felemelkedését. S ugyanezt a célt szolgálja a rendszer harmadik pillérre, a forrásaiból megújított, restaurált kereszténység, amely nem választja el egymástól, hanem egyesíti az embereket és az emberi erőket s végetvet a bűntudat, az aszkézis ezernyolcszázéves világtörténeti korszakának. rehabilitálja a kiátkozott anyagot, az érzékiséget s már itt a földön megvalósítja az életöröm, az örök béke paradicsomát.

A saint-simonizmus legmélyebb intenciója szerint forradalomellenes utópia s valójában a burzsoázia osztályérdekeit szolgálja. Saint-Simon a polgári társadalom érdekében, de a forradalommal vitatkozva, ennek elveit, eredményeit bírálva, írja minden művét, köztük a leghíresebbet, az „Új kereszténység”-et, kifejezetten azért, hogy a forradalom vitorláiból kifogja a szelet, s hogy egyszer s mindenkorra véget vessen egy forradalmi korszaknak, amely a XVI. századdal kezdődött s még mindig tart. Sem ő, sem tanítványai, akik meg akarják váltani a kapitalista anarchiától, osztályharetől, társadalmi igazságtalanságoktól, egyenlőtlenségektől nyugtalanított világot, mégpedig a burzsoázia érdekeinek sérelme nélkül, egy pillanatig sem gondolnak a társadalom alapjainak megváltoztatására. Érintetlenül hagyják a magántulajdont. Elvetik ugyan a születésen alapuló kiváltságokat, de nem küszöbölik ki az egyenlőtlenség elvét, hanem egy új társadalmi rangsort állítanak fel, amelynek alapja a tudás, a szerzett vagyon, sőt egy új elit- és hőskultuszt kezdeményeznek, amelynek majd annyi változatával találkozunk a saint-simonista Carlyle és Nietzsche között. Látszólag legfőbb gondjuk a proletariátus, a nép sorsa, de a megoldást inkább csak a tőkés belátásától és humanizmusától, egy, a földkerekséget átfogó eszményi munkatervtől vár-

ják, amelybe az érdekeltek maguk nem szólhatnak bele. (A júliusi forradalom másnapján a saint-simonisták szembefordulnak a proletariátussal.) A saint-simonizmus emellett idővel egyre inkább egy vallásos szekta, egy új egyház jellegét ölti magára. De azáltal, hogy egyre újabb változatokban fogalmazza meg első felismeréseit és felfedezéseit, hogy nem szűnik meg egyre újból és újból rámutatni az osztályharc történeti funkciójára, a kapitalizmus ellentmondásaira és anarchiájára, hogy az elfajult múlttal szemben állandóan az egészséges jövőre appellál, hogy e jövő érdekében mozgósítja a tudomány, ipar, vallás erejét, végső hatását tekintve, mégis forradalmasító erőnek bizonyul.

Aki ismeri ezt a forradalmi várakozások, politikai és társadalmi izgalmak, utópiák lázában égő kort, tudja, hogy a saint-simonizmus koncepciója, tételei, tanításai, jóslatai az eljövendő aranykorról, amelyet egy ősi misztikus hit a múltba helyezett, az új társadalmi rendről, a szabadság, testvériség, boldogság egyetemes és egyetlen vallásáról, mennyire elébe mennek minden haladó ember várakozásának és vágyainak . . .

Van egy régi irodalomtörténeti hagyomány, amely időnként fel szokta vetni Petőfi saint-simonista vonatkozásainak a kérdését, anélkül, hogy eddig akárcsak egyetlen komoly kísérletet tett volna e vonatkozások tisztázására. Azt az egyet mindenesetre meg lehet és meg kell állapítani: Petőfi fellépésének időpontjában nincs magyar gondolkodó, aki a megfelelő társadalmi, gazdasági feltételek és szükségletek híján magába fogadhatta volna az osztatlan és módosíthatlan saint-simonista programot. Petőfi sem kivétel. Sőt, feltéve, hogy ismeri a programot, ennek teológiája, technokráciája, szexuális szabadossága egyenesen visszariasztja tőle. Viszont a forradalom előestéjén az izgatott készenlét és várakozás állapotában, politikai érettségénél és éleslátásánál fogva megragadhatták e program igazi vagy vélt forradalmi tendenciái, annál is inkább, mivel másokban is, benne is a könnyen összeolvadhattak a polgári forradalom hagyományaival, — aztán humanizmusa, demokráciája, optimizmusa, ünnepélyes pátosza, egész terminológiája s nem utolsósorban vezető igéi: mindent a legszegényebb és legnőpesebb osztályért, a népért, mindenkit a képessége szerint, mindenkinek a teljesítménye szerint, az aranykor nem mögöttünk, hanem előttünk áll, a föld nem a siralomvölgy, élni nemcsak öröm, hanem egyenesen emberi kötelesség.

Természetesen együgyűség volna azt mondani: Petőfi nem maga osztályhelyzetének, a magyarság társadalmi és történeti helyzetének felismerése folytán lett forradalmár, hanem mert a forradalmak történetét olvasta, azért lett demokrata, optimista, humanista, a nép barátja, mert saint-simonista szövegeket olvasott, ahogyan szenvedélyt sem kellett Shakespeare-től és Byrontól, álmodt Shelleytől, természetszemléletet Lenautól, lírizmust Heinétől tanulnia, de kétségtelen, hogy ők tettek tudatossá benne sok mindent, ami azelőtt inkább csak ösztönszerűen élt benne, ők tanítják meg a világförradalom,

világszabadság, az egyetemes humanizmus kategóriáiban érezni és gondolkozni, tartják ébren hitét a maga küldetésében és népe jövőjében.

Az örök béke, a feltétlen társadalmi igazság és egyenlőség, a visszahódított Paradicsom képzete elválaszthatatlan az osztályharcok ideológiájától. A rabszolgatársadalom óta minden elnyomott és felszabadulásáért harcoló osztály, a belőlük kirajzó eretnek-csoportok, törvényen kívül helyezett, üldözött szekták rendszerint nagy, gazdasági és társadalmi válságok idején aktualizálják e képzetsoportot, amikor izgatottan várják helyzetük megváltozását, vagy amikor semmi kilátásuk arra, hogy helyzetük megváltozzék. Jellemző a hagyomány szívósságára, hogy a képzetsoport a gazdasági, társadalmi háttér állandó változása ellenére, úgyszólván a tudományos szocializmus megalapításáig, nem veti le vallásos, biblicisztikus és spirituális terminológiáját, amelyen a kereszténység első századaiban, vagy a középkor—újkor fordulóján elsőízben megszólalt.

A saint-simonista irodalomban is központi helyet foglal el az egész képzetsoport. Tudjuk, állandóan foglalkoztatja a mozgalom ideológiájával rokonszenvező vagy vele érintkező francia írókat és költőket, Bérangert, de Vignyt, Victor Hugót. Heine azóta, hogy Párizsba költözött, saint-simonista légkörben él, barátja a legtehetségesebb saint-simonistának, Enfantinnek, de ugyanakkor régi (német) és új francia tapasztalatai alapján, a proletármozgalmak és Marx közvetlen hatása alatt belátja a világ forradalmi átalakulásának szükségszerűségét, noha ugyanakkor vissza is riad a forradalomtól. Ezzel a visszahódított Paradicsom képzetét megszabadítja régi teológiai csökevényeitől, új, reális, időszerű politikai tartalmat ad neki s — ami költői nagyságának maradandó jele — világi terminológiát teremt hozzá. Ha már most megállapítjuk, hogy a nevezetes képzetsoport Petőfinél is előkerül, ez magábanvéve még nem jelentene sokat, még nem tenné Petőfit saint-simonistává, épp oly kevésbé, mint Petőfi és a saint-simonizmus néhány feltűnő terminológiai egyezése. Viszont ha ugyanakkor azt látjuk, hogy 1847 óta Petőfi politikai gondolkozásának egyik legtermékenyebb inspirációs forrása, politikai költészetének, sőt közvetve egész költészetének elidegeníthetetlen része és kiinduló pontja egy olyan koncepciónak, amellyel felidézi a maga kora társadalmi, politikai helyzetének boldogabb, megnyugtató, paradicsomi ellenképét és amely nélkül megszűnnék Petőfi lenni, ez mindenesetre mélyebb, konkrétabb kapcsolatokra mutat.

Mindjárt első jelentkezésekor látni, hogyan támogatja, erősíti Petőfi költői kibontakozását a saint-simonista látomások két jellegzetessége, a világtörténeti távlat és a prófétai pátosz :

*Iparkodjunk. A század viselős,
Születni fognak nagyszerű napok,
Élet-halálnak vészes napjai.*

*Fogjunk kezét, hogy rettegünk ne kelljen
Az eljövendő óriásokat.
Tartsuk meg a szép, a szent kézfogást . . . (Erdélyben)*

Vagy :

*Véres napokról álmodom,
Mik a világot romba döntik,
S az ó világnak romjain
Az új világot megteremtik . . .*

(Véres napokról álmodom)

*Ne féljeteK, szegény, jó emberek,
Jön rátok is még boldogabb idő;
Ha mult s jelen nem a tiétek is,
Tiétek lesz a végtelen jövő . . .*

(Palota és kunyhó)

*Eljő-e a kor,
Melyet gátolnak a rosszak
S amelyre a jók törekednek,
Az általános boldogság kora?*

.....
*Talán amit
Mi boldogságnak nevezünk,
A miljom érdek,
Ez mind egyes sugára csak
Egy új napnak, mely még a láthatáron
Túl van, de egykor feljövend . . .*

(Világosságot)

Aztán itt van a jók és rosszak osztályharca, a jók diadala, a földreszállt menny, az örök üdvösség kora :

*Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni :
A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
Vértengerébe kerül. Mindegy. Ez lesz az ítélet,
Melyet ígért Isten, a próféták ajkai által.
Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet,
Az örök üdvesség ; s érte a mennybe röptünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.*

(Az ítélet)

Vagy : a szabadság vallása, az új egyház evangéliuma :

*Nagy idők. Beteljesült az Irás
Jósolatja : egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön : szabadság !
Aki mást vall, rettentőn lakol.
Régi szentek
Mind elestek.
Földült szobraik kövéből
Új dicső szentegyház épül,
A kék eget vesszük boltozatnak,
S oltárlámpa léssen benne a nap.*

(1848)

Végül : itt van Petőfi páratlan evokációja a XIX. század költőiehez, benne a költő lángoszlopfunkciója s a megvalósított földi paradicsom, az új Kánaán.

*Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet.
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán :
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán !*

Kétségtelen, csupa saint-simonista atmoszférájú gondolat, kép, látomás és hasonlat, de átültetve a Petőfi egyéni, eredeti élő nyelvére. Jelentőségük csak akkor mutatkozik meg igazán, ha nem elszigetelten és elvontan, hanem Petőfi szemléletének és költészetének összefüggésében értelmezzük őket. Nem kell mondanunk, hogy ez a megfelelés Petőfi és a saint-simonizmus között csak egyik ellenőrizhető jele egy mélyebb eszmei megfelelésnek, amelynek gyökere, alapja Petőfi egész emberi-költői magatartása, humanizmus és erkölcsi tisztasága. De van aztán egy pont, ahol megszűnik minden megfelelés . . .

A saint-simonisták a kapitalista polgárság ideológusai: forradalmi koncepciójukat, a legnépesebb és a legszegényebb néposztály megváltását, a polgári osztályok sérelme, forradalom nélkül, a kapitalizmus megszervezése útján, kedvező munkaalkalmak teremtésével stb. akarják megvalósítani. Petőfi a mélyből származik, maga is a „legnépesebb s a legszegényebb néposztályhoz” tartozik, azonosítja magát ez osztály vágyaival, szenvedéseivel,

az ő jelszava nem „a népért a nép nélkül”, hanem a néppel a népért tűzön-vízen át; ő már tudja, hogy népe felszabadításával az emberi szabadság ügyét szolgálja, hogy nincs elnyomó, kizsákmányoló osztály, amely hajlandó volna önként lemondani kiváltságairól, s meg van győződve nemcsak a forradalom elkerülhetetlenségéről, hanem arról is, hogy a szabadsághoz forradalom keresztül vezet az út. Innen van, hogy nála a visszahódított Kánaán, a földi Paradicsom képe új nyomatékot kap, hogy politikai költészetében ezt a Paradicsomot mindig megelőzi a véres katasztrófa izgalmas látomása. Ezzel egyedül áll kora saint-simonista vagy általában politizáló költői között, akik jórészt vagy tisztá ideológusok, elméleti emberek, vagy ha politizálnak, rendszerint csupán az egyik vagy a másik végletet: vagy az utópisztikus Paradicsomot, vagy a katasztrófát idézik, de nem ismerik a kettőnek összehangolását, ahogyan ezt Petőfinél látni.

Amint láttuk, a saint-simonista programban nincsen forradalmi tendencia, s a legtöbb európai költő, aki magáévá teszi ezt a programot, így is értelmezi. De hatása mégis forradalmosító, valahányszor forradalmár vagy forradalmi költő fogadja magába, viszont aki meg akarja valósítani, amikor megvalósításának még nem jött meg az ideje, menthetetlenül belepusztul. Ez a korán jött elméleti forradalmár katasztrófája, aki az utópiából fejest ugrik a társadalmi-politikai valóságba, úgy amint Petőfi ábrázolja az „Apostol”-ban. Az utópia, amelynek igézetében az apostol él, a saint-simonizmus: ennek szellemében készül, mindjárt az egész emberiséget megváltani. Hitvallása: az emberiség aranykora nem mögöttünk, hanem előttünk van s a társadalmi rend tökéletességén alapul; a tömegek tudatának felszabadítása és forradalmosítása az eszköz arra, hogy kiemeljük sarkaiból a világot s megvalósítsuk az új rendet; ebben a szellemben írja könyvét az ember isteni jogáról, hogy emberhez méltó módon és szabadon élhessen. A börtönben ébred tudatára annak, hogy a materiális erőszak csak materiális erőszak útján dönthető meg. Kiszabadulva rálő a királyra és vérpadon végzi életét. Nem túlzás, ha azt mondjuk: az „Apostol” a kor egyetlen költői műve, amely olyan merész, hogy frontális támadást kezd a feudális rend maradványai s főtámasza a klerikalizmus ellen, mégpedig minden történeti álarc nélkül. Ugyanakkor semmit sem von vissza azokból a hősi illúziókból, amelyek örök időkre elválaszthatatlanok a francia forradalomtól, másrészt a katasztrófa ellenére sem zárul lemondással vagy pesszimizmussal, hanem az eljövendő forradalom látomásával. Ebben csak Lenau „Albigensei” foghatók hozzá.

Petőfi világirodalmi érvényesülésének külső tényezői

A forradalmi évek közös ideológiája, a szabadságharc iránt megnyílvánuló nemzetközi rokonérzés áthidalta azt a szakadékot, amely a gazdaságilag fejlett nyugati országokat a gazdasági fejlődésében elmaradt Magyarországtól

elválasztotta s ezzel megteremtette ugyan Petőfi európai recepciójának egyik fontos külső feltételét, de még nem oldotta meg Petőfi közvetítésének nem kevésbé fontos problémáját.

A magyar kulturális és irodalmi élet, a magyar nyelv elszigetelt helyzetének szükségszerű következménye, hogy Petőfi fordítását és ismertetését egyelőre s még jó sokáig nem vállalhatja más, csak azok a magyar írók, akiknek anyanyelvükön kívül még egy választott nyelvük is van: a német, vagy a német anyanyelvű kultúrközvetítők, akik érületben, nyelvben asszimilálódtak a magyar néphez, s végül azok az osztrák-német írók és hírlapírók, akik hosszabb vagy rövidebb időre megtelepednek Magyarországon s úgyahogy elsajátítják a magyar nyelvet. Abban a kedvező helyzetben vannak, hogy közvetlenül ismerik Petőfi szövegét és népi-nemzeti forrásvidékét. E közvetlenséggel kárpótolnak azért, hogy jórészt műkedvelők s nyelvükben, stílusukban sokszor évekkel maradnak el időpontjuk német irodalmi nyelvhasználatától.

Nyilvánvaló, hogy ilyenformán nyelvileg, de földrajzi közelségénél fogva is Németország számára válik elsőízben hozzáférhetővé Petőfi. Ehhez járul, hogy a német kritika és a német olvasó készült fel a legjobban Petőfi befogadására, mégpedig, bármilyen történelmietlennek hangzik is, már századok óta. Elég, ha arra gondolunk, hogy a hosszú századok alatt sehol sem nyilvánult meg akkora s olyan intenzív érdeklődés a magyar történelem nagy fordulói, a magyar nép hősi küzdelmei, a magyar zene, magyar nyelv, s amikor megjött az ideje, a magyar népköltészet, irodalom és tudomány iránt, mint Németországban. Tartozunk azonban a történeti igazságnak azzal, hogy időnként éppen itt találkozunk a magyarság gyűlöletének és magyarellenességnek olyan megnyilatkozásaival, amelyekről viszont tudjuk, hogy forrásaik: a katolikus restauráció és reakció, dinasztikus érdekek, s mindenek előtt a Habsburg-ideológia, később a nagynémet és imperialista propaganda.

A Petőfit befogadó Németország nem a régi Németország, amely a paraszt-háborúk óta nem tudja, mi a politikai forradalom, helyesebben minden forradalmát az elvont ideológia, a filozófia, a költészet síkján bonyolítja le, s Marx szerint csak a szabadság temetésének napján ismerkedik meg a szabadsággal. Ez a Németország, amelynek filozófusai rendszerint csak interpretálták s úgy interpretálták a világot, hogy a végén sikerült mindenestül fejtetőre állítaniok, amely eddig csak az örökös börtönlakók nosztalgiájával figyelte és ünnepelte más népek, a franciák, spanyolok, görögök, lengyelek forradalmát és szabadságmozgalmait, ez a Németország 1830—48 között testében, tagjaiban, társadalmi létében és tudatában valóban megváltozott, kezdi kiheverni megkésett társadalmi, politikai fejlődésének káros következményeit s történetének új, első reális korszakába lép. Legjobb szellemei: Marx, Engels és Heine irányításával negyvennyolc táján már az európai progresszió élén járnak, s tudják, hogyan kell odahaza is forradalmat csinálni. A forradalmak

súlypontja Franciaországból Németországba helyeződött át. Marx és Engels ismeri fel legelőször, hogy a magyar függetlenségi harcban Európa népeinek osztatlan szabadsága forog kockán. Német költők és művészek most fejezik be a magyar nép és táj romantizálását s készítik el deromantizálását. Németországban jelenik meg a legtöbb magyarbarát könyv, útleírás, a szabadságharccal rokonszenvező legtöbb költemény, elbeszélés, harctéri tudósítás, röpirat. Az európai költők magyarbarát kórusában a németek ütik meg a legőszintébb hangot. Elsősorban ők helyezik mitikus távlatba a magyar szabadságharcot. Végül ehhez járul még egy vitathatatlanul és jellegzetesen német sajtáság.

Egyetlen irodalom sem élhet sokáig büntetlenül elzárkózottan, a teljes elszigetelődés állapotában, idegen eszmék és formák befogadása és beolvadása nélkül, feltéve, hogy ezzel egy egészséges fejlődést elősegítő szükségleteket elégit ki. De a német írók fordítókészsége és asszimiláló szenvedélye nem éri be szellemi szükségleteinek normális kielégítésével, hanem ezen túlmenően, nem törődve országhatárokkal, nyelvi zónákkal, távolsággal, technikai feladatokkal, zsákmányt keresve járnak be az egész világot. Mindent megérteni, mindent hazavinni s áthonosítani, — ez a tendencia eredhet kíváncsiságból, kultúrsumjúságból, vagy hiányérzetből, elég az hozzá, hogy időnkint a legnagyobbakon — Herderen, Goethén is elhatalmasodik, a romantikusokról nem is beszélve.

Angliában vagy Franciaországban elképzelhetetlen volna, hogy jelentékeny írók életművének javát fordítások alkotják. Nem véletlen, hogy a világirodalom kezdeti fogalma francia-voltairei eredetű, de a fogalom végleges kialakítása a legegységesebb, legeurópaiabb lángelméhez, Goethéhez, gyakorlati megvalósítása a német romantika két nemzedékéhez fűződik. Tudjuk: a német fordító-szenvedélynek és befogadó készségnek köszönhetőek Dante, Shakespeare, Homérosz remek modern fordításai, s ne felejtsük el, hogy enélkül Petőfi sem jutna el már kibontakozása időpontjában a világhírig, hogy több európai irodalom, így a francia, az orosz, a svéd s részben az olasz, s az angol számára jó ideig Kertbeny német szövegei helyettesítik az eredeti magyart.

Az úttörők

Abban a helyzetben vagyunk, hogy — ami eddig még sohasem történt meg — nyomon követhetjük Petőfi német recepciójának egész folyamatát, a kezdetektől a mai napig.

Tudtunkkal az első kezdeményező lépés Kolbenheyer Móric evangélikus pap nevéhez fűződik. Ez a rokonszenves, irodalombarát műkedvelő és fordító 1839—1847 között Eperjesen működik. Itt találkozik 1845-ben Petőfivel s nyilván a költő személyiségének, kibontakozó hírének

friss hatása alatt jut arra a gondolatra, hogy fordítson a verseiből. Eddig úgy tudták, hogy mindössze három verset fordított. Ezek: a „Nemzeti dal”, „Csatadal”, a „Szerelem“ . . . Ezzel szemben megállapítható, hogy fordításainak száma jóval több. Az előbb említettekhez járul: „Első szerepem”, „Barátimhoz”, „Én”, „Kördal”, „Betegségem”, „Takarékosság”, „Kedves vendégek”. Kolbenheyer a következő években más költőket is fordított, Vörösmartyt, Garayt, Eötvöst, legnagyobb teljesítménye azonban a németnyelvű „Toldi-trilógia”, amely úgyszólván Arany ellenőrzése mellett készült. Terminológiailag Heinéhez, Lenauhoz s a romantika osztrák epigónjaihoz áll legközelebb. Érthető, hogy Petőfit is az ő nyelvükre ülteti át. De meg kell adni, formailag kifogástalanabb és sohasem szimplifikálja, süllyeszti le Petőfit olyan mértékben az irodalom színe alá, mint legtöbb újságíró-kortársa. Sajnos fordításai a „Nemzeti dal”-t kivéve, csak jóval később, Petőfi időpontján túl jelennek meg nyomtatásban s így csak elvben — eszmeileg vehetnek részt Petőfi igazi, európai recepciójának előkészítésében.

Ami nem sikerült Kolbenheyernek, hogy ti. fordításai még Petőfi életében kerüljenek a nyilvánosság elé, az megadatott a pozsonyi származású Dux Adolfnak, s ez már magában véve is nagyobb súlyt ad úttörő szerepének. De éppen az ő példája figyelmeztet arra, hogy a fordítások minőségének szempontjából sem most, sem később nem lehet közömbös, vajon a fordítót milyen emberi-érzelmi és ideológiai-világnézeti rokonság fűzi a tőle lefordított költőhöz.

Dux Adolf író és hírlapíró. Anyanyelve német, de tűrhetően megtanult magyarul. Osztrák és magyarországi német folyóiratok munkatársa. Egy nemzetközi típus magyar-osztrák változatához tartozik, melynek képviselői jórészt kispolgári környezetből kerülnek ki s innen lépnek be a hírlap-irodalomba. Származásuknál, helyzetüknél fogva elvben, szívük szerint is az európai progresszióval rokonszenveznek, irodalmi bálványuk Heine és Börne, de gyakorlatilag számolnak az uralkodó politikai rendszer, kiadók érdekeivel s még jórészt konzervatív olvasóközönségük igényeivel és szükségleteivel. Különben, akárcsak Kolbenheyer, színtelen emberek, s kizárólag a forradalom kollektív lázától kapnak majd némi színt és jelleget. Különkülön a március előtti polgári sajtó változékony szellemét tükrözik. Legtöbbjük műkedvelő, elbeszélő és alkalmi költő. Belterjes Petőfi-kultuszuk szerény visszhangja az egykorú magyarnak. Magában nem nagy a jelentőségük, de együttvéve hordozói, néha irányítói a közhangulatnak. Nyelvhasználatuk tökéletesen kifejezi társadalmi helyzetüket és magatartásukat: két kultúr- és nyelvérzület, a magyar és német egyezménye, amelyet nem előzött meg küzdelem vagy termékeny kétely, mert egyikben sem gyökereznek mélyen. Innen van, hogy amikor pl. Petőfit fordítják, csak annyit fogadnak magukba s ennél fogva csak annyit közvetíthetnek belőle, amennyi irodalmi ízlésükkel s perspektívtalanságukkal összefér:

népdalszerűségének egyik-másik elemét s mindazt, ami idillizmusnak, érzelmességnek értelmezhető, de ezt is kiszakítva az összefüggésből s elvonatkoztatva attól a funkciótól, amelyet az egészen belül teljesít.

Ebből a körből válik ki Dux Adolf, nem önálló személyiségével, hanem fesztelenebb távlatával, szorgalmával, nagyobb következetességével és megállapodottabb izlésével. S ezen kívül van egy megbecsülhetetlen érdeme: nem egy-két verset, hanem mindjárt egy egész kötetnyit mutat be Petőfi költészetéből németül, ami — tekintve a német nyelv közvetítő szerepét, azt jelenti, hogy első ízben az egész világirodalomnak.

Igen, Dux fordításaival kezdődik Petőfi világhíre, s éppen ezért talán nem lesz fölösleges tisztázni keletkezésük és megjelenésük közelebbi körülményeit, annál is inkább, mivel mindez jórészt még ma is homályban van.

Dux érdeklődése Petőfi iránt a magyarországi német sajtó Petőfikultuszával van összefüggésben. Első fordításai, amelyeket gyűjteményébe is felvett, úgyszólván egyidőben jelentek meg 1845-ben az Aug. Wilh. Frankl-tól szerkesztett bécsi „Sonntagsblätter” melléklapjában (Beilage, 1845. 29. sz., júl. 20.) s 1845-ben és 46-ban a pesti Pannoniában (1845. 88., 1846. 3., 39., 41. sz.). Nagyon figyelemreméltó, hogy a lefordított versek: a „Lopott ló”, „Hirös város” („Der Räuber” címen!), „A faluban utcahosszat” („Volksromanze”), kettő kivételével („Szobámban”, a „Külföld magyarjaihoz”) izléstörténetileg még a hagyományos irodalmi tipológiához igazodnak. Kertbeny beszéli, hogy a „Lopott ló” fordítását megmutatta Petőfinek, aki nagyon megörült neki s — Kertbeny szerint — állítólag kijelentette, hogy jobban tetszik neki, mint az eredeti, s megkérte Kertbenyt, írjon Duxnak, további fordításra buzdítva őt.

Ismerjük Dux válaszát, amelyet 1845. nov. 26-áról keltezve írt Kertbenynek Pozsonyból: „... Levele nagyon meglepett, de meg is örvendeztetett. Felszólításának az Öntől megszabott feltételek mellett eleget teszek s tüstént munkához látnék, ha a könyvek rendelkezésemre állnának. Talán rábírhathná a szeretetreméltó költőt, küldje el műveit. Vagy talán Ön is megtehetné? Ha egyébként Petőfi, amint Ön állítja, maga írta nekem, ez tízszeres ösztönzésül szolgálna nekem ahhoz, hogy bemutassam nevét a világnak.” Mihelyt Dux megkapja Petőfi kötetét, beváltja ígérését s a következő évben kiadja a költő válogatott verseinek német gyűjteményét, Franklnak ajánlva. Már maga a terjedelmes bevezetés, amely eredetileg szintén Frankl bécsi folyóiratában jelent meg, egyenesen korszakos jelentőségű, mert Petőfinek ez a félszégei ellenére is első, többé-kevésbé hiteles idegennyelvű méltatása. Régi mulasztást pótolok, amikor foglalkozom vele.

Dux Petőfi-képe nagyjában megfelel annak a képnek, amely 1846. táján élt, vagy élhetett idehaza: „Petőfi Sándoregyike Magyarország legfiatalabb s egyúttal legtehetségesebb s legismertebb költőinek. Ha nem tévedek, pár évvel ezelőtt hírlapokban, vagy kizáróan a Vahottól szerkesztett „Pesti

Divatlap-ban" tünt föl ; művei hamarosan utat találtak a magyar olvasóközönség szívéhez, visszhangot keltve bennük, úgyhogy a költő csakhamar arra gondolhatott, hogy verseit különböző, egymást követő gyűjteményekben adja ki. A magyar elem, a magyar népszellem hű ábrázolása, egész belső életének elfogulatlan naiv kifejezése eredeti egyéniségnek mutatja. Ez az egyéniség azonban mégsem olyan eredeti, hogy ne találónk meg benne a magyar ember sok jellegzetes vonását. Tekintve, hogy ő maga is fiatal, főképpen a magyar ifjúságot képviseli. Ő az a magyar ifjú, aki a városban, az iskolában még szívesen emlékezik a népre, úgy amint odahaza, falun él, aki a város zajában gyakran merül önmagába s kényelmesen pöfékelve pipájából, adja át magát képzelődéseinek ; aki hangos mulatozás közben, a szerelem mámorában s elragadtatásában sem felejt el, hogy magyar. A Heine-féle pongyola dalforma, amelyet Petőfinek szemére vetnek, nem igen árt versei belső költői értékének ; egyébként legújabb műveiben szemmel láthatóan kijavítja ezt a hibáját." Dux e rövid vázlat után bemutatja Petőfi háttérét, a magyar márciuselő társadalmi, gazdasági, szellemi-irodalmi életét : A magyar nemzetből még sok hiányzik ahhoz, hogy művelt nemzetnek tekinthessék. Éppen ezért nem szabad azon csodálkoznunk, hogy itt sok mindent elhamarkodnak, hogy túlzó buzgalmukban már kifejlődött törzsnek tartják azt, ami még csak fiatal hajtás, mindazáltal az értelmes kutató látja a fejlődő törzset. Igaz, már jó ideje annak, hogy a magyarság kidörzsölte szeméből az álmod, de minden főt eddig a politika, az alkotmány fenntartásának vagy javításának a gondja foglalkoztatott, vagy foglalkoztat még. De lassanként a tudomány és a művészet felé fordul az érdeklődés, s ha a magyar tudomány és művészet jelenlegi állapota még nem is nevezhető az alkotó szellem eredményének, a kezdeményező lépés ezen a téren mégis megtörtént . . ? De máris virrad. Ha az akadémiának mindeddig csekély befolyása volt a tudományosságra, ennek az az oka, hogy mindenekelőtt a magyar nyelvet tanulmányozta. Ezen a téren valóban sokat tett. A nyelvtant és mondattant megszabadította a latin nyelv uralmától s egyszerűbb, magyar nyelvformákra vezette vissza. Ehhez igazodik az egész fiatalabb Magyarország . . . Kétségtelen, hogy egy jobb tudományos korszak hajnala virrad Magyarországra. Száz meg száz olvasó- és művelődési egyesület alakul mindenfelé. Naponta egyre újabb hangok kérdezik : Mit tettünk nemzetiségünk megnemesítéséért, azért, hogy felszabadítsuk magunkban az emberiséget . . ? Több történt a szépirodalom érdekében. Magyarországnak van már szépirodalma, amelynek, persze, csak lírai része mondható eredetinek s magyarnak. A líra a magyar nemzetiségben gyökerezik. Magyarország gazdag népdalokban, s az ő hangjukat kell ma mindenkinek eltalálnia, aki mint költő meg akarja szerettetni magát a nemzettel. Ez Petőfi érdeme. Sokan félreértik nemzeti hivatásukat. Sőt vannak, akik a halvány világfájdalmat akarták Magyarországon meghonosítani. De ezek többé-kevésbé téglahordó napszámosok. A nagyobb szellemek abban látják

feladatukat, hogy szétbontsák az alapelemeket s megneveljék a bennük található értékesebb alkotórészeket. Zrínyi, Czuczor, Vörösmarty, ellenére sincs Magyarországnak nemzeti eposza. Vörösmarty inkább lírája, Czuczor pedig nemzeti szellemű balladái és románcai révén él a nép száján. A magyar drámának nem volt Lessingje, de van egy Szigligetije, ez a Birch—Pfeiffer és Nestroy-keverék. A magyar költészet és az európai irodalom minden műfaja régóta párhuzamba állítható egymással, ezzel szemben a magyar dráma csak újabban igazodik a külföld irodalmához. A Nemzeti Színház legalább tető alá hozta a magyar Tháliát, Czákó pedig a kor magaslatára emelte.

A magyar regény és novella is újabb keletű, noha e műfajokat eddig is utánozták. Ma a regénynek két főiránya van : az egyik az időben vagy térben távoli életet, a másik a költő eredeti társadalmi viszonyait ábrázolja, az elsőt Jósika, a másikat Eötvös képviseli. Jósika a magyar Scott, Eötvös a par excellence magyar költő. . . . A népi irodalom az irodalom világában a modern hittérítő szerepét látja el. Művelik is. A minap megjelent népdalokból (— ez nyilván Erdélyi János gyűjteménye —) 5000 példány kelt el. A magyar hírlapirodalom vállalja a nemzet megnemesítésének, a művelt világba való bevezetés munkájának, . . . ráeső részét.

Ebből a sok jóindulattal, de többé-kevésbé felszínes tájékozottsággal jellemzett háttérből emelkedik ki Petőfi 55 versével ; valamennyien a költő első korszakából valók : népdalok, helyzetképek, szemelvények a „Cipruslombok”-ból, a „Szerelem gyöngyei”-ből, bordalok, lírai ötletek, Petőfi kezdődő átpolitizálódásának megnyilatkozásai. Dux fordítói elve — a szó szerinti hűség, de talán éppen ezáltal vét legjobban az igazi belső hűség elve ellen. Elsősorban tartalmat fordít. De legkárosabbnak bizonyul terminológiai és formai elégtelensége, tanácstalansága Petőfi lírai realizmusával szemben. A szó szerinti értelmezés gyakran félreértésekre vezet. Sokszor nemcsak szimplifikálja, hanem egyenesen parodizálja is az eredeti szöveget.

Legtöbb veszíteni és féltetni valója most, de később is Petőfi népdalainak van : őket fenyegeti a legjobban a szimplifikálás, az érzelmi, formai lefokozás, a lezüllesztés veszélye vagy az a veszély, hogy a fordító akaratlanul Heine modorát követi fordításában. Első benyomásunk a kötet elolvasása után : lírai lángelme nem igen kezdte még ilyen lélektanilag jól előkészített és kedvező helyzetben s ugyanakkor ilyen kedvezőtlen, deformáló közvetítés mellett európai pályáját. De legyünk tárgyilagosak : alig van Dux fordításai között olyan, amelynek legalább egy sorában, képében, hasonlatában, fordulatában ne fedeznők fel Petőfit, amely ne árulná el valahogyan Petőfi „szelleműjjét”. Sőt, vannak Duxnak szerencsés Petőfi-pillanatai, amikor jóváteszi fogyatkozásait. („Lopott ló”, stb.). Aztán : az idegen olvasó most elsőízben kerül abba a helyzetbe, hogy Petőfi nevét, fiatal hírét Petőfi szövegeivel szembesítheti.

A sok műkedvelő között a cseh-német származású Leopold Komper t (1822—1886) az egyetlen hivatásos író. A pusztai romantikus varázsa a távolság csökkenésével megfogható formát ad kezdeti öncélú rajongásának: „Úti levelei”-ben. magyartárgyú elbeszéléseiben és rajzaiban egyre több jelét látni a meginduló realizálódásnak. Demokratikus irodalmi programjával Petőfire emlékeztet. „A demokratikus elemben, amely újabban az irodalomban jelentkezik”, írja a „Pusztai regényé”-ben, „századunk egyik jellegzetes vonását látom... Súlyosan vétettünk a természet ellen. Kifestettük az irodalmat; lecsókoltuk arcáról a természetes rózsákat... Most azonban forduljunk a néphez...” Negyvennyolc előtt mérsékelten haladó polgár, — negyvennyolcban lelkesen ünnepli az Emberi jogok kiáltványát és a szabadságeszméket. Petőfi neve ott van mindenki száján. Kompert több verset fordíthatott tőle, de eddig mindössze egyet sikerült felfedeznem Kertbeny első gyűjteményében. („Ha férfi vagy, légy férfi.”) Formailag belső hűségével is kéri környezetéből. De lehet, hogy csak egyszeri szerencsés találatról van szó. A kis kórus többi tagja közül Kornfeld M. a „Felhők” két darabját (Der Ungar 1846. ápr. 16.), Feldmann a „Hazáról” című költeményt (uo. 1846. jan. 26.), Zerffi Gusztáv a „Felhők” négy darabját (Der Schmetterling 1846. 18. sz.) és a „Nemzeti dal”-t (Pester Zeitung 1848. márc. 19.) Hoffmann a „Nemzeti dal”-t (Der Ungar 1848. márc. 18), egy C. H. betűvel jelzett író a „Csatadal”-t (Der wahre Ungar 1848. 71. sz.) fordítja németre, s végül egy névtelen a „Nemzeti dal” parafrázisát adja (Der Ungar 1848. 69. sz.). Csupa műkedvelő kísérlet; egyéni ambíció és kollektív szükséglet hozta létre őket s pillanatnyi, kollektív szükségletet elégítenek ki. Számunkra azonban így is becsesek: mind megannyi tünete Petőfi kezdődő népszerűségének.

A típus egyelőre tovább él, mert a felemás magyar-osztrák világ még jó sokáig nem lehet el nélküle, noha lassanként elveszíti szerény jelentőségét s vele együtt tagadhatatlanul első friss lendületét is. Mint számos más területen, a fordulatot itt is 48—49. hozza meg. Mindössze egyetlen jellegzetes példával szeretném igazolni azt a tételmet, amely koncepcióm egyik tartó pillére, hogy a művészi, de mindenesetre hiteles és hű fordítás elengedhetetlen feltétele a költő és fordító ideológiai rokonsága. Ilyen értelemben Petőfi rokonának tekinthető Anton Vilney (igazi nevén: Tersztyánszky) szepesi származású bécsi író és forradalmár (1812 kör. — 1870). Természetesen Vilney és Petőfi mint emberi és költői jelenségek összemérhetetlenek; de ha Vilney fejlődésére, a néphez és a bécsi forradalomhoz való pozitív viszonyára, forradalmárrá válását meghatározó körülményekre, köztük saint-simonizmusára gondolunk, jogunk van ahhoz, hogy Petőfivel rokonítsuk. Homályos ifjúkoráról csak annyit tudunk, amennyi álcázott önéletrajzi regényéből, a „Toni”-ből kiolvasható. A regény 1844-ben, a sziléziai takácszendülés évében, egy nagy gazdasági válság s a forradalom előestéjén jelent meg.

amikor a német, sőt az osztrák-német irodalomban is sorra felvetődnek azok a társadalmi és politikai kérdések, amelyeket nemsokára, Európa-szerte az utcán és a barrikádokon fognak megoldani. Tudtommal az 1831-i kolerazendülés első szépirodalmi feldolgozása némileg preformálja Eötvös „Dózsa”-regényét s kész háttérrel szolgál a „Nővérek”-nek. De ami ennél is fontosabb : Vilney már fölismeri a zendülés politikai jellegét, hozzákapcsolja a magyar parasztháború s a Hória—Kloska-féle jobbágyforradalom hagyományához, „amikor az erdélyi és a magyar parasztokat kerékbetörték, megcsonkították, nyakig a földbe ásták, hogy a nemesek a fejükkel tekézhessenek.” De ugyanakkor a szegény, babonás, állati sorban tengődő parasztok előtt felragyogtatja egy új, szabad emberi élet képét, ahol mindenki a maga tulajdonának tekintheti, amit verejtékes munkával szerzett, ahol nincsenek királyok, hercegek, tisztviselők, munkátlan zsoldosok, ahol a szabadság és egyenlőség napja süt a munkáskezekre és szántóföldekre, ahol a paraszt nem tengődik rozskenyérhéjon, nem jár rongyokban, nem iszik hitvány pálinkát, nem keveri száraz falombbal a kitűnő magyar dohányt, nem köszönti remegve, hajadonfővel a szolgabíró, s nem kell attól, tartania, hogy megbotozzák vagy lecsukják, ahol a földműves résztvesz az államigazgatásban s számonkérheti az adók felhasználásának módját. — Itt alig van valami abból a megtévesztő, hamis illuzionizmusból, amely a legtöbb nem-magyar magyar író tárgyú regényeit, novelláit, balladáit jellemzi. Ami félszegség, túlzás, távlattevédezés, történelmi naivitás akad a regényben, az mind onnan ered, hogy a valóság, a társadalom ábrázolásában nagyobb része van Vilney úrgyűlöletének, mint a néppel való együttérzésének.

Amikor regénye megjelenik, akkor már Bécsben van. Végigéli az egész német nyelvterület egyetlen igazi plebejusi forradalmát, a bécsit, a kezdetektől a nyílt harc kitöréséig. A zendülő, az ösztönös forradalmár itt alakul át tudatos forradalmárrá. Nyelve fesztelenebb és rikítóbb, mert a napi politika és publicisztika szükségleteit szolgálja. Napilapot szerkeszt, szélső radikális programmal; (mindössze százharminc szám jelent meg belőle). Már regényében is közölt magyar verset német fordításban s érdeklődéssel várja az új magyar költészet kibontakozását. Az a meggyőződése, ha a magyar költők jót és nagyot alkotnak, a külföld sem tagadhatja meg tőlük elismerését. Sem nyelvük, sem nemzeti sajátosságuk nem szabhat határt érvényesülésüknek. Ami jó és nagy, nem lehet egy nemzet sajátja, kell hogy valamenynyire nemzet közös kincsévé váljék. Így fedezi fel magának Petőfit. Igaz, felfedezését előkészítik Dux fordításai, amelyek kötetben összegyűjtve éppen Bécsben jelentek meg 1846-ban. De Vilney bizonyára akkor sem kerül el Petőfit, ha Dux nem jár előtte.

Dux történelmi jelentősége, hogy a német nyilvánosságot ő ismerteti meg első ízben Petőfi költészetével. Válogatásának természetes határt szab az a körülmény, hogy kizáróan Petőfinek első, 1846-ig terjedő korszakára

szorítkozik. E határon belül még külön korlát óvatos kispolgári magatartása. Egyetlenegyszer, 1848-ban ragadja magával a márciusi napok lendülete, amikor forradalmi újságot szerkeszt, a „Morgenröthé”-t, s lefordítja a „Nemzeti dal”-t. A másik oldalon áll Vilney, a lázadó és forradalmár, aki 1848-ban adja ki Petőfi fordításait, számszerint tizenháromat, mégpedig népdalfordításaival együtt. Sőt van három Petőfi-vers („Befordultam a konyhába”, „Pusztán születtem”, „Fürdik a holdvilág”), amelyeket név nélkül közöl, jelölül annak, hogy Petőfiiben ugyanannak a kollektív érzés- és gondolatvilágnak művészi kifejezését látja, amelyet a népdal egyszerűbb, igénytelenebb eszközökkel fejez ki, s hogy Vilney a néphez, a népköltészethez való viszonyát ugyanazok a tényezők határozzák meg, amelyek Petőfihez való viszonyában érvényesülnek.

Egyébként az ő Petőfi-ismerete sem lépi át 1846 határát s jórészt ugyanazokat a verseket fordítja mint Dux. De ha Duxnál a politikai—ideológiai rokonság hiánya csökkenti fordításainak belső hűségét és minőségét, Vilney-nél éppen ellenkezőleg e rokonság megléte teremt kedvező légkört Petőfi befogadására, ami láthatóan befolyásolja fordításainak minőségét. Így aztán Duxhoz s a legtöbb közelkorú fordítók legtöbbszöréhez képest természetesebb, közvetlenebb, Petőfi-szerűbb, amivel korántsem akarjuk elhomályosítani Dux kezdeményező jelentőségét. Módszerüket így lehetne körülírni: Dux apolitikus, merőben irodalmi, Vilney pedig politikai és irodalmi feladatot lát a fordításban, még akkor is, ha a fordított versben nyoma sincs a politikának. Csak egy példát. Mindketten lefordították a „Gyors a madár, gyors a szélvész” c. verset. Vilney fordításában, ha némileg csökkent erővel is, mégis érvényesül az eredetinek lélegzetelállító lendülete. Formája úgy bontakozik ki az adott helyzetből, hogy alig érezni rajta valamilyen kényszert.

Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm

*Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm,
Schnell ist der Blitz fñhrwahr,
Doch schneller ist als alle die,
Des Unterlands Betyar.*

*In Ketschkemet hat auf der Weid'
Er heut' ein Ross stibetzt,
Bei Sankt Martin denselben Tag
Er über'n Fluss noch setzt.*

*Und morgen wenn in Weissenburg
Das Ross verkauft er hat,
Stiehlt er dafür ein and'res sich
Gleich in derselben Stadt.*

*Den Tag darauf in Betschkerek
Macht er noch einen Fang,
Besteiget einen magern Fuchs
Und — — reitet auf der Bank . . .*

Ugyanez a vers Dux fordításában mintha csak félszeg, érdektelen változata volna az eredetinek :

Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm

*Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm,
Schnell Blitzesbrand,
Noch schneller aber der Betyár
Vom Unterland'.*

*Heut' stiehlt ein Füllen der Betyár
In Ketskemet,
Führt's über bei Sankt Martin gleich
Auf einer Plätt' ;*

*Zu Weissenburg verkauft er
Das Füllen schnell,
Verkauft's und stiehlt ein and'res gleich
An selber Stell ;*

*Und übermorgen reitet er
Ein Rösslein schlank
Zu Becskerek, das Rösslein ist
Die Prügelbank . . .*

Vilney a forradalom összeomlása után elmenekül Bécsből, majd újra visszatér, mire elfogják s internálják. Ezzel, úgy látszik, elveszti lába alatt az erkölcsi talajt. Kétes vállalkozásokba bocsátkozik s megbékül a reakcióval. Innen kezdve Petőfi sem érdekli többé. Legalábbis semmi nyoma annak, hogy 1849 után is foglalkozott volna vele.

1849-ben, K e r t b e n y nagy Petőfi-gyűjteményével lezárul Petőfi világhírének „előtörténete”.

Dux és az úttörők német szövegei közvetítik az első konkrét Petőfi-anyagot, Dux előszava az első konkrétabb Petőfi-képet. De első hírverőnek ott áll mellettük B e c k K á r o l y.

Magyarországon született. Anyanyelve német, csak kilencéves korában tanul meg magyarul. Pesten jár iskolába. Húszéves, amikor elhagyja hazá-

ját, de mindvégig megtartja kapcsolatait a magyar szellemi élettel. Lenau nyomában, az ő terminológiai eredményeinek birtokában, a júliusi forradalom s az „Ifjú Németország” teremtette új politikai légkörben lép be a német irodalomba. A romantika elnémulását és Heine Párizsba költözését követő lírai „úr”-ben kissé hetyke modorával, magyar ruhájával, ábrándos, mindig izgatott pátoszával, magyar témáival csakhamar magára vonja a közfigyelmet. Az irodalmi közvélemény s a kritika benne látja, sőt benne ünnepli a „magyar” költőt. Neki szánja azt a szerepet, amelyet nemsokára Petőfi fog, de persze, egészen másképpen betölteni. Költőnek mindenesetre költő: legnagyobb német kortársával, Heinével, legnagyobb vetélytársával Lenauval, a legismertebb német politikai költőkkel szemben is meg tudja őrizni önállóságát. Szerencsés történeti ösztönét követve, mindig tudja, „hányat ütött az óra?”, s mit kíván tőle a liberális polgárság. Ezért tud mindig időszerű lenni. „Zajos” fogadtatásának is ez a nyitja. Mintha nem is emberről, hanem valami természeti tüneményről volna szó: „Ez volt aztán a tűz, amilyen már régen nem lobogott, tűz, amely erősen füstölt, mivel túlságosan zöld, friss fából rakták”. „Beck akkora költői tehetség, amilyen Schiller óta nem született. Feltűnő rokonságot találok Schiller „Haramiái” és Beck „Éjszakái” között, ugyanaz a szabadságtól izzó szellem, ugyanaz a féktelen képzelet, ugyanaz a fiatalos rakoncátlanság, ugyanazok a hibák . . . Benedictus, qui venit in nomine Domini . . . A fiatal költő első műve után, már egy másikkal jelentkezik, amely a gondolatok gazdagságát, lírai lendületét és mélységét tekintve, a legkisebb mértékben sem marad el az első mögött, sőt tiszta formájával és klasszicitásával végtelenül meg is haladja . . . mi németek boldogok lehetünk, hogy egy Beck Károlyunk született”. Ilyen lelkes szavakkal, ilyen magas hangnemben avatja a fiatal Becket a német költészet új messiásává a fiatal ENGELS. De éppen Engels állapítja meg nemsokára Beckről, hogy nem felelt meg messiási küldetésének, hogy emberileg s ideológiailag egyaránt elfajult. S ő mutat rá elsőnek az elfajulás okára, a német nyomorúságra, amelynek egyik eszmei formája, az „igazi szocializmus”, a szánalom és érzelmesség szocializmusa, Becket is megrontotta. Ehhez még csak azt tennők hozzá, hogy Becknek amúgy sem mély népi-nyelvi forrásai hamarosan elapadnak, hogy egyre mélyebben süllyed érzelmes illuzionizmusába, amely teljesen híján van minden szilárd társadalmi bázisnak. Innen van, hogy képtelen tájékozódni a valóság, a konkrét politika, a konkrét kapitalizmus tényei körül, hogy a forradalmat, amelynek eljövételét állandóan várta és hirdette, mindjárt kitörése másnapján cserbenhagyja, bukásának másnapján pedig megalkuszik a reakcióval, a Habsburg-abszolutizmussal. Mindennek szükségszerűen magyar viszonylatban is meg kell mutatkoznia. Hiába fűzik továbbra is őszinte érzelmi szálak Magyarországhoz, hiába van néhány szép lírai vallomása a szabadságharcról, hiába leghíresebb magyar tárgyú költői elbeszélésének, a „Jankó”-nak tárgyi-néprajzi gazdagsága, ebből az anyagból ritkán alakul tipikusan művészi

magyar táj, tábortűz, cigány, betyár — mindez merő díszlet, délibáb, illúzió marad.

Beck „magyar” dicsősége csak addig tart, amíg fel nem tűnik mellette Petőfi alakja.

Egy kortárs nyilatkozatával szeretném megvilágítani az új helyzetet. 1847-ben a „Grenzboten” egyik cikkírója azt írja, hogy Beck Károly egyik verskötetének hatása alatt kezdett melegebben érdeklődni a magyarság iránt. Mindjárt idéz is egy verséből:

*Aus dem Lande der Magyaren,
Aus dem Land der süssen Trauben
Kam ich jung und unerfahren
In das Land der Eichenlauben.*

„Kortársai szemében valóban nemcsak költő, hanem egy egészen új világot is tár fel előttük, amely teljesen lenyűgözi őket pusztáival, lovaival, csikósaival és cigányaival. Lenau mindezt csak néhány vonással jelezte”, mondja az ismeretlen cikkíró, „Beck viszont nyíltan kimondja: Istenemre, igazi magyar sarjadék vagyok. (Bei Gott! ein echt Magyarenkind). S mi sem természetesebb, mint hogy mi a legnagyobb érdeklődéssel viseltetünk a magyar nemzetiség iránt. Igaz, Beck később eltávolodik a magyarságtól s világpolgár lesz belőle. — Magyarország a szabadság földje. A magyarság a természeti erő és a naivitás harcát harcolta a bürokrácia és Metternich rendszere ellen. Vajon Ausztria melyik népének vált ez a harc ilyen mértékben második természetévé?” A magyar irodalmat vázolja, a cikk aztán főleg Petőfivel foglalkozik: „A magyar nemzetiség felemelkedésével, győzelmével együtt lép fel ez a költő, akire a magyarok igazán büszkék lehetnek. Petőfire gondolok. Petőfi sokáig katona volt, Olaszországban állomásozó ezredekben szolgált (!), végre visszatért hazájába. Idegenben való tartózkodása mély ösztönzéseket adott neki, amelyek felkeltették benne a magyar nép eredetiségének tudatát. Ha leírja a juhászt, amint számárháton hazafelé vágdat a pusztán, haldokló feleségéhez (!) s mivel későn érkezik, csak azzal juttatja kifejezésre fájalmát, hogy hosszú botjával ráüt a szamár fejére, vagy ha bemutatja a földesurat, amint ágyából rászól egyik szolgájára: Te gazember, nyisd ki csak az ajtót, hadd lássam, vajjon embereim, ezek a lustaságok, dolgoznak-e! . . . Mindenütt a magyar életet látni a maga féktelen, leplezetlen varázsában.”

Beck az első idegen nyelvű költő, akivel Petőfi találkozik, mégpedig világhírének küszöbén. A találkozást Kertbeny közvetítette. Lényegében ellenőrizhető, de aligha folyt le a Becktől leírt módon.

Beck legalább elvben régen készen állt erre a találkozásra. — Még 1837-ben úgy látja („Die Literatur in Ungarn”, Zeitung für die elegante Welt,

173—181. sz.), hogy a magyar költészet parlagon hever, vagy még csak gyermekkorát éli. Érthetőnek tartja, hogy a külföld nem igen vehetett tudomást róla. A magyar írók sokat filozófnak, de keveset élnek. (Akkor még Tóth Lőrincben látta a magyar tragédia egyetlen reménységét. Vörösmarty mindig távol állt tőle, annál jobban szereti Kisfaludy Károlyt.) . . . A magyar irodalom legnagyobb fogyatkozása az volt, hogy a népelet és a magyarság jellegzetes vonásai nem jutottak kellő módon kifejezésre benne. Magyar regény alig volt, a magyar széppróza zsebkönyvekre és folyóiratokra korlátozódott. Olvasója csak színmagyar vidéken akadt, noha ott sem talált igazi megértésre. Mindez összefüggött a magyar szellemi élet maradiságával, szervezetlenségével, a magyar közoktatás helyzetével. A folyóiratok jórészt silány novellákat és rossz verseket közöltek. Időközben azonban nagy változás állt be. Ezt a külföldnek is tudomásul kell vennie, Eötvös, Széchenyi, Petőfi nevét már jól ismerik a határokon túl.

Beck cikke valóban előhangja lehetne Petőfi európai fogadtatásának. Éppen 1846-ban, amikor újra Pesten jár, jelenik meg Dux Petőfije. Ekkor találkozik Petőfivel. Beck maga számol be találkozásukról. Beszámolója hamarosan megjelent, nagy feltűnést keltett s így egyik forrása lett Petőfi világhírének. Beck nem hamisít. De úgy stilizálja benyomásait, hogy megfeleljenek az első Petőfi-képnek — a spontánul alkotó naiv költő képének: Petőfi fellépése, testtartása, modora, öltözködése (gomblyukában szemérmes rózsabimbó!), kézmozdulata, amellyel nemzeti büszkeségből (!) visszautasítja Beck külföldi szivarját, túlzott őszintesége, amikor bevallja, hogy keveset tanult s néhány költői munkán kívül alig olvasott valamit, — de hogyan is ért volna rá erre katonazubbonyban, színpadi díszletek között, örökös vándorlás közben, fojtogató nyomorban . . . mindez egy-egy vonással járul hozzá a már-már állandósuló képhez. „Petőfi szerfelett friss jelenség. Merő közvetlenség és jellegzetesség. Alkotás közben csupán ihletére támaszkodik. Nem hajlandó lemondani előkelő szegénységéről, azt hiszi, ha elfogadja akárcsak a legjelentéktelenebb szívességet is, ezzel veszélyeztetné függetlenségét. Jelszava: Szabadság és koldustarisznya. Művész s nem mesterember, ember s nem könyv, ha úgy tetszik, maga a megtestesült költemény.” Egy másik alkalommal Petőfi bevallja, hogy egész éjjel a könyvek könyvét, a francia forradalom történetét olvasta, s hogy minden cigányzenénél elragadóbban zeng a fülébe a Marseillaise, s hogy úgy érzi, mintha egyidőben élt volna Dantonnal és Robespierre-rel. Az ő korukban a földet már-már tüzes szellemek népesítették be; ma viszont józan viziszellemek nyüzsögnek körülötte. Egyetlen vágya, hogy halála előtt egy kissé végigrepüljön a világon . . . hogy lássa az Alpesekeket és a tengert.” Mindezt Petőfi valóban elmondhatta s talán el is mondta, ha nem is a Beck közvetítette formában.

Búcsúzóul Petőfi átadja Becknek sajátkezűleg írt német nyelvű önéletrajzát, amelyet első ízben Fischer Sándor közölt Petőfi-könyvében. (Tudtommal

e vázlat hitelességét mind a mai napig nem vonta kétségbe senki, engem kissé gondolkodóba ejt kifogástalan irodalmi németsége. Ez arra figyelmeztet, hogy egyszer végre meg kellene vizsgálnunk Petőfi s általában nagy költőink nyelvismeretét.)

Beck megígéri Petőfinek, hogy mindent elkövet hírneve érdekében, kész lefordítani és 5000 példányban terjeszteni költeményeit. Mindjárt fel is olvassa Petőfinek első kísérletét, a „Hortobágyi kocsmárosné” fordítását. Petőfit meglepi a fordítás hangja, de mégsem fogadja el Beck ajánlközását, mert az az érzése, ez már nem az ő költeménye, hanem Becké; különben is igazi költő ne fordítson más költőt! (Ez persze érv Petőfi ellen is.) Beck fordítása pár év múlva megjelenik a „Frische Quellen” c. pesti folyóiratban, amelynek gazdag világirodalmi vonatkozásaival más helyen foglalkozom. Petőfit csakugyan nem csalta meg az érzése: Beck fordítása a magyar vers szabadon átköltött változata. Megérezni rajta az eredetitől idegen szalonlevegőt.

Petőfi-kultusz és emigráció

Tudjuk, az első francia forradalom összeomlása, a Bourbonok restaurációja óta minden bukott forradalom, elfojtott felkelés, leleplezett politikai összeesküvés után egyre újabb emigránsrajok — franciák, németek, görögök, lengyelek, spanyolok, oroszok hagyják el hazájukat s szóródnak szét a világ minden táján. Magukkal viszik az abszolutizmus és minden elnyomás gyűlöletét és a szabadság szeretetét. Már csak pusztá jelenlétükkel is nyugtalanítják, forradalmasítják új környezetüket és választott hazájukat. Tudjuk azt is, micsoda irodalmi visszhangot kelt a sorsuk mindenfelé. (Filhellén mozgalom, lengyelkultusz!) A történeti kutatás felderítette az emigránsrajok, frakciók politikai működését. De még mindig nincsen teljes, átfogó képünk arról a szívós, lelkes munkáról, amellyel az emigráns írók, költők, tudósok, publicisták nemzetük irodalmát ismertetik s beépítik a világirodalom eleven koncepciójába. A legjelentékenyebbek az osztrák Sealsfield, az olasz Ugo Foscolo, a német Börne és Heine, Herwegh, Freiligrath, a lengyel Miczkiewicz, az orosz Gercen mellett az ismeretlenek beláthatatlan serege vesz részt ebben a munkában. (Jellemző, hogy mindmáig jóformán csak az első francia forradalom elől menekülő ellenforradalmár emigránsok szerepét tisztázta a francia és német kutatás).

Negyvennyolc-negyvenkilenc összeomlásában egy világkorszak tükröződik, mondja LENIN, amelyben a polgári demokrácia törekvése végsőt vonaglott, a szocialista proletariátus törekvése viszont még nem ért meg. A francia forradalom óta soha esemény még így nem hozta mozgásba a világ közvéleményét, jó és rossz lelkiismeretét, mint egyfelől Negyvennyolc és

Negyvenkilenc, másfelől a hősi forradalmi illúziók kilobbanása, amely egyszerűsmind pontot tett a polgárság hősi korszaka után.

Negyvennyolc-negyvenkilenc nemzetközi méreteinek megfelelően az összeomlást követő emigráció is olyan méreteket ölt, amelyeket még nem látott a világ. A harctereken eldőlt a küzdelem, győzött az ellenforradalom, de a mozgósított népi erők nem hallgatnak el egyik napról a másikra, mégha emigrációba kényszerülnek is azok, akik képviselik őket. A katonák tollra cserélik fegyverüket, új harcterük az irodalom, a hírlap, ahol új feltételek mellett tovább folyik a forradalom és szabadságharc, az elvek és az ideológiák vitája. Mindez sokszor úgy hat, mint a hősi halottak kísérteti viadala a katalaunumi csata éjszakáján.

A negyvenkilences emigrációnak minden képzeletet meghaladó méreteihez képest tagjainak világirodalmi funkciója is átfogóbb minden eddiginél.

Lényegében ugyanezt mondhatjuk a többezer főre rúgó magyar, tehát számszerint legnagyobb emigrációról, amely már Világos előtt kezdődik, de csak Komárom kapitulációját követő időkben kulminál. A világ minden részének jut belőle, Francia-, Német-, Olasz-, Görög-, Törökországnak, Svájc-nak, Belgiumnak, Angliának, Észak- és Dél-Amerikának, Afrikának. Itt is azt látjuk, hogy amikor az emigránsok igazolni akarják a világ előtt forradalmuk és szabadságharcuk jogcelságát, újságokban, folyóiratokban, röpiratokban, könyvekben ismertetik az előzményeket, a magyar nép múltját és jelenét, néprajzát, szellemi életét, irodalmát, — leleplezve, megcáfolva a róla költött rosszindulatú legendákat stb. Propagandájuk nyomán egy új, minden eddiginél realisabb Magyarország, magyar nép és magyar történelem bontakozik ki a nagyvilág előtt. Az ötvenes-hatvanas években pl. alig van haladó német folyóirat, amelynek ne volna magyar emigráns munkatársa, vagy informátora. S van német kiadó, aki a magyar emigráns-irodalomra specializálja magát. A legtöbb emigráns, akinek vezető szerepe volt a forradalomban és a szabadságharcban, megírja emlékiratait, öngazolását, de a kisebb, szürkébb szereplőknek is megvan választott hősiük, akit meg akarnak örökíteni, vagy meg is örökítenek. De még a szakemberek közül is csak nagyon kevesen tudják, milyen része van Petőfi világhírének megalapozásában és terjesztésében az emigránsoknak.

Úgy látom, hogy e világhír fontosabb középpontjai általában egybeesnek a magyar emigráció ismert állomásaival. A Petőfi-fordítók, Petőfi-közvetítők, a Petőfi-rajongók egy része emigráns volt. Tudvalevő, hogy jó sokáig, amíg nem akad francia, olasz, angol író, aki Petőfi kedvéért megtanul magyarul, sőt jóval ezután az időpont után is, Európa-szerte úgyszólván Kertbeny német szövegei pótolják, helyettesítik vagy bitorolják az eredetit. Ezen a visszás, felemás helyzeten változtatnak az emigránsok, amikor vagy maguk fordítják le az eredetit, pl. Franciaországban Boldényi, Hiador (Jámbor Pál) Olaszországban Helfy Ignác, Angliában a Pulszky-házaspár, vagy segítségére

vannak a magyarul nem tudó fordítóknak, pl. Teleki László Saint-René Taillandiernek, Charles-Louis Chassinnek, Szarvady-Hirschl Hartmannak. Több emigránsról tudjuk, hogy amikor örökre elhagyja hazáját, Petőfi verseit viszi magával és idegen környezetben velük vigasztalja magát. Heinének egy más vonatkozásban használt metaforájával élve: Petőfi az ő „hordozható” hazájuk. A Petőfi-kultusz első jelentős szakasza térben és időben összeesik a magyar emigráció földrajzi kiterjedésével és időtartamával. Van valami felemelő és megnyugtató abban, hogy az emberileg igazi, eszmeileg tiszta, a humanista haladás élen járó lángelme nem marad sokáig megközelíthetetlen az emberiség számára, még akkor sem, ha egy nyelvi elszigetelt nép tagja, mint Petőfi. Kortársai között nem ismerek senkit, aki a népi és nemzeti szellemből való forradalmi megújulásnak, az erkölcsi—eszmei következetességnek olyan példájával szolgált volna, mint Petőfi, aki Byront, Puskind, Heinét kivéve, annyi kritikust, fordítót, olvasót tudott érdekeltté tenni életében és költészetében.

Csak néhány példát ebből a körből. Az első azt mutatja, hogyan lép Petőfi tolmácsolásának céljából egymással munkaközösségre fordító és emigráns. A többiek Petőfi állandó jelenlétéről tanúskodnak az emigráció világában.

M o r i t z H a r t m a n n osztrák-német költő (1821—1872) ahhoz a típushoz tartozik, amelynél az egyén csak szócső: minden megnyilatkozása, szenvedélye mögött ott áll a kollektivitás, neki magának úgyszólván alig van cselekvő része tennük. Radikális forradalmi magatartása őszinte és következetes, de inkább csak verbális forradalmiság, barikád-romantika. Szocializmus sem lépi túl az érzelmes humanizmus, a sajnálkozás és tiltakozás határát. Mély és őszinte magyarbarátsága, amelynek személyi gyökerei is vannak, olyan arányban nő és mélyül, amilyenben a szabadságharc utolsó szakaszához közeledik, a legmélyebb és legőszintébb a katasztrófát megelőző és követő pillanatokban. Híres politikai szatirájának, „Mauritzius pap” ponyvára írt rimes krónikájának negyedik fejezete 49 magyar eseményeivel foglalkozik, bevezetésül Kossuthot, befejezésül Batthyányt és halálát idézve, a magyar szabadságharc összeomlásában a német egység gondolatának bukását siratva. A kereten belül szónoki ünnepeket celebrál az európai szabadság utolsó magyar védőbástyájának, olyan díszletekkel és színekkel, amelyek a kimeríthetetlen, közkeletű romantikus örökségből származnak (juhász, csikós, huszár, cigány, puszta, Rákóczi-induló stb.). Tudjuk, az új terminológia sem jelenti mindig a mondanivaló újszerűségét, de lesüllyedt pátozképletek és tartalmatlan díszletek között a legőszintébb élmény sem tud érvényesülni. Lényegében így vagyunk ma Hartmann forradalmi és magyarvontkozású költészetével.

A bécsi forradalom bukása után csak véletlenül kerül el Robert Blum sorsát, a kivégzést, és emigrációba kényszerül. Amerre jár, a magyar szabad-

ságharc hőseivel, Világos hazátlan áldozataival találkozik. Párizsban összer kerül egykori prágai diáktársával és barátjával, a magyar származású Szarvady Ferencce, aki 1848-ban Teleki László mellett működött mint ennek titkára és meglehetősen nagy irodalmi működést fejtett ki, amelynek közép-pontjában Magyarország áll. Hartmannal együtt érkezik Párizsba a magyar katasztrófa után. Petőfi híve s így Hartmann mintegy új környezetben élheti tovább rimes krónikájának eseményeit. Olvasta Dux Petőfi-fordításait, és a Petőfi-kultusz első fejezete mintegy a szemeláltára bonyolódik le. Ez az ő Petőfi-pillanata. Petőfiben a szabadság és a demokrácia nagy költőjét, a magyar nép és a magyar szabadság legnagyobb költőjét látja. Ilyen hangulatban szövetkezik Szarvadyval Petőfi lefordítására. Magyarul nem tud, vagy csak nagyon keveset, így teljesen Szarvadyra támaszkodik, aki prózára fordítja számára a Petőfi-szövegeket. Mivel Hartmann csak a külső versképet követheti szemével, a magyar vers ritmusát pedig legfeljebb ha ösztönszerűen érzi, nem köti más, csak a híven értelmezett, deritmizált tartalom és Szarvady állandó ellenőrzése. Lényegében mindig az ösztönére bízza magát s szabadon bánik az összöveggel, de Szarvady irányításával teljesen beleéli magát Petőfi szellemébe, amiben persze az ideológiai rokonság is segítségére van, s ezért nem él vissza a szabadsággal s nem hamisítja meg az eredetit. Viszont önálló költő léteire önkéntelenül a maga nyelvére és ritmusára hangolja át ezt az eredetit. Az ilyen áthangolt fordítástól tartott Petőfi, amikor lebeszélte Beck Károlyt arról, hogy fordítsa a verseit. Szarvady—Hartmann közös munkájának eredménye: 95 Petőfi-vers, a költő márciuselőtti korszakából. Jórészt bordalok, népdalok s a Júlia-korszak néhány remeke, a „Szeptember végén” nélkül; a leíró verseket a „Csárda romjai” a hazafias-politikaiakat többek között az „Egy gondolat”, „Erdélyben”. az elbeszélőket „Szilaj Pista” képviselik. Kár, hogy éppen a legszenvedélyesebb, a legmagyarabb és leeurópaibb Petőfi alig jut szóhoz ebben a gyűjteményben. A kép csonka s alig sejteti az egész mű gazdaságát. A fordítások mint műalkotások azonban egyöntetűbbek minden előzőnél s a későbbiek jórésznél. Visszhangjuk inkább intenzív, mint extenzív s a szűkebbkörű kultúrirodalmon belül marad. Mindenesetre jobban megőrizték Hartmann nevét, mint eredeti versei. Alig van német Petőfi-antológia, amelyekben ne Szarvady—Hartmann fordításai jelentenek az irodalmi színvonalat.

A Petőfi-fordítók között nemigen szokás emlegetni az osztrák A d o l f B u c h h e i m és O s k a r F a l k e nevét. Ők is igazolják tételünket: az emigráció a szabadságharc folytatása Magyarországon kívül, eszmei—irodalmi eszközökkel, egyúttal Petőfi világhírének egyik legfontosabb propagálója. Kertbeny adatai szerint Buchheim és Falke mint a bécsi diáklégió tagjai kerülnek Magyarországra, résztvesznek a szabadságharcban, az összeomlás után emigrálnak és Németországban, Párizsban, Svájcban, Olaszországban élnek. Tudnak magyarul, látták Petőfit, hallották a hangját. Ami Petőfiben költő-

szetté vált, az számukra közvetlenül megélt tapasztalat. Ezzel adva vannak a magyar költészet és benne Petőfi megértésének és fordításának kedvező feltételei, azok az alapelvek, amelyeket a két fordító a gyakorlatban is követni fog. Megszokták a közös munkát. Kettesben írják meg a bécsi forradalom történetét. Falkénak van egy elbeszélő költeménye, amelynek háttere a magyar szabadságharc, Byron modorában, sok pátosszal, a szenvedélyes szerelem és bosszúvágy, a puszta és hősi halál ismert képeivel. Ajánlása verses evokáció a Törökországba menekült Kossuthhoz, a „magyarok messiásához.” 1850—51-ben három füzetből álló magyar antológiát adnak ki Kasselnben.¹ Az első kettőt Párizsból keltezve Liszt Ferencnek és Batthyány Antóniának, a harmadikat turini keltezással George Sand-nak ajánlják. A válogatást előre meghatározza radikális forradalmi magatartásuk, amelyre már az első füzet előszava is rávilágít: A magyar forradalom váratlanul érkezett. Nem látták előre, meglepte Európát. Nem gondoltak arra, hogy egy kis nemzet, amely szétszórta élt keleten, idegenfajú elemek közepette, a legravaszabb és a legszörnyűbb kormány nyomása alatt, viharos erővel támad fel s képes lesz egy csapásra elfojtani belső ellenségeit és óriási harcot kezdeni külső ellenségeivel. Ezt a harcot aranybetűkkel jegyzi fel a világtörténelem. De csak azt lephette meg a forradalom, aki nem ismeri Magyarország történetét. Ha tüzetesen vizsgáljuk a magyar irodalmat, ha figyelembe vesszük, micsoda harcot vívtak a magyar költők a cenzúra béklyói ellen, ha figyelmesen hallgattuk azokat az izzó, hazafias és szabadságdalokat, amelyek már évekkel ezelőtt végigzúgtak Magyarországon, természetesnek találjuk, hogy végül csakugyan kitört a forradalom, amelyet a költők már annyiszor megjósoltak. Magyarországon a költészet sokkal nagyobb mértékben vetette el a felkelés csíráját, mint bármely más országban. A haragos költők hazafias dalai ébresztették fel s táplálták a nép szívében a nemzeti érzést, a hazaszeretetet, zarnokgyűlöletet és a szabadság vágyát. „Gondosan fordítottuk ezeket a dalokat, a magyar felkelés csíráit és megszereztük néhány harci énekkel. Most pedig átadjuk őket a német népnek, mint emléket azoknak a világtörténelmi napoknak, melyek csak az imént viharzottak el az ő csodálkozó szeme előtt. Most pedig repüljetek zengve és panaszosan hazánkba, amelyből egy vérfoltos dinasztia hatalmi szóval száműzött bennünket. Délről nemsokára megérkeznek a fecskék és csicsérgésük hirdeti majd a világtavas eljövételét. Ti dalok, szálljatok Északra, hazánkba: bárcsak megvihetnétek neki a szabadság tavaszának hírét.” A kiválasztott költők: Vörösmarty, Garay, Császár Ferenc, Kölcsey, Kisfaludy, Bajza, Czuczor, Lévai, Döbrentei Gábor, Erdélyi János, Kerényi Frigyes, Petőfi, névtelen népdalok, indulók, köztük a Halálfejes légió indulója — valóban kifejezik a két fordító

¹ *Nationalgesänge der Magyaren*. Kassel 1850—1851.

programját, vagy legalábbis szoros tárgyi-érzelmi kapcsolatban állnak vele. A költőket rövidrefogott arcképek, életrajzi vázlatok vezetik be, amelyekben, tekintve, hogy jórészt kortársakkal foglalkoznak és élő forráson alapulnak, sok a tévedés, vagy elírás. Viszont érdekes látni, hogyan bontakozik ki, nő füzetről-füzetre Petőfi alakja. Az első füzet szerint még Vörösmarty Magyarország legnagyobb költője és az ő Liszt-ódája üti meg a gyűjtemény alaphangját. Petőfinek elég szerény szerep jut benne (Két verssel szerepel: „Erdélyben”, „Szeretek én” . . .) Meg kell adni, a Liszt-óda, nyitánynak kitűnő. S meglepő Petőfi arcképe is. Évekkel ezelőtt nagy elvi viták folytak arról, vajon szocialista volt-e Petőfi vagy sem. A kérdést elhomályosították, mert a történeti helyzet igaz ismerete nélkül nyúltak hozzá. Ma világosabban látjuk mindezt és megállapíthatjuk: Petőfi nem volt és nem lehetett a szó mai értelmében szocialista, de plebejus humanizmusa, hite a nemzeti és világszabadság oszthatatlanságában, a forradalom erejében már-már beleillik az új szocialista programba. Ezt a kérdést most nem bolygatjuk, de tanulságosnak tartjuk, hogyan értelmezték Petőfi hívei és barátai éppen ezeket a tendenciáit. Idézem a fordítók Petőfi jellemzését: Ő a magyar költészet virágoskertjének vad pusztai rózsája, a nép fia, pontosan ismeri ennek szenvedéseit, és kinyitja, s dala csak az ő dicsőségét szolgálja. Képzlet, kifejezőerő és bensőség, lendület és lelkesedés fűti harsogó énekeit. Nyelvének féktelensége és fesztelensége volt az oka annak, hogy az előkelő kritika kezdetben nem sokra becsülte, de csakhamar kénytelen volt egyre inkább elismerni a fiatal költő kibontakozó lángelméjét. Buchheimék Petőfi világszabadságfogalmát internacionalizmusra magyarázzák: Petőfi valamennyi magyar költő között az első, aki teljességgel levetkőzte magyarságát és az egyetemes világszabadság álláspontjára helyezkedett. Dalaiban már nem a háromszínt, hanem a szociális demokrácia vörös lobogóját énekelte meg. A forradalom kitörésekor beállt a szabadság hadseregének soraiba s bátorságával és vitézségével őrnagyi rangig vitte. Bem parancsnoksága alatt Erdélyben harcolt, míg csak zászlóalja élén a csata forgatagában hősi halált nem halt. „Örülj koránelsett barátunk, hogy már nem élted meg hazánk bukását!” — A második füzet élén már Petőfi áll 14 versével — (köztük van az „Egy gondolat bánt” . . . és a rövidített „Csárda romjai”), — háttérbe szorítva mindenki mást, Vörösmartyt is, aki hirtelen a második helyre szorult. A harmadik füzet pedig teljesen a Petőfi-kultusz jegyében áll, és az előszó is csak vele foglalkozik. „Érthető, hogy Petőfi mindig az előtérben áll. Ő a magyar költészet csúcspontja; az ősmagyar eredetiség egyesül benne modern dikcióval és keleti kép- és színgazdagsággal. Az ember körültekint Európa irodalmában s nem igen talál lángelmét, aki ilyen mértékben kizáróan a maga erején fejlesztette és alakította volna ki önmagát, nem követve semmiféle példaképet.” „Kívánatos volna” folytatja az előszó, „Petőfi verseinek olyan teljes fordítása, mely megfelelné az eredetiek értékének. Ha a viszonyok meg nem változnak s ha még egy ideig zárva

marad előttük működésünk tulajdonképpeni területe, a politika, talán meglephetjük egy ilyen fordítással a közönséget." A fordítók végül megcáfolják Petőfi halálának a híret s ezzel rácsafolnak második füzetük h iradására : Szerintük Petőfi barátai a legnagyobb határozottsággal állítják, hogy él, Magyarországon rejtőzik s csak várja a kedvező alkalmat, hogy elmenekülhessen . . . Petőfi szocializmusáról és nemzetköziségéről vallott felfogásukat az „Egy gondolat” szövege képe illusztrálja ; mindkét helyen feltűnő tipografizálással emelik ki a világszabadság szót.

Egyébként teljesen átírják Petőfit. Változtatnak metrumon, rím-elhelyezésen, képeken, hasonlatokon, sokszor át- és újjáköltik az eredeti szöveget, ami aztán úgy hat, mintha ál-Petőfi-versekkel volna dolgunk. A „Nemzeti dal”-ból modern szavalókórust csinálnak. A „Pusztán születtem” és a „Gyors a madár” közös címet kap („Der Csikós”). A másodikban a legény igen eredeti s az időponthoz alkalmazkodó fordulattal okolja meg a lólopást : „Gazduram, kár rablásról s csalásról beszélni, hiszen éppen elég lova van. Nekem viszont egyetlen hazám van s erős kézzel kell megmentenem. Ellop-tam a lovát, különben későn érkeznek, Isten vele gazduram, foglaljon az imájába.”

Alfred Meissner, Hartmann barátja, költőtársa politikai radikalizmusát és naiv szocializmusát, sőt költői tehetségét tekintve egyenesen az alakmása. Együtt lelkesednek a huszitákért, az európai forradalmakért, a „hamuban izzó szegény Magyarországért”, aminek Meissner műveiben is nyoma van, Meissner különösen Fourierért. Forradalmi tanulmányainak első kötetében („Revolutionäre Studien”, Frankfurt 1849.) leírja a párizsi munkásság 4000-terítékes szabadságlakomáját (1848. jún.), amely jól mutatja, milyen elevenen élt a proletáriátusban a népszabadság és a forradalmi szolidaritás tudata. Fényesen kivilágított óriási teremben, az asztalok körül csupa munkás, asszony, gyermek, író. A termet vörös és háromszínű zászlók díszítik. A zászlókon tölgyfalomb és Európa forradalmi városainak és hős férfiainak neve : Párizs, Milánó, Berlin, Pest, Krakkó, Robert Blum, Kossuth, Mieroslawski (némelyiken gyászfátyol!). Párizsban Kertbeny ismerteti meg Meissnert Petőfi költészetével, viszont ő szerez Kertbeny első Petőfi-gyűjteménye számára kiadót Majna-Frankfurtban. (Kertbeny halálából neki ajánlja „Toldi”-fordítását 1851-ben). Meissner szokása szerint azonnal tüzetfog és — ugyancsak Kertbeny adata szerint — lefordítja Petőfi egyik versét. Ez a vers a „Hevesi rónán”. Eddig nem tudtunk arról, hogy megjelent. Amikor most annyi év után újra — nem végigolvastam, hanem végigbetűztem Kertbeny történeti fontosságú frankfurti gyűjteményét és az említett vers fordításához értem, ez annyira elütött környezetétől, hogy Meissner hanghordozásának, virtuóz technikájának ismeretében könnyen megállapíthattam : ez nem a műkedvelő s kezdő fordító Kertbeny műve, hanem a régóta lappangó Meissner-féle fordítás.

Valamennyi emigráns-fordító között legnagyobb érdeklődésünkre tarthat számot Molitor-Müller Ágoston. Eddig mindössze néhány antológiában találkoztunk a nevével. Az emigráció első hullámával menekült külföldre. Szinnyi (Magyar írók, IX., 132.), Kertbeny adatai s a Vasárnapi Újság pársornyi nekrológja alapján mindössze ennyit tud róla: M. szepességi származású menekült; Kaliforniában telepedett le, azután pénzváltó volt Londonban, de elvesztette vagyonát és ismét Amerikába utazott, ahol hírlapírásból élt. Meghalt 1883-ban. (Cikkei a budapesti „Wochenblatt für Land- u. Forstwirtschaft”-ban, a „Földrajzi Közlemények”-ben, a „Hazánk”-ban jelentek meg.) Amit írt, kéziratban maradt és a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában várta mind a mai napig, hogy valaki felfedezze. Ez a pillanat most elérkezett. Van egy Rákóczi-, egy Corvin János-drámája, egy vígjátéka, vannak jegyzetei a Kaliforniába emigrált magyarokról — ezekkel most nem foglalkozunk. Annál fontosabbak egy önéletrajzszerű műve: „Egy honvédtüzér iratai”, németül, főleg eredeti versei, német- és angolnyelvű Petőfi-fordításai. Filológiai nyomozásom eredményeképpen élete, amely jellegzetes emigránsélet s csak Petőfi-kapcsolatai révén emelkedik a típus fölé, nagyjában így fest: Van egy verse, amelyet 1842. október 28-án írt huszadik születésnapjára. Eszerint 1822-ben született s így majdnem egykorú Petőfivel, mégpedig a Szepességben, valószínűleg Lócsén (a „Honvédtüzér iratai”-nak tanúsága szerint ezt a várost ismeri a legjobban). Városi polgári környezetben élt s alighanem valamilyen német egyetemen sajátította el humanista, klasszikus és modern irodalmi műveltségét. Technikája arra vall, hogy korán kezd írni s versei naplószerűen kísérik fejlődését, napról-napra, hónapról-hónapra. Eleinte a romantika, később a német felszabadító háborúk pátosza determinálja. E versek kézirati gyűjteményét egy Petrarca-idézet vezeti be. Első versének vezérszava viszont Bajzából, a második Theodor Körnerből, a harmadiké Vörösmartyból, a negyediké az angol Grayból, az ötödiké újra Vörösmartyból, egy hatodiké Thomsonból, egy hetediké Schillerből, egy nyolcadiké Shakespeareből való, ami forrásvidékének tág körére mutat. Van Opitz, a német bárdköltők, Byron, Heine, Herwegh, Freiligrath modorában. Burns nyomán írt verse, balladája, látomása, legendája, szatírája. Látnivaló: Molitor együttél az egész európai Parnasszussal s együtt kora magyar költészetével is. Jellegzetesen kultúr-literátus költészet ez, lassanként azonban átalakul, új jelleget kap: az eredetileg apolitikus Molitort magával ragadja a reformpolitika sodra. A radikalizmus és Petőfi úgyszólván egyszerre tört be a világába. Petőfi zsenijének, igézetének újabb diadala, hogy egy kezdő német költő nyelvét teljesen áthangolja a maga dallamára. Ha van jellegzetes Petőfi-magatartás a lírában, Molitor egyik korai verse kézzelfoghatóan mutatja a hatását. Petőfi innen kezdve nem marad el Molitor mellől. Az egykorú eseményeken kívül, amelyek szeme láttára zajlanak le, bizonyára Petőfinak van a legnagyobb része abban, hogy verseiben egyre több a forradalmi

türelmetlenség, időszerű elem. Petőfire ismerünk, amikor Molitor gúnyolja a börtönlakók kutyaoptimizmusát, amikor már-már preformálja a „Nemzeti dal”-t: Ébredj! Talpra! vagy Don Quijotét és Sancho Pansát elküldi a pozsonyi országgyűlésre stb. 1848 januárjában felkapja Petőfi metaforáját a verseivel azonosított rongyos vitézekről, de a világszabadság nevében európai fordulatot ad neki: csapatot állítana össze verseiből s csatasorba állítva fáradhatatlanul gyakorlatoztatná őket. Majd egy vaslégióhoz csatlakoznék velük:

Heine, Herwegh, Freiligrath!
Verbrüderet mit Euch zu kühnster Tat!

Szeptemberben „Politikai jambusok”-ban ünnepli a világszabadság győzelmét. „Vértezett” szonettek fordít Arany és Petőfi kedves költőiből, Bérangerből és George Moorból. A szabadságharcot egy tüzérezredben harcolja végig. Amilyen mélyen bele tudta élni magát Petőfibe, ugyanolyan mélyen forrt össze érzésben a magyarsággal és ugyanolyan mértékben megalkuvás és árulás nélkül tart ki a forradalmi eszme mellett. Ezt a hármat viszi magával az emigrációba. Versei naplószerű pontossággal rögzítik útjának minden állomását. A magyar emigrációnak egyetlen érzésben magyar, nyelvben, tartalomban német költője. Tavaszi elégiája (1850.) megrázó módon jeleníti meg a katasztrófát és következményeit, pörbeidézve a Habsburgokat, a gyermek császárt s Alba herceget (azaz Haynaut), aki az új Németalföldön végzett a rebellisekkel. 13 darabból álló szonettkoszorúban írja le menekülése útját. A legtöbb helyen kiábrándulás, csalódás várja: amit lát, ritkán felel meg forradalmi várakozásának és álmainak. Útlevel nélkül, kémek, jezsuiták, kerületi kapitányság, határőrök és csendőrök között szökik át Ausztrián keresztül Európába: „Üdvözlégy Helvécia, Te szabadság oázisa a deszpotizmus sivatagában.” E szóvirággal a száján boldog önkívületben csókolja meg a Rajna partját, de csak látszatedemokráciát talál. Franciaország a szabadság előtáncosa, Párizs a világ szíve. Most azonban el van taposva, csakhogy a népet soha többé nem lehet a zsarnokság szekerébe fogni. London a hontalanok menedéke, Cromwell óta nem tűri, hogy újra álomba ringassák. A régi világrész után Amerika, a kozmopolitizmus hazája várja a menekülteket. Legmeghatóbb az utolsó szonett (Epilóg): a volt tüzér ágyújára gondol, a zsarnokra, aki megfutamodott a magyar trikolór elől. Szeretné, ha versének minden szótagja bögölyvé változnék, a csatorna túlsó partján élő pribékek számára: sajnálja, hogy nem tud mást csak ugatni, most, amikor harapnia kellene.

A Petőfi-fordító számára jó technikai iskola volt eddigi viaskodása a nyelvekkel és irodalmakkal s külön az is, hogy már fiatalon beleélte magát Petőfibe, hogy németül utánozta. Az utánzástól csak egy lépés parafrázisokon át a kötetlen vagy kötöttebb fordításig. Molitor ezt a lépést az emig-

rációban teszi meg, s mindjárt kezdetben határozottan, mértéket tartva, veleszületett érzelmességét, szerzett keserűségét, iróniáját elfojtva, engedi át magát Petőfi fiatalos gráciájának. Első kísérletében („Szeretek én, miként még ember soha nem szeretett talán . . .”) a magyar vers minden kényszer nélkül hangolódik át német verssé. Ezt követi a „Mi vagy keblem” fordítása, hasonló összhangban az eredetivel. A harmadik ezzel szemben egyetlen versszakba sűríti Petőfi egyik érzelmes dalának (Éj van, csend és nyugalomnak éje) három versszakát. Az első fordítás alatt a következő jegyzet olvasható: „Legzseniálisabb nemzeti lírikusunk, akit minden tekintetben bátran állíthatunk Heine, Byron, Béranger mellé. Hirtelen tűnt el az erdélyi harcok utolsó napjaiban, ahol mint zászlóaljparancsnok megszerezte az öreg Bem szeretetét.”

Molitor az évek során mintegy száz Petőfi-verset fordított. Petőfi képe, amely ifjúkorában első benyomásainak hatása alatt ízlésének, valóságsgazdagságának megfelelően alakult ki benne, ezután sem változik. Ezért marad ki belőle a forradalmár Petőfi, a forradalmi látnokot is mindössze egy vers, „A XIX. század költői” — képviseli, ami feltűnő, ha Molitor következetes radikalizmusára gondolunk, viszont érthető, ha tudjuk, hogy Petőfinek csak első gyűjteményeit vihette magával az emigrációba. Amikor jóval később kezébe került a teljesebb Petőfi és az amerikai légkörhöz alkalmazkodva angolra kezdi fordítani, a megmerevedett Petőfi-kép alig mutat lényegesebb változást. Molitor egy angol nyelvű vázlatában („Memoir of Alexander Petőfi”), amelyet nyilván bevezetésnek szánt angol nyelvű fordításai elé, már azt is megemlíti, hogy Pesten utcát neveztek el a költőről. Megpróbálja ifjú korának Petőfijét összeegyeztetni a köztudatban élővel, beleilleszteni a magyar költészet fejlődésmenetébe. A legnagyobb dicséret, amit el tud mondani róla, azonban még mindig a régi frazeológia öröksége. — „Petőfi szerepe azonos a német Körner és Byron szerepével.” Amit itt és most elmondottunk és megállapítottunk, annak természetesen csak akadémikus jellege lehet: Molitor fordításai — s ez vonatkozik a német s angol nyelvűekre egyaránt — kéziratban maradtak, csak hírük s néhány szemelvény jutott el belőlük haza. Két német nyelvű megjelent Aigner (Abafi) Lajos Petőfi-antológiájában. Csak sajnálni lehet, hogy az egész kiesett az élő Petőfi-kultuszból.

Petőfi visszhangja

Fontos volt tisztázni, milyen európai szükségleteket elégít ki Petőfi s milyen többlettel járul hozzá a világirodalomhoz, de nem kevésbé fontos megállapítani, hogyan fogadja az olvasó, a kritika, s hogyan fogadják magukba költők és írók. Petőfi európai visszhangja különböző formáira gondolok. E formák között általában a leggyakoribb és a legegyszerűbb az olvasók

nyilatkozata első benyomásaikról, amolyan udvariassági aktus, amely nem kötelez semmire. Nyilván csak erről van szó a nagy-burzsoá Cobden, a reakciós Guizot, vagy a renegát Carlyle esetében, de nem vonatkozik Heinére, vagy Bettina Brentano-Arnimra, Bérangéra vagy Victor Hugora, Micheletre, Quinetre, Lamartinera, Freiligrathra vagy Jacob Grimmre, Uhlandra, a zseniális osztrák Fallmerayerre, a „nagy” Alexander von Humboldtra, a párizsi orosz emigránsokra, az átfogó európai humanista-demokrata front utolsó képviselőire, még akkor sem, ha csak egy pillanatra találkoznak is Petőfi verseivel: Hangjukból kihallani nemcsak azt a felelősségérzetet, amelyre társadalmi, közéleti helyük, tudományos vagy irodalmi rangjuk, világhírük kötelezi, hanem az őszinte elismerést, sőt csodálatot is az újonnan felfedezett lángelme iránt. Oldalszám idézhetném a nyilatkozatokat. Minden nyilatkozat egy-egy atmoszferikus elemmel járul Petőfi kialakuló híréhez.

Két nyilatkozatot emelek ki sok közül. Mindkettőnek különös nyomatékot ad a nyilatkozók személye. Az elsőt, az „archetípus”-t, V a r n h a g e n v o n E n s e (1785—1858.), a híres Rahel férje, az egykorú Németország egyik legtekintélyesebb irodalmi „szakértője” képviseli.

Ifjúkorában részt vett a Napóleon-elleni háborúban, aztán diplomáciai pályára lépett, de kegyvesztett lett, mire teljesen az irodalom, az irodalompolitika és kultúrdiplomácia területére helyezte tevékenységét. Eszménye Goethe, programja a weimari kultúrhumanizmus, de hamarosan túlhalad rajta. Távlata mindvégig Európa. Innen gyűlölete a restauráció és reakció politikai rendszere ellen, viszont rokonérzése a nemzeti szabadságmozgalmak iránt. Berlini háza nemcsak a Goethe-kultusz középpontja, hanem egyúttal a forradalmi eszmék és áramlatok (saint-simonizmus, materializmus, szocializmus, Ifjú Németország) legfontosabb elosztó helye. Különös vonzóerőt gyakorol a haladó Európa képviselőire, köztük a fiatal Heinére. Felfedezi Puskind és Lermontovot. Amilyen elfogulatlanak mutatkozik irodalmi ítéleteiben, ugyanolyan fenntartás nélkül leplezi le naplóiban, emlékezéseiben kora politikai és társasági életének kulisszatitkait. Idővel egyre jobban radikálizálódik: az 1830-iki forradalomban — feleségével együtt — a szociális eszmék diadalát látja. Mint önkéntes zászlós Magyarországon is megfordult, de az országból és népéből csak annyit látott, amennyire fiatalos romantikus szemlélete engedte. Első benyomásai azonban nem mosódnak el többé. Őket újítják meg magyar ismerősei, de főleg a magyar szabadságharc, amelynek fordulatait és esélyeit az európai politika és a politikai szabadság szempontjából mérlegeli: a progresszió érdeke, hogy a magyar ügy el ne bukják. Ezért kíséri olyan izgalommal a magyar győzelmeket, Buda visszafoglalását, Bem erdélyi sikereit. „Magyarország ügye jól áll”, írja 1849. április 23-án, „a magyarok Vácott vannak s Esztergom alatt állanak, Welden elhagyja Pestet és Budát. Hogy ránk pirítanak ezek a magyarok! A mi nagyszájú németjeink nem akartak tudomást venni a magyarok szabadságvágyáról,

azt kívánták tőlük, engedelmeskedjenek ; most pedig ők a mi ügyünk reménye és támaszai. Ha elbuknak, számolnunk kell a következményekkel; ebben az esetben Ausztria egész hatalmával Németország ellen fordul. De még ha Metternich, Lajos Fülöp minden csatlósával együtt vissza térne is, ez aligha volna több egy különös közjátéknál, a dolgok végső kimenetele felől nem lehet semmi kétségünk. Hiszen a francia forradalom most hatvan év után sem ért véget . . .” Varnhagen a cári beavatkozásban európai katasztrófát lát. A világsi fegyverletétel mélységesen lesújtja: „El voltam készülve rá, de ez a csapás mégis súlyosan érintett, akkori hangulatomban elviselhetetlennek találtam. Keservesen sírnom kellett, hangos fohással fordultam az éghez s azt kérdeztem, vajon ezután a rossz jelenti majd a jót . . . Szörnyű délután volt.” — Gyűlöli Görgeyt. A közvéleménnyel együtt hazaárulónak tartja őt és mindenkit, aki felelős a magyar forradalom összeomlásáért. Jól ismeri a magyar emigráció szervezeteit, terveit, vezetőit. Sűrű levelezésben áll többek között Pulszky Ferencsel. Kéziratgyűjteményében számos magyar emigráns levelet találtam.

Amikor Kertbeny 1848-ban Carlyle ajánló levelével Londonból Berlinbe érkezik, első útja Varnhagenhez vezet. Később hozzá írja legemberibb, mindenestre legőszintébb leveleit, feltárja előtte helyzetét, beavatja irodalmi terveibe, megküldi neki műveit. Érthető, hogy Varnhagen, aki önzetlenül támogat és pártfogol minden új és fiatal tehetséget, Kertbeny frankfurti „Petőfi”-jét is örömmel fogadja. Ebben az esetben magyar barátsága is döntően befolyásolja. Egyik naplóbejegyzése szerint 1849. aug. 28-ikán kerül a kezébe a Petőfi-kötet, nem sokkal azután, hogy értesült a világsi fegyverletételről. Innen kezdve már csak a „János vitéz”-t, a „Száz magyar költő albuma”-t (1854.) s a „Magyar nemzeti dalok”-at (Ungarische Nationallieder von Vasfi und Benkő [Kertbeny] 1852.) olvashatja, mert 1858-ban meghal. Sajnos, Kertbenyhez írt leveleiből csak töredékeket ismerünk, de belőlük s Kertbeny válaszaiból rekonstruálhatjuk felfogását a magyar irodalomról és Petőfiről. „Még sohasem éreztem át ilyen mélységesen Goethe kijelentésének igazságát, hogy az ifjúság bor nélkül is mámoros állapot”, írja azután, hogy olvasta Petőfit. „Ó irigylésreméltó isteni kegyelem, amelynek birtokában olyan nemes mámor fogja el az embert, hogy földi súlytól mentesülve a prizma legpompásabb színeiben látja a szürke világot . . . Hogy megragadott benünket az Ön Petőfije . . . A kedély könnyedsége és rugalmassága mély érzéssel és színpompás képzelőerővel párosul benne.”

Egyik hiteles adatunk szerint Varnhagen a maga példányát továbbadja Alexander von Humboldt-nak, Európa utolsó enciklopédikus tudósának, aki *Kosmos*ában megalkotta Hegel történetfilozófiai koncepciójának egyetlen átfogó természettudományi megfelelőjét. Humboldt úgy fogadja Petőfit, mintha csak valami földrajzi vagy növényntani fölfedezésről volna szó: „Valóban meglepetés számomra, hogy itt közve-

tetlen közelünkben fedeztük fel ezt a pompás virágot, azután, hogy bejártuk az egész földkerekséget s nem találtunk szüzibb virágot nála : De éppen mert ilyen közel van hozzánk, jó sokáig tart majd, mire egyetemesen tudatára ébrednek az értékének”.

A visszhang második formája kritikai állásfoglalás a Petőfi-művel szemben újságban, folyóiratban, irodalomtörténeti kézikönyvben. Ez az egyszerű tudomásulvétel, a helyeslés és elutasítás végletei között mozog, de már kevésbé magánügy, személyi rokonérzés vagy ellenérzés kérdése. A kritikust sokszor befolyásolják a nyilvánosság, közönsége, amelynek ellenőrzése alatt áll, osztályérdekei, csoport- és klikkszempontok, politikai ideológiák, nacionalizmusa s külön a Petőfi esetében, nem utolsósorban az, hogy milyen távlatból látja és ítéli meg a magyar forradalmat és szabadságharcot.

Meglepő, hogy Dux Petőfi-fordításait németül éppen az a *W o l f g a n g M e n z e l* (1798—1873.) ismerteti elsőnek, akiről egy kortársa azt írja, hogy úgy változtatja a meggyőződését, mint színeit a kaméleon. Lázadó természet, de, radikális kezdeteit kivéve, lázadása mindig az idő, a haladás, a szabadság — és a szabadságmozgalmak ellen irányul. Ellenzéke és ellenzője mindennek, ami meghaladja korlátolt német nacionalizmusát : Goethének, Franciaországnak, Schelling nevében Hegelnek, a humanizmusnak, Heinének. Mindenkiben árulót szimatol. Ő fogalmazta meg első ízben leghatásosabban az „Ifjú Németország” jelszavát : az irodalomnak vissza kell térnie a valósághoz, de később ugyancsak ő követeli a mozgalom elfojtását. Mint Cotta „Literaturblatt”-jének szerkesztője évekig (1826—1849.) fokozódó elfogultsággal ítélkezik eleveneken és holtakon. Az európai szabadságmozgalmakról írt kétkötetes munkájában („Geschichte der letzten vierzig Jahre” 1816—1856) a győztes reakció és a feltétlen legitimitás elvét képviseli, s ha el is ismeri a magyar szabadságharc illegális „hősiségét”, Európa humanista közvéleményével szembehelyezkedve, teljesen meg tudja érteni, sőt méltányolja a Haynau szerepét. Hogyan fogadja mármost ez a kétségkívül nagyon tehetséges, de gyanakvó s gyűlölködő ember Petőfit, akinek most hallja először a nevét s most olvassa első ízben a verseit? Lényegében Dux előszavát parodizálja vagy fordítja le a maga nyelvére („Literaturblatt” 1847., 76, 304) — negatív előjeggyel. „Petőfi” — idézem cikkéből — „a legfiatalabb magyar költők egyike. Mindössze annyit tudunk róla, hogy katona és színész volt. Némileg hasonlított Bérangerhez, amennyiben dalaiban lehetőleg részegséget színlel (szerepjátszás!) s legalsóbbrendű népi hangot üt meg, de mámorában, a kék karjai között sem feledkezik meg arról, hogy magyar. Dohányfüstben, a megszállottság gőzében, a haza zászlaját lobogtatja. Erről tanúskodik többek között a »Részegség a hazáért« c. dala. Megjegyzendő, hogy itt nem képletes lelkesedésről, hanem igazi bormámorról van szó. Vannak ezenkívül csapszék-, betyár- és csavargódalai s egy sereg költeménye, amelyeket túlzás népdaloknak nevezni, amíg nem mutatják ki, hogy a nép valóban a

magáévá tette őket . . . Szilaj, huszáros vágatás a pusztában, lólopás, hegedűszó, ivás, csokolódzás a piszkos, áporodott levegőjű csárdában” — csupa olyan motívum, amelyek sértik a bíráló ízlését. Annál jobban tetszenek neki Petőfi derűs, humoros versei. De furcsa fogalma lehet a humorról, ha a „Hortobágyi kocsmárosné”-t vagy a „Farkaskaland”-ot is idesorolja. Az „Esik, esik, esik”-et mesterkéltnek találja, (csak hogy ez nem Petőfi, hanem a fordító hibája). Általában megállapítható: Menzel Petőfi-képe a saját rosszindulatának, Dux előszavának és fordítói technikájának az eredője.

Szerencsére nem ez a német kritika egyetlen s igazi hangja. Még ugyanabban az évben W. Wolfsohn (1820—1865.) is ismerteti Duxot, de jóval több megértéssel és elfogulatlansággal. Wolfsohn az odesszai gettóból származik, innen szabadságszeretete, és megolthatatlan kultúrshomálysága. Lassalle baráti köréhez s az orosz költészet első ismertetői közé tartozik. 1851-ben (Robert Prutzal együtt) megalapítja a „Das Deutsche Museum” c. hetilapot, 1862-ben pedig a „Russische Revue”-t. — Petőfi ismertetését a „Blätter für liter. Unterhaltung”-ba írta (1847., 297. sz.). — Ő is azzal kezdi, hogy Petőfi neve és költői jelensége idegen a számára. Elolvasta Dux fordításait, de azért most sem állíthatja, hogy ismeri a költőt. Igaz, gyakran néhány dal is elegendő ahhoz, hogy ennek alapján képet alkossunk magunknak a költőről, — csak hogy ez mindig a versek kiválogatásától függ, de még ebben az esetben sem lehetünk elég óvatosak ítéletünk megfogalmazásában, sőt nincs módunkban ítéletet mondani, ha csak a költő tolmácsára vagyunk utalva s nem ismerjük az eredeti nyelvet, ha nem tudjuk összehasonlítani a fordítást az összevéggel s így azt sem tudjuk megállapítani, milyen része van a fordítónak a versek szép vagy nem szép elemeiben, általában tartalmukban, jellegükben. Tudvalevőleg vannak fordítók, akikből mindössze egy dolog hiányzik: a fordítás tehetsége, akik minden szerzőt befogadnak a maguk személyiségébe, a szerzők fejével gondolkoznak és beszélnek. Amikor a fordító megszépíti az eredetit, elsikkad tulajdonképpeni célja, az tudniillik, hogy pontosan megismertessen vele. A leggyakoribb eset, hogy a költő végtelen sokat veszít a fordításban. Főleg a lírikus, aki gondolataival, mindenképp előtte pedig kifejezésének bája és ereje, előadásának numerozitása és tömörsége, egyszerűen a formája által hat. Ha már mostan ezeket a gondolatokat mereven, kényszeredetten, vontatottan, színtelenül közvetítik, képzelhető, mi lesz az eredetiből. Ehhez járulnak a metrum, rím, felesleges, henye szavak, körülírások, mesterkélt fordulatok. Éppen ezért nem is bírálja a gyűjteményt, csak néhány megjegyzésre szorítkozik. A magyar irodalom a legtöbb német olvasó számára bizonyára terra incognita, hiszen a bevezetésben a fordító maga is utal erre a körülményre. Csak az a baj, hogy vázlata általános, rapszodikus, jóformán csak neveket említ, úgy hogy semmit sem tudunk meg arról a talajról, amelyből a magyar nemzeti költészet első csirái fakadtak. Nem lett volna szabad megfélekednie arról, hogy a

magyarság a maga tüzes, féktelen erejével még nem ment végig a civilizált Európa kultúrkorszakain s hogy éppen ezért milyen nehéz idegen olvasó számára, aki a legfejlettebb irodalmi hatás alatt áll, helyesen megérteni a magyarság művészi fejlődésének és művészeinek első életjeleit. Jó lett volna, ha Dux néhány vonással tüzetesebben jellemzi a magyar népköltészet jellegét, a néppel való legbensőbb összefüggésében, ami a konkrét esetben nagyon fontos. Mert mi az, ami a sorok között olvasható s idegen analógiákból kikövetkeztethető? A magyar nemzeti költészet olyan állapotban van, hogy most teszi meg az első lépést egy nyers népköltészetből egy művészileg tisztult, de népi költészet felé. Dux előadásából kiderül, hogy a magyar eposz exotikus jelenség, tanult költők terméke és nem a nép tulajdona, hogy magyar dráma nincs, mert ennek az a feltétele, hogy a magyar nemzeti költészet elérje fejlettségének legmagasabb fokát. Számszerint novellából van a legtöbb, de jó részüknek, úgy látszik, semmi köze a költészethez, mások viszont erkölcsfestő irányművek a szó legmodernebb értelmében és inkább a kor kritikai szellemében gyökereznek, semmint a népélet költői szellemében. A népszellemből kialakuló költészet formája nem lehet más, csak a líra. (Úgy látja, itt Vörösmarty, Czuczor és főleg Petőfi jelenti a kezdetet.) Megállapítja, hogy Petőfi dalos költői természetet. (Ennek igazolására idézi a „Szobámban” című költemény fordítását.) Népdalaiban nyers, magvas, a népszellem képviselője. Tüstént kiérezni belőle a magyar nép vérmes természetét, de erejét is. Eredeti módon nyilvánul meg derűs hangja, parodizáló hajlama. A legkomolyabb tárgyakkal kapcsolatban is, de máskor is igazi népköltőnek mutatkozik. Dalai igazi népdalok. Ezzé teszi őket értelmük, kifejezőmódjuk, hangnemük. (Idézi a „Farkaskaland”-ot, a „Gyors a madár”-t.) Van ami az orosz népdalokra emlékezteti bennük. Petőfi bordalaiban szerencsésnek tartja a mámor és nemzeti érzés együttműködését. De az a meggyőződése, hogy a pátosz kevésbé illik hozzá, mint a népi egyszerűség. (Itt két költemény kapja meg a legjobban: „A füstbe ment terv” s a „Külföld magyarjaihoz”).

A Dux s az úttörők közvetítette német Petőfi-anyagot hatalmasan növeli K e r t b e n y. Sőt már jóelőre elkövet mindent, hogy választott költőjét romantikus fénybe és — ködbe burkolja. Mert csakis ő lehetett nemcsak fordítója, hanem minden bizonnyal szerzője is egy mindeddig ismeretlen prózai rapszodiának, amely a „Magazin für die Literatur des Auslands”-ban (1848, 16—17. sz.) jelent meg „Literarische Reisebesuche” címen. Aus dem Tagebuche eines Magyaren, Übersetzt von C. M. B. (nyilván Carl Maria Benkert) I. Petőfi Sándor. — Ebben csak az a különös, hogy Kertbeny, aki mindig féltő gonddal vigyázott arra, hogy egyetlen cikke se vesszen el az utókor számára, ezúttal elhallgatja a maga szerzőségét. Pedig semmi kétség: a cikket ő írta; terminológiája, túlzásai, szóvirágai rávallanak; gondolatmenetében, szempontjaiban a frankfurti Petőfi-gyűjtemény bevezetésének összövege. De sokkal fontosabbnak tartjuk azt a tényt, hogy éppen a tekintélyes „Maga-

zin"-ban jelent meg, amely szellemében, közleményeivel a gyakorlatba próbálta átültetni Goethe világirodalom-fogalmát.

Kertbeny elbeszéli találkozását Petőfivel. — A költő a Pilvaxban ül, szokott helyén, hosszú asztal mellett, török csibukját „csókolgatja” s hatalmas füstfelhőbe burkolódzva szürcsölgeti a fekete makkát, a forró puncsot. Világfájdalomtól gyötörve heverész a díványon, némán keletiesen, töprengve; szófukar, mint Attila valamennyi utóda. Körülötte barátai. Állandóan itt él a kávéházban, akárcsak egyik legvidámabb dalának hőse, Pintyúrfi... Hálószobája egy sorsjegyzület földszintjén van. Itt él az újkor fia, a népköltő. Petőfi azonban nem szereti ezt az életet, mert csak pillanatokig tartózkodik a főváros mesterkelt világában. Mindig azon van, hogy gyorsan elmeneküljön innen. Ilyenkor megcsodálja az Alföldet, betér szeretett parasztjainak kunyhójába, meglátogatja a különböző kisvárosok egyetemeinek és liceumainak szilaj fickóit, magányos csárdákban féktelen kan-kán ritmusú csárdást táncol tűzről-pattant leányokkal, őrjög a cigány hegedűjének hallatára, s költészettel telítve bolyong vágató paripája hátán a holdfényben, végig a Bánát határtalan pusztán, aztán a Bakony tölgyeseiben, sírva-vigadva, együttbúsul a szegény betyárokkal, s ha megfürdött a Balatonban, ha kék szemén csókolta az eget, nemsokára tüzes török vért iszik Egerben, majd hazafias ábrándképet idézve, káromkodik a Kárpátok hegyszakadékainak szélén... Petőfi a magyar karakter legszebb vonásainak arany-vörös színű kikristályosodása (a nagylelkűség, izzó szív, rugalmas szellem, az eszme akaratereje, a kifejezés illata gyöngyökként sorakoznak költői génuszának vörös fonalán...) Ki kell emelni népi magyarságát. Ma, amikor végre belátják, hogy a költészet legnagyobb kincse a népben és számos prófétájában rejlik, ma Petőfi szabadon és teljesen bontakozhatik ki. Nemzetes számára világgraszoló jelentősége van: ő képviseli a civilizált világ előtt. — Igen, ez Kertbeny hamisítatlan modora: a Petőfi-legenda in statu nascendi. — Majdnem üdítően hat ezzel szemben az az ismertetés, amelyet az „Allgemeine Zeitung” londoni levelezője, a svájci Friedr. Ohly írt a „Frankfurter Conversationsblatt”-ba (1849. jún., 233—235: Ein ungarisches Literaturbild) Kertbeny könyvéről. Minden elismerése mellett mértéktartó és megértő: Petőfi világirodalmi helye Burns és Béranger mellett van.

Nagy meglepetésünkre — s Petőfi körül állandó meglepetésekkel kell számolni — a „Magazin für die Literatur des Auslands”-ban, ahol nemrég Kertbeny áradozott Petőfiről, pontosan végszóra, amikor az egész humanista Európa az októberi kivégzések hatása alatt áll, egy újabb Petőfi-cikk lát napvilágot. Szerzője F. J. Freyholtz, akinek személyazonosságát nem sikerült megállapítanom. Valószínűleg álnév. A cikkből kiderül, hogy olvasta Dux és Kertbeny fordításait, hogy magyar irodalmi ismereteinek egyik főforrása a két gyűjtemény előszava, hogy azonban ennél többet is tud, talán magyarul is ért. Az sem lehetetlen, hogy magyar emigráns rejtőzik az

álnév mögött. Őszintén csodálja Petőfit, a „vad-genie”-t, a szabadság költőjét. A magyar vérmérséklet megtestesülését ünnepli benne, de gondosan vigyáz arra, hogy elismerése ne fajuljon felelőtlen rajongássá; hogy lehetőleg árnyék is vegyüljön a fénybe. A konkrét Petőfi-kép kialakulásának esélyei azonban ezúttal is reménytelen harcban állanak a magyarság-kép romantikus csökevényeivel. — Freyholz Petőfije a katasztrófa árnyékában áll: a magyarság utolsó élet-halálharcának legnemesebb áldozatai közé tartozik. Hárfával a hátán s karddal az oldalán indult harcba, hogy vérét ontsa azért, amit igaznak és szentnek hitt: szerencsétlen hazájának dicsőségéért és szabadságáért. Nemrég azt lehetett olvasni róla, hogy elpusztult, mint annyi más. Azelőtt gyakran leborult ezzel a kiáltással: „Éljen a bor!” (a német szövegben is magyarul), most pedig elesett e kiáltással: „Éljen a haza”, bizonyára éppen olyan lelkesen, mint máskor, de ezúttal egy jobb ügyért. . . Petőfi fiatal volt és magyar. Tüzes volt, könnyen izgalomba jött, minden csillogó benyomás magával ragadta, fanatikusan szerette a bort, a nőket és hazáját. Könnyelműbb volt, semhogy behatóbban vizsgálhatta volna esztét, s csak a szíve sugallatát követte. . . Márpedig, aki csak a szívére bízta magát, elköveti mindazokat a hibákat és tévedéseket, melyek fokozatosan megfosztanak emberi méltóságunktól. Petőfi, persze, nem sülyedt ilyen mélyre, de ha nem jön közbe a magyar felkelés, lehet, hogy mégis elmerül a léhaság mocsarában. Sok kritikusa Goethe, Hafiz és Heine mellé állította, mások a magyar Lenau-nak nevezik. (Nem szabad elfelejteni, hogy Freyholz mindezt 1849-ben írja!) Pedig az ilyen összehasonlításokkal többet-ártottak a költőnek, mint amennyit használtak neki. A hír csillagjaihoz messze az út, s a hulló csillagok még nem csillagok. Mindazáltal Petőfi Magyarország egyik első költője. Dalai tüzesek, mint hazájának bora, szellemük büszke és erővelteljes, mint anyanyelvének hangjai. Az ifjú magyarok közé tartozik, de nem ahhoz a kikent-kifent fajtához, amely bodorított hajjal jár és havannaszivart szí, hanem a másik igazihoz, amely attilát visel, szájában hazai dohánnyal tömött pipa. Termékeny volt, talán termékenyebb a kelténél, ha arra gondolunk, hogy írói működése néhány évig tartott.

Freyholz előtt Dux és Kertbeny fordításai. Az az érzése, hogy Kertbeny nagyon elfogult Petőfi kiváló tulajdonságaival szemben. Aggodalmaskodva, szolgai módon fordította. Dux a németek számára elfogadhatóbb, viszont abba a hibába esett, hogy közvetítette Petőfi összes pongyolaságait, ahelyett, hogy fényoldalaira szorítkozott volna. Kertbeny olyan görcsösen ragaszkodik az eredetihez, hogy nehéz ráismerni a költőre, aki szabad utat engedett legmerészebb érzéseinek. Azt viszont Freyholz is kénytelen elismerni, hogy nem egyhamar akad költő, akit olyan nehéz fordítani, mint Petőfit, ha ti. úgy akarjuk fordítani, ahogyan kell: erényeivel, hibáival együtt. Maga is érezte ezt, amikor kísérletképpen lefordította Petőfi néhány dalát, „lehetőleg olyan pongyolán”, ahogyan Petőfi írta őket, de úgy, ahogy vannak, mindenesetre

alapul szolgálhatnak a költő megítélésének. Mindjárt közöl is belőlük mutatónak kettőt. Az egyik: „Szobámban”, a másik: „Reszket a bokor.” Úgy látszik, valamilyen nyers prózai fordítás alapján dolgozott. — Tudjuk, a „Reszket a bokor” azóta bejárta a világirodalmat; Freyholz fordítása az elsők közé tartozik. Történeti jelentőségű kísérlet. De nem mondhatjuk, hogy sikerült elkerülnie azokat a hibákat, amelyekben elmarasztalta Duxot:

Erinnerung:

*Leise bebt der Rosenstrauch,
Weil ein Vogel sich drauf setzte.
Leise bebt das Herz mir auch,
Weil Erinn'ung es benetzte.*

*Dein gedacht ich holde Maid,
Dein, Du allerliebste Kleine;
Du, auf Erden weit und breit.
Bist der grösste aller Edelsteine.*

Látnivaló: Freyholz Petőfi-képében felelőtlenül keveredik jóindulat és félreértés, valóság és kósza hír, impresszionista értelmezés és tájékozatlansággal magyarázható fordítás. De tudjuk jól, az ilyesmi is hozzá tartozik minden igazi világhírhez. S jellemző a világhír expanzív erejére, hogy Freyholz már jónak látja, tiltakozni Petőfi túlbecsülése ellen...

Abban a helyzetben vagyunk, hogy tetten érhetjük azt a ritka pillanatot is, amikor nemcsak az olvasó és a kritika, hanem az irodalomtudomány is tudomásul veszi Petőfi létezését: J o h. G. T h e o d o r G r ä s s e 1848 táján, világirodalomtörténeti kézikönyvében (*Geschichte der Poesie Europas*. Dresden u. Leipzig, 1848, 1065) tíz sort juttat neki, ami nem sok Petőfi művéhez, de sok a Petőfi-ismeret akkori állásához képest, főleg, ha meggondoljuk, hogy az egész magyar irodalommal nyolc lapnyi szöveg és öt lapnyi jegyzet foglalkozik, Vörösmarty pl. teljesen háttérbe szorul Czuczorral a „legnagyobb magyar epikus”-sal szemben, Kisfaludy Sándor pedig Magyarország legnagyobb költője, amiért azonban nem Grässe, hanem magyar forrásai viselik a felelősséget. „Petőfi a jelenkori Magyarország legnépszerűbb lírikusa”. állapítja meg Grässe, dalai, a »Szerelem gyöngyei«, »Cipruslombjai«, »Csillagtalan éjszakái« örök időkre halhatatlanná tették nemzete előtt, mert valamennyi társa között csak ő tudott szemléletével, gondolkodásmódjával leszállni népéhez, a népet bizonyos mértékben önmagából kifejleszteni, holott minden eddigi magyar költő arra kényszerítette a népet, hogy az ő egyéni eszmemenetéhez emelkedjék fel, ami persze nem mindig sikerült. Ez az igény-

telen, másodforrásból származó néhány sor Petőfi irodalomtörténeti halhatatlanságának kezdete.

Az első fordítások és ismertető cikkek eredménye: a jég megtört, Petőfi neve forgalomba jött s jónéhány évig forgalomban is marad mint a spontánul alkotó, természetes költő, a lírai lángelme szinonimája. Azt azonban egyszer s mindenkorra tudomásul kell vennünk, hogy éppen e közvélemény szemében a legrealisabb Petőfi is épp olyan kevésbé szabadulhat meg az irreális és romantikus magyarság-képtől, mint pl. a keleti költészet s egyik legnagyobb képviselője, a perzsa Háfiz, egy irreális, dekoratív Kelettől.

A régi kutatást jóformán csak a nagy számok statisztikai törvénye érdekelte, ezért rendszerint megrekedt a visszhang első formájánál, csak ritkán jutott el a másodikig, még ritkábban a harmadik formáig, holott ez a legizgalmasabb, amikor a költő kilép a könyvből, a szövegből, a lexikális halhatatlanságból, élő, segítő, felszabadító erővé válik s így avatkozik bele más költők, írók tudatába. Hogy azonban ez a beavatkozás megtörténhessék, ennek is, akár csak a fordítások esetében, első feltétele a költők s Petőfi ideológiai-világnézeti, érzelmi és esztétikai rokonsága, azonkívül, hogy a kritika útján kellőképpen elő legyen készítve. A német irodalomban mindössze két ilyen esetről van tudomásunk, igaz, hogy mindkettőben nagy költői jelenséggel van dolgunk: Bettina Brentano-Arnimmel és Heinével.

Mcst csak Heineval foglalkozom, mint akinek legnagyobb az európai távlata.

Tudjuk, micsoda fordulatot jelent Heine életében és költői fejlődésében Párizs. Csak itt és most, amikor publicisztikai tevékenysége arra kényszeríti, hogy foglalkozzék a mindennapi politikával, amikor első ízben kap szemléltető oktatást abból, hogyan csinálják a világpolitikát és világtörténelmet, amikor első ízben alkothat magának igazi fogalmat az osztálytársadalom szerkezetéről, osztályharcról, demokráciáról, a proletariátus erejéről, de egyúttal a burzsoázia profitéhségéről és korrupciójáról is, ismerheti fel a német nép igazi szükségleteit és problémáit. Aztán: az a hiányos, jórészt elvont kép, amely gyermekkori benyomásai, könyvek és más közvetett források alapján alakult ki Heinében a francia népről, a francia kultúráról, költészetéről, művészetéről, történelemről, teljesebb, konkrétabb tartalmat kap, amikor végre abba a helyzetbe kerül, hogy ezt a képet a francia néppel magával, a könyveket szerzőikkel, pl. Balzac-kal Victor Hugoval, George Sand-dal, Théophile Gautier-vel, Béranger-vel, Mignet-vel, Musset-vel, s másokkal szembeállíthatja, akikkel — s köztük éppen a legnagyobbakkal — csakhamar közelebbi, emberileg meghitt viszonyba kerül.

De ez még nem minden. Elég arra utalni, milyen mértékben tágítja látókörét, mélyíti ízlését Párizs színházi kultúrája, zenei, művészi élete, Berlioz, Chopin és az akkor még radikális Richard Wagner barátsága. Másfelől azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az új benyomások,

az új tapasztalatok, szenzációk sokasága és sokfélesége, felszabadulásának féktelen érzése azzal a veszedelemmel jár, hogy Heine nem ér rá most mindjárt megemészteni őket, kellően mérlegelni az események súlyát s hogy csak nagysókára találja meg új tájékozódásának szilárd pontjait. Innen gyakori következetlenségei és ellentmondásai pl. a polgárkirályság vagy akár a proletariátus megítélésében. De csakhamar megindul az ideológiai tisztulásnak az a folyamata, amely Heinének meg Marxnak, a kor legnagyobb, legeredetibb lírikusának s legátfogóbb, legforradalmibb gondolkodójának találkozásában, baráti viszonyában kulminál. Ez talán a legjelentősebb fordulat a párizsi fordulaton belül. A filológiai is rögzíthető nyomokon kívül az a legfontosabb eredménye, hogy Heine e barátság révén, a párizsi „Vorwärts” légkörében eljut a politikai és ideológiai tisztaságnak olyan fokára, a forradalom szükségszerűségének felismerésében egy olyan határig, amely az ő számára, aki még sohasem vett részt a cselekvő politikai életben s írtózik minden tömegmozgalomtól, egyáltalán elérhető volt. Mindenesetre Marx az első nagy emberi jelenség, akivel megismerkedhetett, de ugyanakkor állapítsuk meg azt is, hogy Heine viszont a kor legnagyobb lírai tehetsége, aki mint művész, mint költő megfelelt azoknak a magas igényeknek, amelyeket Marx s vele együtt Engels támasztott az igazi költészettel szemben.

Mindaz, ami Heine régebbi költészetében politikainak nevezhető, harc a reakció, a klerikalizmus, a cenzúra, az elnyomás minden formája ellen, vagy általános elvi síkon vagy személyi sérelmeinek síkjában mozog. Most viszont, amikor egyre jobban megvilágosodik előtte a pártharcok osztályjellege, amikor a maga személyi sérelmeit is egyre inkább a haladás, az egész német nép érdekeinek szemszögéből nézi, a politika napi, időszerű kérdéseivel szemben sem helyezkedhetik többé csupán az érdekelt szemlélő álláspontjára, ahogyan eddig tette. Ha mindezt szem előtt tartjuk s még hozzátesszük, hogy a politikai célzat, politikai hadjáratának pátosza, szatirája nemcsak hogy nem zavarja, nem torzítja el a művészi formát, hanem ellenkezőleg, éppen legjellegzetesebb politikai költeményeiben egyik forrása, formáló tényezője a műalkotásnak, azt kell mondanunk, hogy itt valami minőségileg új kezdődik a német politikai költészetben.

Heine 1845 óta állandóan betegeskedik. Így éri a februári forradalom. Ekkor már a „mátrácsir” foglya. Alig hagyja el lakását. Teste béna, de szelleme, művészi készsége érintetlen, csak iróniája lett élesebb, s eredendő optimizmusát kezdte ki a pesszimizmus, főleg a forradalmak összeomlása után. Minden érdeklí, s noha már alig olvas, mindenről tud, ami Párizsban, Párizson kívül a nagy világban történik.

Magyarország az ő szemében is jó sokáig csak a romantikus lehetőségek és kalandok országa. Idővel megismerkedik a reálisabb Magyarországgal. Forrásai a Párizsban járó magyarok, akik meglátogatják — különös melegséggel emlékezik meg a politikailag elfogult, konzervatív, de szellemileg művelt

Dessewffy Aurél grófról. — később az emigránsok, köztük a Petőfi-fordító Szarvady, aztán magyarbarát költők, Hartmann, Meissner, a liberális újságok és folyóiratok magyar tárgyú vagy vonatkozású cikkei. Utolsó orvosa, Gruby, magyar ember. Mint szűkebb s tágabb környezetében mindenkit, a beteg Heinét is állandóan izgalomban tartja a magyar forradalom és függetlenségi harc. Minden új hír újabb izgalmak forrása. Kertbeny Károly, Petőfi leglelkesebb fordítója és apostola, 1847-ben több ízben meglátogatja. Beszámolóiban, amelyeket különböző időben, különböző helyeken többször, több változatban is megjelentetett, természetesen sok a túlzás, költött részlet, ha ha nem is betű szerint, de lényegükben hitelesek. legalábbis ott, ahol nem mondanak ellent más egykorú tanúknak, s közvetve-közvetlenül ellenőrizhetők. Hitelességük legmeggyőzőbb kritériuma, hogy ott, ahol Heinét beszélgetik, valóban ráismerünk a költő hangjára, hanghordozására, eszére és iróniájára.

Kertbeny egész kis mozgókönyvtárat visz magával Heinéhez, aki látható érdeklődéssel hallgatja előadását Magyarországról, a magyar történelemről és irodalomról. Kertbeny vérszemet kap s felolvassa neki Petőfi verseit Dux fordításában. Heinének annyira megtetszik a magyar költő, hogy van verse, amelyet — Kertbeny szerint — ismételtelen felolvasat magának. Az a benyomása, hogy Petőfivel egy egészen új, eddig nem is sejtett, erőteljesebb, fiatalságtól, tavaszi színtől áradó világ tárul fel előtte... „S mindez oly közel volt hozzánk, hogy csaknem megbotlottunk benne, s mégsem vettük észre.” Magyar ismerősei csak azért keresték fel, hogy kifaggassák, ahelyett, hogy ők adtak volna neki hallgatnivalót: nem értették meg a lelkét, amely torkig van minden civilizációval s hogy egész lénye leplezetlen, erős táplálék után vágyódik, amelyet az emberek szeretnek barbárságnak nevezni... „Az olyan barbár azonban, amilyen az Ön Petőfije, ezerszerre kedvesebb nekem, mint túláradó műveltségünk valamennyi illempapja.” Kertbeny magyarázatait, igaz, hiányosaknak tartja, mert a jószándékon kívül nemigen tud mást, amivel honfitársát méltó módon képviselhetné. Petőfi szépségeit pedig éppen csak hogy sejteti. Persze így csak lelki fülével hallja a forrás csörgedezését, de hiszen éppen abban áll a lángész jellegzetessége, hogy csillogását és ragyogását még az iszapban sem veszti el, s éppen ezzel árulja el magát. Petőfi s a magyar költők közül többen valóban megérdemelnék, hogy Kertbeny teljesen nekik szentelje magát, s fáradságot nem kímélve, megtanulja a prozodiát s azt, hogyan kell szép idegen vonásokat szép (német) ruhába öltöztetni, hogy mindenki megérthesse őket s hogy amúgy istenigazában az emberek szívéhez nőjenek. „Ön nemsokára el fog hagyni, s én alig remélhetem, hogy ebben az életben még egyszer találkozhatunk. Ha tehát majd hazatér s azt kérdik Öntől, gyönyörködtem-e az Önök fiatal irodalmában, mondja el, mit tanácsoltam Önnek. Ez a legvilágosabb jele annak, mennyire méltányolom az Önök nemzeti szellemét.”... Kertbeny maga is lefordít egypár Petőfi-verset, hevenyészve, prózában, betűhíven követve az eredetit, mire Heine még egyszer

lelkére köti, tekintse élete feladatának Petőfi fordítását, de arra is figyelmezteti, jó lesz, ha előbb megtanulja a nyelvnek és a versmértéknek egymást egyensúlyban tartó gyakorlatát, azaz — mondanók ma — dialektikus egységét, „hogymindig mindjárt fején találja a szöveget”, mert a fordítás csak akkor értékes s csak akkor termékenyíti meg az idegen irodalmakat, ha az eredetinek formális, meggyőző erejével hat.

Kertbeny 1847 áprilisában látja utoljára Heinét, aki azzal búcsúzik tőle, hogy köszöntse nevében Petőfit. Többé nem is találkozik vele, mert amikor újra Párizsban jár, a költő Montmorencyben lakik.

1849-ben végre megjelenik Kertbeny német Petőfi-gyűjteménye a következő ajánlással: „Henrich Heine, Németország nagy, örökifjú költője fogadja a magyar nemzet nevében mély és meleg hódolata jeléül egy idegen géniusz fordítását.” Heine egészségi állapotára hivatkozva mentegetőzik amiatt, hogy megkésve s mindössze pár sort ír Kertbenynek. Köszöni baráti érzelmeit s reméli, hogy egy későbbi terjedelmesebb levélben mindent elmondhat, — amit ezúttal csak futólagosan érint. Kéri, közölje vele pontosabb címét, mert attól tart, hogy levele nem találja többé Baden-Badenben. „15 hónapja ágybanfekvő beteg vagyok”, írja aztán, „minden tagom béna, úgy, hogy alig érintkezem a külső világgal, s bátran azt hihetik rólam, hogy meghaltam. Elszigeteltségemben szíves megemlékezése nagy örömet okozott nekem. Persze még jobban örülnék, ha egyszer újból személyesen láthatnám Párizsban, tekintve a most uralkodó politikai zavarokat és viharokat, előbb-utóbb úgymint sor kerül rá, különösen, mivel az Ön nemzetisége a reakciós német államokban nagyon előmozdíthatná a dolgot.” ... (Vorschubleisten, lefordíthatatlan szójáték: Heine arra gondol, hogy Kertbenyt kitoloncoltathatnák.) Heine nagyon örül annak, hogy Kertbeny megfogadta a tanácsát s „dalra-termett honfitársát” ezúttal gazdagabb válogatásban mutatta be a közönségnek. „S mivel köszönjem meg Önnek, hogy nekem, szegény beteg s elfelejtett német embernek ajánlotta e szép könyvet. Bizonyára a legméltóbb formában azzal, hogy egészen őszintén nyilatkozom róla. Egyrészt meg kell mondanom e rendkívüli s valóban isteni tehetség teljes jelentőségét csak most s azóta tudom teljes egészésként felfogni, hogy az Ön könyvét hibáival együtt tüzetesen áttanulmányozhattam, másrészt, hogy bebizonyítsam őszinteségemet, bevallom, hogy az Ön fordítása nem egészen kielégítő stb. Jobb volna, ha Horatiusnak nonum prematur in annum-ját követné, s az ügy érdekében kívánom, hogy ezt az első közlést ne tekintse egyébnek kísérletnél s a hiányokat a nagy eredeti szellemhez méltó módon pótolja. Igen szívesen bocsátkoznék az egyes költemények s Petőfi szellemének boncolgatásába, de félek, soraim nem találják Önt többé Homburg-fürdőben, amíg tehát nem tudok biztosat s nem ismerem állandó címét, nem írhatok...”

Sokat írtak Heine és Petőfi- viszonyáról, de a pozitívista hatás- és forráskutatás szellemében rendszerint csupán arra szorítkoztak, hogy kimutassák:

hol és milyen mértékben fedezhető fel Petőfi költészetében és prózájában Heine stílusának, modorának, motivális kincsének vagy világnézeti iróniájának nyomai. De még csak föl sem vetették azt a kérdést, hol és milyen mértékben készítette elő Heine párizsi példája Petőfi ideológiai és politikai szabadságharcát. Arra meg éppenséggel nem gondolt senki, vajon nem maradt-e Heine poetikájában és költészetében nyoma annak, hogy felolvastatott magának a német Petőfiből? Az összefüggések ismeretében most azt kell mondanom, hogy maradt.

Petőfi kezdeti világhíre és a szabadságharc első, diadalmas szakasza összefonódott a világszabadság új fogalmával, Petőfi halála, Világos, október hatodika pedig a világszabadság bukásával, a politikai utópiák csődjével, mindazzal, ami egyik forrása a polgárság megalkuvásainak és visszavonulásának, egy évekig tartó egyetemes dezilluzionizmus állapotának — és láttuk Heine „Romanzero”-jának. — A szabadelvű európai sajtó a progresszív költők, Freiligrath, Gregorovius, Victor Hugo, Henrik Ibsen — valóságos gyászünneppé avatják a világosi katasztrófát. Heine ezidétt merő izgalom. Betegsége, anyagi gondjai, a magyarországi hírek egybeolvadnak a tudatában. „Elég drága dolog Párizsban élni, de Párizsban meghalni még végtelenül drágább”, írja 1849 novemberében kiadójának, Campénak. „Ha meggondolom, milyen olcsón köthetnének fel engem mostanában Németországban vagy Magyarországon.”...

Állandóan ebben a nyomasztó képzetkörben jár: a „Bimini”-ben a legszörnyűbb embertelenség példái gyanánt idézi a „General Henkauf”-ot, Haynaut, s vele együtt Radetzkyt. Ilyen hangulatban olvastatta fel magának Petőfi verseit és Kertbenynek a kötethez írt előszavát.

A kötet háromszázhat verset foglal magában, az elemi, népi, szerelmes lírikus legjellegzetesebb megnyilatkozásait, a kezdettől a Júlia-korszakig bezáróan, egyszóval azt a Petőfit, aki olyan felejthetetlen benyomást tett első európai olvasóira. A nemzeti szabadság és világszabadság nagy témakörét mindössze néhány vers képviseli. De köztük van az „Egy gondolat”.

Kertbeny első Petőfi-fordításainak rossz a híre. Mi is ismerjük nyelvi — magyar és német nyelvi — ideológiai elégtelenségét, botlásait. Alig van fordításai között olyan, amelyről emondhatnók, hogy pótolhatná az eredetit. márpedig Goethe szerint ez a magasabbrendű fordítás ismérve. Viszont abból az idegenszerűségből is jóval több van bennük, amely ugyancsak Goethe szerint minden fordítás velejárója. De ugyanakkor nem tagadhatjuk meg csodálatunkat Kertbenytől, aki néhány szerény kezdeményezés és előzmény után vállalkozott erre a hatalmas feladatra, annál kevésbé, mert alig van fordítása, amely ne tartott volna meg s ne közvetítene valamit a fiatal Petőfi elemi lírizmusából. Ne felejtjük el: e nélkül Kertbeny kötete alig szolgálhatott volna Európa magyarul nem tudó költői, fordítói és kritikusai számára „ős”-szöveg gyanánt. De hadd tanúskodjék mellette s Petőfi eredetisége mel-

lett a félig vak Heine, aki még mindig a kor legnagyobb költője és versszak-értője, s már csak hallja, de nem látja e szöveget. S első hallásra ő fogalmazza meg európai távlatból a fiatal Petőfi lírai küldetését: „Petőfi olyan költő, akihez csak Burns és Béranger hasonlítható, . . . olyan meglepően egészséges és primitív, egy olyan társaság közepette, amely merő beteg s hajlik az elmélkedésre, úgyhogy nincs Németországban hozzá fogható; magamnak is csak néhány ilyen természetes hangom van; viszont úgy tetszik nekem, szelleme épenséggel nem nagyon mély s a maga s nemzete szerencséjére teljesen híján van annak a bizonyos Hamlet-vonásnak.”

Ami ebben az ítéletben negatív, az jórészt a fordító rovására írandó. Viszont, ha Heine nem látja Petőfiben azt a bizonyos Hamlet-vonást, akkor ez a képzelhető legpozitívabb dicséret. Föltéve, hogy tudjuk, hová és milyen ideológiai-történeti összfüggésekre céloz vele: Eddigi adataink szerint Hamlet a német ember, a cselekvésre képtelen, töprengő. mélabúra hajló német nép hasonlata, majd alakmása. végül teljesen azonossá válik vele. Eleinte csak eszmei, később politikai értelemben. Börne éles fogalmazásában: Hamlet ünnepnapra ember, semmiképpen nem fér meg a hétköznapi világgal. Éjjeli őr, figyeli s hirdeti az időt, amikor mások alszanak s nem akarnak tudni róla, és alszik, mialatt mások ébren vannak és dolgoznak. Akárcsak egy fichtiánus, nem gondol mást, csak ezt: én én vagyok, és nem tesz mást, csupán énjét tételezi. Szavakban él s mint aki a maga életének történetírója, írófüzetet hord a zsebében. Németország Hamlet, a németek csak nézők voltak a világ színpadán, de maguknak nem volt sem színpaduk, sem színészüik, ennek most meg kell változnia, hallani mindenfelé a forradalmak előestéjén. „Németország Hamlet”, kiáltja oda a német népnek Freiligrath 1844-ben, híres „Hitvallás” c. költeményében. Kapuiban minden éjjel, komoran és némán kísért az eltemetett szabadság s int az őrtálló férfiakkal. „Állj bosszút értem, — mondja a habozónak, „mérget csepegtettek fülembe!” — De az őrző csak áll, reszkető csonttal, . . . töpreng és álmodozik s nem tudja, mitévő legyen. Friss bátor tethhez, friss bátor lélek kellene, de éppen ez hiányzik belőle. Idézhetném Robert Prutzcot, aki a kevés következetesen radikális polgári költő és kritikus közé tartozik: „ . . . annak a rendkívüli és általános és csodálatos gyorsasággal terjedő helyeslésnek, amely Hamletet Németország- szerte fogadta, semmi- esetre sincsenek tisztára esztétikai okai” . . . írja 1847-ben „ellenkezőleg, ez a helyeslés közvetlen, öntudatlan következménye volt annak a mély benső rokonságnak, . . . amely az érzelmes, töprengő, szkeptikusan elepedő dán herceg s az akkori német világnak érzelmes, töprengő, világfájdalmas hangulata között volt. Az emberek Hamletben önmagukat látták; a német nép is így töprengett, a szemlélődés elfelejtette vele a tettet . . .” S idézhetném Th. Mann-t.

Azt hiszem, beérhetjük ezekkel az idézetekkel. Milyen kitűnő érzék, — Heine érzéke kellett hozzá, hogy kihallja Petőfi daláiból egy újjászülető egészséges világ hangját. Amit pedig „lelki” fülével nem hall ki belőle, azt

pótolja Kertbeny előszava, amely első ízben mitizálja s emeli Petőfi alakját olyan kozmikus magasságba, ahová már alig bírja követni a szem.

Ami ötven év alatt történt a magyar dalköltészetben, az csupa hulladék egy gazdag úr: a műköltészet asztaláról, mondja Kertbeny. Most, amikor Magyarországnak végre gazdag politikai jelene s az irodalom minden ágában olyan írói vannak, mint Wesselényi, Széchenyi, Kossuth. Eötvös, Szemere, Jósika, Vörösmarty, Czuczor, amikor végre minden kizöldült és virágzásnak indult, a nép költője is megszületett. Az ország géniusza hatalmas költővirágot fakasztott: Petőfi Sándort. Ha Kertbeny Petőfiről beszél, egyetlen mértéke: a rajongás. Ilyen hangot talán csak Shakespeare első német rajongói ütöttek meg a XVIII. században. Petőfi érdekében és nevében átértékeli az egész európai és magyar költészetet, amikor odahaza még heves viták folynak Petőfi értékelése és értelmezése körül. Aztán: ha homályosan, történelmietlen távlatból is, ő vet fel először néhány problémát, amelyek élesebb, határozottabb fogalmazásban és új megvilágításban ma is, vagy ma újra problémáink: Petőfi a nép költője, demokrácia a politikában — népiesség a költészetben, Petőfi és Európa, a világirodalom Goethe értelmezésében, s az a többlet, amellyel Petőfi gazdagította... Magyarországon a nép Petőfi révén kapott jelentőséget, ugyanakkor, amikor a népszellem és az ellenzék politikailag fontos tényezővé lett. Csak a későbbi esztendők fogják megmutatni, micsoda új és maradandó alapot vetett Petőfi az európai lírának. Európai kortársai közül csak Béranger, Heine és Lenau fogható hozzá... Csakhogy Petőfi minden ízében magyar, úgy ragad magával egy egészséges nép költőinek egészséges, erővelteljes, jótékony hatású légkörébe. „E népnek világtörténeti szerepet szánt a gondviselés, s mai költészete egy sugárzóan fényes nap hajnalhasadása”, írja Kertbeny, „mert igaza van egy barátomnak, akit megismerttettem Petőfivel: egy nép, amelynek ilyen költője van, nem pusztulhat el”... S végül: Kertbeny túlzásaiból, távlatvédeéseiből sértetlenül kerül ki a legmeggyőzőbb, elmúlhatatlan realitás: Petőfi szövege.

Heine 1849 augusztusában, alighanem pár nappal a világosi fegyverletétel után írta s küldte el emlékezetes levelét Kertbenynek. Láttuk, a szabadságharc bukása milyen izgalomba hozta a demokratikus Európát, természetesen Heinét is. Az ellenforradalom magyarországi megtorlásáról, az aradi tizenhárom és Batthyány Lajos kivégzéséről szóló hírek hatása alatt írja meg „1849 októberében” című versét. Már november 19-én elküldi kiadójának, Campenek, azzal a kéréssel, hogy nyomassa ki azonnal röplapként vagy valamelyik újságban, hogy eljusson a közönséghez. Mivel Párizsban már néhány hiányos másolatban kézről kézre jár, jó lesz elébevágni minden közlésnek, amely meghamisítja az eredetét. „Ezenkívül”, teszi hozzá Heine. „igazi költemény, időszerű, egy pillanatnyi hangulatot ábrázol”. Arra még nem gondolt senki, hogy Heine „legfrissebb” művészi „élményé”-nek: a Petőfi verseknek és Kertbeny előszavának is része lehet e hangulatban. Abban a helyzetben

vagyunk, hogy Petőfinek azt a versét is megjelölhetjük, amely Heinenak első indítékul szolgálhatott. E vers a „Véres napokról álmodom”, amely csatát, börtönt, vérpadot és harctéri halált idéz. Ezúttal sem filológiai elemezhető hatásra gondolok, hanem Petőfi atmoszferikus jelenlétére Heine versében.

*Träum' von blutigroten Tagen
Die die Welt in Schutt zertrümmern,
Und am Schutt der alten Welt die
Neue Welt ganz neu aufzimmern.*

*Schall bald nur, schall bald nur
Mir der Kriegstrompete Tönen,
Denn des Schlachtruhs, ja des Schlachtruhs
Harret meine Seel' mit Sehnen*

Ez Petőfi két első versszaka Kertbeny vérszegény, aritmikus fordításában. Mégis az eredetinek visszhangja valahogyan ott lüktet Heine sokat idézett soraiban:

*Wenn ich den Namen Ungarn hör,
Wird mir das deutsche Wams zu enge,
Es braust darunter wie ein Meer,
Mir ist's, als grüssten mich Trompetenklänge.
Es klirrt mir wieder im Gemüt
Die Heldensage längst verklungen*

Ez volna tehát az első eset, hogy magyar költő nem csak kapott a világirodalomtól, hanem maga is adott neki valamit.

* * *

Talán sehol sem veszik észre olyan mértékben Petőfiben a forradalmak hagyományainak örökösét, a világszabadság és a nép költőjét, a francia és a magyar politikai költészet, a „Marseillaise” és a „Csatadal” rokonságát, mint Franciaországban. Sőt van író, aki odáig megy Petőfi értékelésében... hogy Petőfi nagyságára és küldetésére hivatkozva, tiltakozik a már-már hagyományossá lett Petőfi—Béranger-párhuzamosítás ellen — Petőfi javára.

De talán még ennél is több példát idézhetnénk Olaszországból, amelynek évszázados harcai egyfelől a nemzeti állami egységért, másfelől az idegen elnyomók ellen, ugyancsak kedvező feltételeket teremtettek az osztatlan Petőfi áthonosítására, különösen, amióta az emigránsok, köztük Helfy Ignác, fordításai szabaddá tették az utat a magyar összöveg felé. Vagy hivatkozhatnánk közvetlen közelünkben Csehországra, ahol a Petőfi-kultusznak egyidejű gyökei vannak a németekkel, s itt is Ján Nerudára és Karel Tumára, vagy a szerb

Jovan Jovanović Zmajra, a bolgár Christo Botevre, akik emberileg-politikailag is Petőfi felszabadító, bátorító hatása alatt állottak.

S itt van a sok névtelen, akik hosszabb vagy rövidebb ideig éltek Petőfi igézetében. S ezen a ponton még egy igen érdekes megfigyelést tehetünk. Minden világgöltő a maga hatástörténetében eljut odáig, hogy művészi magatartása, hangszerelése, terminológiája utánozható modorra válik, sőt bátran hozzátehetjük, hogy sokszor csak ilyenkor s itt realizálódik igazán lappangó hatása. Innen van, hogy a Byron-, Heine-, Baudelaire-divat hőfokán verseik fordítását alig lehet megkülönböztetni epigonjaik „eredeti” verseitől.

A hegeliánus Friedrich D a u m e r, Háfiz legkitűnőbb német fordítója, kiad egy kétkötetes lírai világpanorámát („Polydora”). A legnagyobb számmal a német van benne képviselve, de mindjárt utána magyar következik, 56 szemelvényvel. Jórészt népdalok vagy népies jellegű versek. „Nagyon szeretem (Petőfit)”, írja 1871-ben, négy évvel halála előtt a magyar Petőfi-rajongó Meltzl Hugónak, „s több versét le is fordítottam Polydorám számára.” Magában az antológiában azonban hiába keressük Petőfi nevét, de legalább hűsz olyan verset fedeztem fel benne, amelyekből Petőfire beidegzett füllel és szemmel ki lehetett elemezni Petőfi modorát, önállósított motivumait, körülbelül olyan módon, ahogyan Bodenstedt „Mirza Schaffy”-dalából a keleti vagy keletieskedő modort.

Arany János már 1861-ben felhívta a figyelmet Thalès Bernard egyik cikkére, amelyben az ismert Petőfi-rajongó és fordító Achille Millien verskötetét bírálja s többek között ezt írja: „... ő (t. i. Millien) a népköltészetet, a bretagnei, a magyar, az észti dalokat tanulmányozza, s miután lelke mélyén az első könnyű vonalakat levázolta, szemléli a természetet... s egyhuzamban megteremti gyönyörű alkotásait, amelyeknek igazsága meglep és elbájol” (A magyar dalokon félreérthetetlenül a Petőfi dalai értendők). De ugyancsak Arany János figyelmeztet elsősorban arra, hogy Thalès Bernard nem érte be Petőfi fordításával és propagálásával, hanem továbbment egy merész lépéssel és „Mélodies pastorales” című kötetében egyszerűen a maga nyelvére írta át Petőfi néhány költeményét (köztük van az „Esik, esik, esik”, — „Sikos a hó”, „Szerelem vándora”). „Az eszmék találkozása meglepő, egészen a plágiumig”, mondja Arany... „mi köszönjük Th. Bernard úrnak, hogy bevezeti költőnket a nagyvilágba, de bemutatáskor meg szokták nevezni a vendéget”.

De van a kérdésnek még egy másik érdekes vonatkozása. Thalès Bernard tudvalevőleg Petőfi s általában a magyar népköltészet leglelkesebb apostolai közé tartozik. A külföldi irodalmak közül azonban a németet ismeri a legjobban, ami nem marad hatás nélkül gondolkozására s a költészetéről vallott felfogására sem. Az a meggyőződése, hogy a francia költészet megmerevedett, elfajult, ereje elapadt, s hogy megújulásának, felfrissülésének egyetlen forrása : a népköltészet, mégpedig egyfelelől a hazai francia, másfelől a germán, szláv, finnugor népek költészete : Egész Kelet- és Észak-Európa telítve van egy

isteni költészettel. Noha — szerinte — Németországra vár az a feladat, hogy e költészetet Franciaország felé közvetítse, kétségtelen, hogy e közvetítésben Petőfinek is juttat némi szerepet.

S a Thalès Bernard esetének pontos párja egy méltatlanul elfelejtett svájci-német lírikusé, Heinrich Leutholdé, aki ugyancsak kisajátítja Petőfit („Das Mädchen von Debrecin”) vagy Milelli Domenicoé, akinél a fordítás összefolyik az utánzással. S ebbe az összefüggésbe tartozik az is, hogy a francia Paul Deroulède Petőfi „Csatadal”-ának motívumaival és pátozával lelkesíti harcra honfitársait :

E n a v a n t

*Le tambour bat, le clairon sonne ;
Qui reste en arrière?... Personne !
C'est un peuple qui se défend.
En avant !...*

*

Összegezzük Petőfi visszhangjának első eredményeit : 1849—1860 között alig van modern költő, akinek nevét Heine, Victor Hugo mellett többször, nagyobb politikai és érzelmi nyomatékkal idéznék, mint az övét. Mindössze Puskin és Lermontov versenyezhet vele, akiknek a nevét most kapja szárnyaira a világhír. Béranger-ről, aki 1848 előtt a Petőfiéhez hasonló funkciót látott el Európában, most már csak elvétve esik szó. Az európai líra elevenenható, nagy képviselői közül talán csak Goethét, Heinét, Byront fordítják le többször, mint Petőfit. Ebben csak az a megható, hogy társai a világhírben kivétel nélkül egy minden európai ember számára megközelíthető nyelven írtak, — Petőfi kifejező eszköze viszont egy grammatikájában, szellemében elszigetelt, testvértelen nyelv.

Petőfi híre hamarosan átlépi eddigi hatáskörzetét. Neve, életművének ismerete eljut a „kultúrvilág” minden részébe : Európán kívül Észak- és Dél-amerikába, Kínába, Japánba, Ausztráliába, Kelet gettóiba, Palesztinába, Arabiába, Indiába, Egyiptomba... A „Reszket a bokor”-nak több mint félszáz fordítását ismerjük. Van verse, amelyet latinra, görögre, eszperantóra, volapükre, gaelre, héberre fordítottak. Mindez lehet öncélú játék, de mint ilyen, természetes velejárója minden világhírnek, tehát a Petőfiének is. Viszont amilyen mértékben távolodik az európai polgárság a forradalom szellemétől, olyan mértékben változik meg Petőfihez való viszonya. Fordítani ugyan még mindig fordítják, sőt a fordítások száma évről évre nő, minőségileg is jobbak, jórészt az eredeti szövegen alapulnak, de Petőfi lassanként megszűnik eleven hatóerő lenni, s ha valamikor a könyvből kilépett az életbe, most inkább már csak könyvben, az irodalomtörténetben folytatja életét. Politikai, forradalmi verseit leplezett vagy nyílt vesztegzárnak vetik alá. Világirodalmi klasszikussá lett, akit illik ismerni, de

olvasni nem. Persze most is vannak olasz, svéd, dán, orosz írók és költők, akik felfedezik maguknak, sőt 1870—71 táján egy új Petőfi-kultusz hulláma önti el a francia irodalmat, jeléül annak, hogy Petőfi még mindig él, s hogy vannak ideológiai és érzelmi szükségletek, amelyeknek kielégítését még mindig tőle várják, még pedig nem hiába. Viszont jellemző régi kutatásunk tanácstalanságára és perspektívátlanságára, hogy Petőfi-nyomokat és hatásokat keresve, még csak föl sem vetette a kérdést, miért nyílik meg aránylag korán az egyik irodalom Petőfi előtt s miért zárkózik el előle a másik, honnan van az, hogy a távolabbi svédek, norvégek, dánok, flamandok, oroszok Petőfi recipiálásában megelőzik pl. a közeli Lengyelországot, hogy Spanyolországban, Portugáliában a legújabb időkig úgyszólván semmi visszhangja, vagy hogy az európai Petőfi-lelkesezés évtizedeiben Anglia alig vesz róla tudomást, s hogy Petőfi angol áthonosítása 1851-ben a János vitéz fordításával indul meg, amely Pulszky Teréz munkája? Ha közvetlenül nem is, de közvetve talán erre a kérdésre is sikerült némi fényt derítenem.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalommal új korszak kezdődik az emberiség, az emberi kultúra történetében. Csak most valósul meg igazán Goethe koncepciója: a világirodalom valóban az egész világ irodalma lett, amelyben nemzeti jellegét megtartva, minden irodalom együttműködhetik a többivel. Vajon élnek-e valaha a könyvek? kérdezte százötven évvel ezelőtt a német Hölderlin. A kulturális forradalom lehetővé tette, hogy a könyvek, a költők és írók remekművei a lexikális, az irodalomtörténeti hallhatatlanság börtönéből újra az életbe lépjenek s a tömegek birtokába jutva, teljesítsék példaadó, nevelő, humanizáló küldetésüket. Ez történik most Petőfivel, mégpedig, ami mindennél fontosabb: nem csupán a szemelvények útján közvetített, hanem az osztatlan Petőfivel, a lírikussal és elbeszélővel, a prózáiróval és levélíróval. Most végre együtt van az igazi Petőfi közvetítésének és recepciójának minden reális feltétele: a költő, a fordító és az olvasó teljes eszmei, emberi és politikai megfelelése. A korszakos fordulat mindenekelőtt a Szovjetunió népeinek hatalmas Petőfi-irodalmán mérhető le. Ami az első kezdetek óta, 1848 és 1919 között történt, az jóformán csak amolyan előtörténetnek tekinthető. Az igazi történet 1925-ben Lunacsarszkij Petőfi-gyűjteményével kezdődik, amelyet hamarosan újabb gyűjtemények követnek, így 1946-ban és 1948-ban a Hidas Antal és Anna Krasznová-é. E fejlődés legnagyobb teljesítménye eddig Petőfi műveinek négykötetes orosznyelvű kiadása, amely 1953-ban jelent meg. S a Szovjetunió példáját követik a népi demokráciák: Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, a népi Kína. A Német Demokratikus Köztársaságban néhány hónappal ezelőtt jelent meg egy közel ötszáz oldalnyi gyűjtemény Petőfi verseiből, mégpedig első ízben művészileg és ideológiailag hű fordításban.*

* G. Steiner, Turóczy-Trostler, Gáspár Endre: *Petőfi*. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Weimar, 1955. Az előszó G. Steiner és Turóczy-Trostleré közös munkája.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ANDREJ MRÁZ

Néhány megjegyzést kívánok fűzni Turóczy-Trostler akadémikus terjedelmes előadásához, elsősorban az irodalmi hatások problémáját illetően. Az irodalmi hatások kérdése igen bonyolult. Az egyes irodalmakban mutatkozó hatásokat nemcsak kívülről, hanem belülről, az illető irodalom művei szempontjából is figyelembe kell venni és el kell bírálni. Példaképpen megemlíthetem Tolsztoj műveinek hatását. Tolsztoj műveinek igen sok nemzeti irodalomra volt nagy hatása, azonban minden nemzet másképpen reagált rájuk. A reakciós körök igyekeztek beleilleszteni a saját ideológiájukba. A haladó körök pedig írásainak haladó hagyományait kívánták kiemelni.

Petőfinek a szlovák irodalomra ugyancsak igen nagy hatása volt, több szlovák íróval közvetlen kapcsolatban is állott, többre pedig írásaival hatott. Petőfi hatása mindig drámai és intenzív volt. A szlovákság társadalmi, nemzeti, irodalmi szükségletei akkoriban hasonlóak voltak a magyarsáéhoz. Ezért reagált Petőfi hatására oly élenken az egész szlovák nemzet. Petőfi költeményeit 1948 előtt a szlovák írók sokszor fordították le, de inkább a költemények parafrázisát alkották meg, átvették a költemények forradalmi, harcoss és népies hangját és ideológiáját, de műveik sokszor nem voltak az eredeti vers szó szerinti fordításai. Tehát Petőfi versei alapján költeményeket írtak Petőfi szellemében, ha azok nem is egyeztek szóról szóra az eredetivel, nem voltak fordítások. Sládkovič, a nagy szlovák költő Petőfi: Talpra magyar-jának hatására hasonló költeményeket írt. E művek ideológiája, forradalmi hangulata egyezik a Petőfi költeményével.

Az 1840-es években kialakult a szlovák irodalmi nyelv, megindult a szlovák társadalom demokratizálódási folyamata, a nemzetek, illetve nemzetiségek teljes egyenjogúságára való törekvés. Petőfi forradalmi és politikai verseiben ugyanezeknek az áramlatoknak volt a harcosa, ezért a szlovákok, és különösen a szlovák nép fiai Petőfit mindig magukénak tartották.

Petőfi költeményeit azonban nemcsak a szlovák haladó körök, hanem a reakciós körök is megismerték és fordítások révén megismertették a szlováksággal. Petőfi költeményeit ezek a szlovák reakciós körök saját ideológiájukhoz akarták alkalmazni és ezért verseit deformálták. Megjelent például Banská Bystricán egy Petőfi-kiadvány, amely a versek tendenciózus kiválasztásával és fordításával inkább az elnemzetietlenítő törekvéseket akarta szolgálni, mint a haladást. Petőfit azonban a szlovák nép elől nem lehetett elrejteni, mert a szlovák értelmiség és a nép nagyrésze is magyarul, eredetiben olvasta Petőfit és ismerte meg Petőfi összes költeményeit.

Petőfit különösen népies hangja hozta közel a szlovák néphez.

Hatását meg lehet találni a későbbiekben, az 1860—70-es években Pavel Országh-Hviezdoslavnál, a legnagyobb szlovák költőnél is.

Minden kor a maga szükségletei szerint értékeli a költőt, saját szükségletei szerint igyekszik megtalálni a költőben azt, ami akkor éppen időszerű. 1860-ban az akkori Magyarországon megerősödött a burzsoázia. Ismerte Petőfit. Szlovák nyelvre is sokat lefordítottak verseiből. Forradalmiságát azonban szándékosan elhallgatták. Politikai verseiből azt emelték ki, ami a

demokráciát hirdette, ami az akkori kapitalizmusnak érdekében állt. Amikor azután a kapitalizmus ellentmondásai kiéleződtek és kezdett megnyilatkozni a munkásosztály szerepe a történelemben, akkor Petőfi értékelése is ennek az áramlatnak megfelelően történt. Ez a folyamat, amely akkor megkezdődött, napjainkban fejeződik be teljesen, amikor Petőfit teljesen átértékelik, és haladó forradalmi szellemét megfelelően méltatják.

Szeretnék egy irodalomtörténeti adalékkal szolgálni. 1846–47 között egy Vrchovský nevű budapesti ügyvéd irodájában dolgozott Jókai Mór és Petőfi Sándor. Ugyanakkor ott dolgozott Daxner szlovák költő is, aki később nem volt haladó irányzatú, inkább reakciós irodalmi műveket írt. Ott dolgozott azonban Janko Král' is, a forradalmi szlovák költő, akinek életpályája és költészete nagyon hasonlít Petőfiéhez. Kétségtelen, hogy megvolt a közvetlen személyi kapcsolat Petőfi, Jókai és Janko Král' között, hiszen egy volt a munkahelyük. Valószínűleg kicserélték nézeteiket is, és kétségtelen, hogy egymásra való kölcsönös hatásuk az irodalomban is megmutatkozott.

Janko Král' jellemzésére kiemelem, hogy nála is megtalálható az, ami Petőfi Sándornál; amiről Turóczy akadémikus is megemlékezett. Nemcsak szavaiban, nemcsak írásaiban volt forradalmár, hanem tetteiben is. 1848-ban Hont megyében Janko Král' a parasztmozgalom élére állt. Felháztotta a parasztokat, személyesen tevékeny részt vett a forradalomban, ezért később le is tartóztatták és börtönbüntetést szenvedett.

Végül legyen szabad kiemelnem, hogy Petőfi nemcsak irodalmi vonatkozásban volt hatással a szlovákságra, hanem a szlovák élet egész vonalán.

D. ZÖLDHELYI ZSUZSA

Kedves Elvtársak! Attól tartok, hogy csalódást fogok okozni felszólalásommal Turóczy-Trostler professzornak és a hallgatóságunk; ugyanis Turóczy professzor előadásában utalt arra a reményére, hogy az orosz Petőfi-kultusszal kapcsolatos kérdések kutatása már előrehaladott stádiumban van. Sajnos, kénytelen vagyok ennek az ellenkezőjét állítani és hozzászólásommal be is bizonyítom.

Ahhoz, hogy az orosz Petőfi-anyagot teljes egészében feltárjuk s hogy a kutatás továbbjusson az anyaggyűjtésnél, feltétlenül szükséges volna egy néhányhónapos tanulmányút a Szovjetunióba.

Hozzászólásomban tehát kénytelen leszek adatközlésre szorítkozni. Röviden, egészen futólag szeretném áttekinteni az oroszországi Petőfi-kultusz történetét. Csak néhány adatot szeretnék felhozni arra, hogyan jelenik meg Petőfi először az orosz sajtóban és hogyan fokozódik népszerűsége egészen a múlt század végéig.

1858-ban jelent meg Oroszországban az első cikk Petőfiről az Illusztrácija című folyóiratban. Néhány vers prózai fordítását is közli a lap, a „Fürdik a holdvilág”, „Feleségem és kardom”, „Két vándor”, „A nap” című verseket.

Az ötvenes években nem folytatódik a Petőfit népszerűsítő munka. Az igazi Petőfi-kultusz Oroszországban tulajdonképpen a hatvanas években kezdődik, és ez nem is véletlen. Az sem véletlen, hogy a Petőfi-kultusz kezdete a forradalmi demokaraták nevéhez fűződik Oroszországban. Az első verses fordítás M i h a i l M i h a j l o v nevéhez fűződik, aki a forradalmi demokrácia kitűnő képviselője, Csernisevskij barátja, a „Kortárs” című forradalmi demokrata folyóirat munkatársa volt. Mihajlov 1862-ben közöl egy Petőfi-

fordítást („A dal”) és lefordít még egy verset („Falu végén kurta kocsmá”), amely azonban csak sokkal Mihajlov halála után, 1880-ban jelent meg az orosz sajtóban.

Néhány szóban szeretnék kitérni arra a kérdésre, vajon ismerte-e a forradalmi demokrácia nagy költője, Nyekraszov, Petőfi költeményeit.

A 70-es években egy magyar folyóiratban megjelent hír szerint egy Magyarországon élő orosz emigráns, Sarapov, lefordította Petőfinek „Egy gondolat bánt engemet” című költeményét és az ő közlése szerint a fordítás megjelent az orosz sajtóban. Sarapov azt írja, hogy Nyekraszov ez alkalomból üdvözlését küldte neki. Maga az a tény, hogy a Csermisevskijhez és Nyekraszovhoz közelálló M. Mihajlov is fordított Petőfi verseket, arra mutat, hogy Nyekraszov és az orosz irodalom több kiváló képviselője ismerte ekkor Petőfi költészetét.

A 70-es években a „Gyelo” c. demokratikus folyóirat folytatja Petőfi népszerűsítését, amelyet a 60-as években Mihajlov kezdett meg.

Erről az anyagról csak röviden fogok beszélni, mert 1950-ben a „Irodalomtörténet” c. folyóiratban már ismertettem. Mindössze annyit szeretnék elmondani, hogy a „Gyelo” c. folyóiratban a 70-es években igen sok Petőfi-vers jelenik meg (számszerint 56). Érdekes az a törekvés, ahogy a folyóirat vezetői igyekeznek Petőfi költészetéről és költői egyéniségéről széles és minden oldalra kiterjedő képet adni. Mindenféle tárgykörből jelentetnek meg verseket. Igyekeznek bemutatni Petőfi politikai líráját, ami csak részben sikerül, közölnek életrajzi verseket, közölnek Petőfi tájleíró lírájából, szerelmi lírájából. Azonban a legélesebb versek természetesen nem jelenhetnek meg ebben az időben és ez elsősorban a cenzura tevékenységével, a cenzura szigorú ellenőrzésével magyarázható.

Itt csak utalni szeretnék néhány olyan adatra, amely a leningrádi állami levéltár anyagából való és amely azt bizonyítja, hogy a cenzura úgy harcolt Petőfi forradalmi költésze ellen, mint ahogy az orosz forradalmi demokraták ellen és ez egyben igazolja azt, hogy az orosz forradalmi demokraták szinte saját harcukban is segítőtársul hívták Petőfit és éppen azoknak a közös eszméknek az erejénél fogva és annál az eszmei rokonságnál fogva igyekeztek felhasználni és propagálni költészetét, amely az orosz forradalmi demokraták és a mi nagy nemzeti forradalmi költőnk között megvan.

Így például 1872-ben a cenzura nem engedélyezi a „Gyelo” című lapban egy Petőfi-életrajz megjelentetését és ugyancsak megtiltja négy Petőfi-versnek („A rab”, „Világosságot”, „Miért vagyok én még a világon”, „Panyó Panni”) megjelentetését azzal a megokolással, hogy az életrajz egy forradalmár művészetének népszerűsítése, a versek pedig tendenciózusak — ahogy a cenzor írja.

A továbbiakban 1873-ban újabb cenzori dokumentumokat találhatunk arra vonatkozólag, hogy betiltják a „Bilincs” című verse megjelenését, amely a cenzor szerint nem alkalmas kinyomtatásra, „mert a vers egy rabnak a kétségbeeséséről szól, aki elvesztvén szabadságát, nem harcolhat az elnyomott nép jogaiért.”

A következő 1873. évi határozat megint egy Petőfi-verset tilt meg. Nem derül ki pontosan a jelentésből, de valószínű, hogy az „Apostol” egy részletéről van szó.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a „Gyelo” című demokratikus folyóiratban kísérlet történt arra nézve, hogy Petőfiről teljes

képet nyújtssanak az orosz közönségnek, azonban ez a kísérlet csak részben sikerülhetett a körülmények következtében. Mégis azt mondhatjuk, hogy egészen az Októberi Forradalomig az orosz Petőfi-kultusz történetében éppen ez a fejezet a legkiemelkedőbb, tehát a forradalmi demokraták és a „Gyelo” tevékenysége.

A 80-as években Oroszországban még kiméletlenebbé válik a reakció, erősödik a cenzura, vad hajsza indul a forradalmi és haladó gondolat ellen, a forradalmi demokrácia sajtószerv, folyóirat nélkül marad. Ez természetesen rányomja bélyegét a Petőfi-versek fordítására és a versek megválogatására is. Ebben az időben már nem történik és nem is történhet kísérlet a forradalmi Petőfi politikai verseinek közlésére. Azonban Petőfi költészete szemmel láthatólag meghódította az előző évtizedben az orosz közönség szívét és a költészete iránti érdeklődés nem csökken. Számtalan folyóiratban igen sok Petőfi-vers jelenik meg, sőt most már nemcsak folyóiratokban, hanem gyűjteményes kötetekben is. Míg eddig főleg német és részben francia forrásokon keresztül jut el Petőfi költészete az orosz olvasóközönséghez, most már néhány nyom van azzal kapcsolatban, hogy a 80-as és 90-es években néhányan magyar nyersfordításból fordítanak. Itt elsősorban Olga Csúmina fordításaira gondolok, akinek Szabó Endre küldött nyersfordításokat Petőfi verseiből és aki ezeken a nyersfordításokon keresztül ismertette meg az orosz közönséget a nagy magyar költő életművével.

A magyar irodalom egy másik népszerűsítője Oroszországban Novics, a költő és fordító, aki a 90-es évek végén két kis kötetet jelentet meg. Az egyik („Idegen mezőkről”), különböző népek költészetéből tartalmaz szemelvényeket és ebben a kötetben a legnagyobb helyet Petőfi költészete foglalja el. S a következő évben megjelenik ugyancsak Novics szerkesztésében — és részben az ő fordításában — egy „Magyar költők” című kis kötet, amelynek összeállításához megint csak a mi Szabó Endrének nyújtott segítséget Novicsnak. Ebben a kötetben szintén Petőfi költészete foglalja el az első helyet.

Meg kell jegyeznem: e két kis kötet előszava és a kritikák, amelyek az orosz korabeli sajtóban megjelentek, világosan bebizonyítják, hogy Petőfinek már ebben az időben komoly irodalmi tekintélye volt Oroszországban és hogy Petőfi költészete igen előkelő helyet foglalt el ekkor az orosz irodalmi közvéleményben. Így például a fordító és összeállító Novics „Idegen mezőkről” című kis fordításgyűjteményének előszavában így ír: „Ez a könyvecske csodálkozást válthat ki az olvasókból. Néhány általánosan ismert név kivételével — mint Shelley, Burns, Petőfi és mások, — a többi név nem vonja annyira magára a figyelmet.” — Tehát Petőfi már a legnagyobbak, a legjobban ismertek között szerepel.

A „Magyar költők” című gyűjtemény egyik bírálója azt veti fel, hogy „fordítsák le oroszra Petőfinek, a nagytehetségű magyar Beranger-Heinének versein kívül más nagyszerű magyar költők verseit is.” Tehát Petőfi felkelti az érdeklődést a magyar irodalom többi képviselője iránt is. Egy Kruglov nevű költő pedig egyenesen azt javasolja, hogy fordítsák le „ennek az oroszok által megölt eredeti énekesnek egész líráját.”

Láthatjuk ezekből az idézetekből, hogy milyen érdeklődést váltott ki Petőfi költészete a múlt század végén Oroszországban. Természetesen most nem beszélhettem arról, hogy a különböző fordítók hogyan adtak képet Petőfi költészetéről, hogy milyen torzításokkal és milyen irányú eltulodásokkal találkozhatunk, de azt ebből az anyagból is láthatjuk, hogy az igazi

Petőfit teljes egészében a cári Oroszországban megmutatni nem lehetett. Erre csak az Októberi Forradalom után kerülhetett sor, ez azonban olyan téma, amely külön tanulmányozást igényel, s ezért erre rövid hozzászólásomban nem térhetek ki.

SÖTÉR ISTVÁN

Ahhoz a széles területet felölelő, rendkívül színes és sokoldalú anyaghoz, mely Turóczi-Trostler akadémikus előadásában élénk tárult, úgy érzem, összefüggően, az ő koncepciójával egy másikat, vele egyenértékűt szembeállítón, nem tudnék szólni. Ehelyett előadása néhány gondolatához próbálok kapcsolódni, s ilymódon, mozaikszerűen néhány adalékot szolgáltatni Petőfi és a világirodalom problémájához. De előljáróban, mintegy általános megjegyzésként, utalni akarok módszerének egy új mozzanatára, amellyel egy külföldi szemmel megrajzolt Petőfi-portrét alakított ki. Olyan nagy alkotónkat, mint Petőfi, jogosult egy ilyen világirodalmi nézőpontból is szemügyre vennünk. Ez az előadás, mely hol a német romantika, hol az osztrák költészet, vagy a francia irodalom felől közelítette meg Petőfi életművét: ilyen értelemben is úttörő volt. Úgy érzem, Petőfi világirodalmi helyének megjelölésénél lehetetlen kitérni az olyan analógiák elől, melyek a Viktor Hugóval, Heinével, Nyekraszovval — esetleg Shelley-vel való összevetésekből adódnak. Gondolom, műve továbbfejlesztése során Turóczi-Trostler erre a feladatra is figyelmet fog fordítani. Ilyen analógiák létrehozása éppen nem jelentené az „összehasonlító” irodalomtörténethez való visszatérést, — hanem, mint erre már irodalomtudományunk egyéb alkalommal rámutatott, — a más-másféle, illetve hasonló társadalom-történelmi körülményekből adódó különbségek, vagy egyezések megmutatásával, egy-egy alkotó jelentőségét, a korban elfoglalt helyét plasztikusan tudná érzékeltetni. Különösen fontosnak látszik Petőfinek a középeurópai költőkkel való egybevetése, — pl. milyen tanulságos lenne párhuzamosítani Petőfi fejlődésvonalát Miczkiewicz-csel, esetleg Slowackival (ilyen összevetéshez egyébként Vörösmarty életműve is hálás alanyként kínálkozik). Romantikánk és népiességünk — az előbbinél Vörösmartyra, az utóbbinál Petőfire gondolok — törvényszerőségeit talán meglepően fedné fel egy olyan párhuzam, mely — a romantikából a realizmushoz, a forradalmi demokráta költészethez eljutó Miczkiewicz életpályáját állítaná előbb a Vörösmatyé, majd a Petőfié mellé. És ez a párhuzam annál is tanulságosabb lenne, mivel Mickiewicz — és általában a legtöbb e korszakbeli, európai költő — életművéből hiányzik a népiesség mozzanata. És ennek ellenére, Mickiewicz egy külön, de a mi költészetünkkel párhuzamos úton, csaknem ugyanoda jut el, mint Petőfi.

Ha az ilyen analógiákat a román, a szlovák, a cseh, sőt, a bolgár költészettel is szaporítanók, talán ki lehetne dolgozni a középeurópai irodalmak fejlődésének azonos, analóg törvényszerűségeit. Nem kétséges, hogy ilyen vizsgálatnál a mi irodalmunkból Petőfi költészetét lehetne normaként felhasználni.

Petőfi világirodalmi visszhangjának, tükröződésének kérdését csak úgy érezném megnyugtatón megoldottnak, ha a szomszédos népek költészetének tanúságtételeit is figyelembe vennők. Sőt, akár a német, akár a francia visszhangnál fontosabbnak ígérkezik a középeurópai visszhangok vizsgálata.

Ezekben az irodalmakban ugyanis Petőfi valóságos, politikai hatóerőként él tovább. A bolgár irodalomnak nálam alaposabb ismerői bizonyára sok érdekes adatot tudnának felhozni az Apostol bolgár fordításainak szerepéről az ottani forradalmi, munkásmozgalmi fejleményekben. Remélem, a hozzászólások sorában elhangzik majd olyan összegezés, mely Petőfi oroszországi visszhangját ismerteti. Úgy tudom, ez a visszhang a forradalmi demokrata mozgalmak szerves része, s már az 50-es évektől kezdve egybefonódik az orosz antifeudális harcok hangjával.

Ez általános megjegyzések után szeretnék rátérni néhány részletkérdésre.

A János vitézről szóló elemzésből különösen megragadó az a gondolat, mely a Kukorica Jancsi és Szilveszter története közti benső kapcsolatokra vonatkozik. Az, amit Turóczy-Trostler a János vitéz-korszak Petőfijének romantika-rokonságáról mond, úgy vélem, bővebb bizonyításra szorulna. Sokkal kézenfekvőbb ez a tétel az Apostolnál. (A Felhőkre most nem akarok kitérni, s a Petőfinél fellelhető romantikus mozzanatokról még később szólok, röviden felidézve a tavalyisoproni Petőfi-vita néhány tanulságát.) Hasonlóképp vitathatónak érzem a tájköltészetéről szóló, egyébként igen eredeti és meggyőző fejtegetések közül azt, amelyik az Alföldet, mint a romantika vadregényes formájától elszakadóban levő Petőfi művét méltatja. Mire gondolhatott itt Turóczy-Trostler? Talán a Horváth János elemezte Bajza, Kölcsey, Heine, stb. nyomokra? Dehát legalábbis az előző kettőnek hatása az Alföld megírása idején már lepergett Petőfiről.

Visszatérve a János vitéz és az Apostol kérdésére, mintegy szeretném továbbszólni az előadó gondolatát. De előbb még utalni akarok tavalyi romantika-előadásomra, melyre ő megtisztelő módon hivatkozott. A János vitéz mese-formáját ugyanis akkor sem, azóta sem érzem menekülésnek, — hanem a téma (a népi hős felkelése) egyedül lehetséges *realista* ábrázolásmódjának.

Az Apostolt talán még könnyebb lenne világirodalmi analógiák közt elhelyezni, mint a János vitéz-t. Ez utóbbi túlságosan is sajátlagos, a magyar népi kultúra örökségéből, a magyar irodalmi népiesség viszonyaiból fakadó alkotás. A romantikához való közelítésével legutóbb Turbet-Delof kommentárjai próbálkoztak meg. E nagy alapossággal készült, és sok új gondolatot megfogalmazó kommentárokból szerintem túlságosan nagy szerep jut épp a világirodalmi kapcsolatoknak. A népdal és a népmese kincsén, örökségén kívül egyéb forráshoz aligha folyamodott e művében Petőfi. Az Huon de Bordeaux történetéhez, regényes vagy operai feldolgozásaihoz való kapcsolás — amivel Turbot-Delof megpróbálkozik — aligha vezet hiteles eredményhez. A francia király alakjának megformálásán az ilyesfajta reminiscenciák helyett inkább a népmesei képzelet eredeti és költői érvényesülését érezhetjük. Turbet-Delof-fal ellentétben nem érzem romantikus eredetűnek a János vitéz gyermek-motívumát sem, — annak ellenére, hogy a motívum akár Diderot-nál, akár Scribe-nél, Balzacnál, André Chappelle-nél, Sue-nél, stb. stb. ilyenként jelentkezik. De sokkal inkább romantikus színezettel bír ez a motívum az Apostolban, — a kitett, illetve, a talált gyermek epizódjában. Az Apostolt kívülről, a világirodalom felől szemlélő tekintet — hogy az előadó érdekes módszertani megoldásához próbáljak most folyamodni — bizonyosan sok analógiára bukkan a francia, vagy az angol irodalommal. De még az Apostolban is a népies képzelet munkálását vélhetjük erősebbnek, — és ez biztosít e műnek

sajátos helyet a nyugati irodalmak szociális tematikájú regényeivel, akár Sue-val, akár Sand-nal, akár Dickens-szel szemben. A János vitézben Petőfi meseszerű következetességgel vitte végletekig a hős alakját és rajzolta meg felemelkedését. A János vitézben Petőfi nem annyira a jellem, mint inkább az életcélok fejlődését, — helyesebben : fokozódását domborította ki. Az Apostol ugyancsak a felemelkedés, a felszabadulás útját rajzolja meg, de immár nem meseszerű logikával, hanem egy realista, számos romantikus elemmel gazdagított epika logikája szerint. Mindkét hőst — ha más-más módszerrel is, — de végletekig viszi Petőfi. Az egyik előtt a mese, — a másik előtt a romantika végletei nyílnak meg. De ez a romantika elűt a világirodalom romantika-változataitól, és eszmeiségében éppúgy, mint ábrázolási formáiban, esztétikai mozzanataiban : a János vitéz népiességétől is örökli ezt az elűtő jelleget.

Második részletkérdésként a tájköltészet problémájára akarok kitérni. Fontosnak érzem az előadónak azt a gondolatát, hogy „csak Petőfi győzi le az irodalmi rousseauizmusnak s a természet misztifikálásának minden fajtáját”. Ehhez a gondolathoz hozzá szeretném fűzni, hogy Petőfi tájat, illetve környezetet ábrázoló költészete (az Alföldtől pl. az Apostol padlás-szoba-jelenetéig) olyan fejlődési állomás, melynek világirodalmi párhuzamát csak az orosz regényben találhatjuk meg. A táj, a környezet tiszta, klasszikusan realista ábrázolása még Balzacnál sem jön létre. A Walter-Scott-i történelmi regény leírás-technikáját a modern kor bemutatásához felhasználó Balzac valóság-képe vagy a részletek aprólékos, csaknem mániás halmozása, zsúfolása miatt vesz helyenként szemléletességéből — vagy pedig, amiként a Völgy liliomában is láthatjuk — a költőiség gazdagsága, a színek, a zeneiség mohó áhítása következtében, a romantika ábrázolásmódjához közeledik. Valóban igaz, hogy Petőfi túljut a rousseauizmuson és a táj-misztifikáción, — de túljut a romantika sajátos festőiségén is. Vagyis : túljut a Zalán, a Tündérvölgy, a Toldi Vörösmartyján. Pontosság, „mikroszkópikus realizmusa” (hogy Horváth János kifejezésével éljek) impassibilité-től és egyoldalúan alanyi líraiságtól egyaránt mentes, humanista és élesen megfigyelő tájfestési, környezetábrázolási módja mint esztétikai forma a tolsztoji higgadtság és pontosság, a tolsztoji tárgyilagosság és realizmus teljesítményeivel mint e. f.-val állítható párhuzamba. Mindkét teljesítmény létrejöttéhez más-másféle fejlődés, de a világhoz, a természethez sokban való *hasonló* viszonyulás volt szükséges. A maga korában Petőfi ennek a realista ábrázolóművészetnek világviszonylatban is egyedüli birtokosa. Ennek a módszernek nem jön el a pillanata nyugaton, ahol a Balzac-i technikát a Flaubert-i váltja föl csakhamar, vagyis a lajstromozó leírás helyett a táj, a környezet egy-egy sokatmondó, tömör hangulati elemének kiemelése. Ily hangulatiság csak mellékesen, a leírás nyugodt, tárgyilagos menetében bukkan föl Petőfinél (A Tiszánál), és ugyanakkor ő részletezés, lajstromozás nélkül is pontos tud lenni. De az impreszionista tájfestés, a környezet hangulat-idéző, evokatív elemeinek kultusza a magyar költészetben is felváltja Petőfi tájköltészetét. Felváltja a kőrösi Aranynál, de még Tompánál is, — hogy a Nádas tavon, vagy a bikoli fák, a balatoni szélfútta part Vajda Jánosát ne is említsük.

Harmadik kérdésként egy adalékot próbálnék szolgáltatni ahhoz a fejtegetéshez, mellyel Turóczi-Trostler a saint-simonizmus egy józan és túlzásoktól mentes mérlegelését Petőfinél elvégezte. Ahhoz, hogy adatomra rátérhessek, röviden fel akarom idézni a soproni Petőfi-vitát, illetve ott elhangzott elméletemet, Petőfi szalkszentmártoni, 1845—46-os periódusáról.

Az előadás az 1846. májusi Levél Várady Antalhoz c. költménynek, mint Petőfi első, teljes értékű forradalmi programadó művének előzményeit kutatta. Említést tett a Hatvany-féle gyűjteményben található adatokról, melyek szerint Petőfi titkos társaság tagja volt, s ott a Várady Antalhoz szóló költeményen kívül egy Lengyelországhoz szóló versét is felolvasta. Több jel arra mutat, hogy a szalkszentmártoni romantikus-világfájdalmas korszak, a Felhők-korszak után Petőfi világnézeti tisztulását a dömsödi tavasz hozta el, melyet Pálffy Alberttel töltött. E tavaszon bizonyára olvasta utópista szocialisták műveit is. De a forradalomhoz, mint kivezető úthoz, egyéb élmények is el kellett vezetessék. A vita során Waldapfel József azt az érdekes, bár alá nem támasztott lehetőséget említette, hogy az 1846-os galíciai felkelés eseményei döntően hathattak ki Petőfi világnézetének alakulására. Ez a feltevés amiatt volt hiányos, mivel a galíciai események hazai liberális értelmezésével szemben nem láttuk még akkor lehetőségét annak, hogy Petőfi a galíciai felkelés más értelmezésével is találkozhatott volna.

A feltevés valószínű helyességére figyelmeztetett azóta a kitűnő lengyel marxista történésznek, Stefan Kieniewicznek az 1846-os galíciai felkelésről szóló monográfiája. E mű szerint az 1846-os lengyelországi események forradalmi agitátorai menekülésük közben Magyarországon át tartottak Párizs felé, és épp 46 tavaszán többen is időztek Pesten, itteni titkos társaságok által támogatva. Talán ennek a nyomnak kikutatása tisztázhatná Petőfi érdeklődését Lengyelország iránt, valamint a galíciai eseményekre való forradalmi reagálását is. Hozzá kell még ehhez tennünk, hogy a lengyel forradalmi értelmiség át volt hatva saint-simonista, utópista szocialista tanokkal. — ahogyan erre Kazimierz Wyka romantika-monográfiája rámutat. Lehet, hogy véletlen az 1846-os tavasz forradalmi, lengyelbarát és utópista szocialista motívumainak egybefonódása Petőfinél. De talán még bebizonyosodhatik, hogy valóban a galíciai események és a lengyel forradalmi emigráció működtek közre a Felhők-korszak utáni világnézeti tisztulásban.

Végül, negyediknek egy filológiai adattal szeretnék Turóczi-Trostlernek az emigrációról szóló gazdag adataihoz kapcsolódni. Az, amire rámutatok, nem új, — és az eddigi kutatásban már ismert tény, de talán érdemes lenne új összefüggésekben is megvizsgálni. Petőfi franciaországi kései romantikus, — ha akarjuk: epigon-romantikus — fordítóira gondolok. Amit Turóczi-Trostler német és osztrák viszonylatban mutatott ki, az a franciaországi magyar emigrációra is érvényes. Tudvalevő, hogy a magyar emigránsok nem egy barátot számlálhattak a francia romantikusok körében. Teleki Sándor Hugóval s az id. Dumas-val tartott fenn kapcsolatot, a guernesey-i Almanach des Exilés-ben megírta az aradi gyásznapi történetét (1855), — Horváth Mihály Proudhon-nal, Montalembert-rel, Tocqueville-lal barátkozott, Irányi Dániel pedig Michelet-vel és Chassinel ismerkedett meg De Gérando özevegének házában. Michelet meg akarja írni a magyar szabadságharc történetét: ehhez a műhöz gyűjt adatokat Teleki Blanka és Lóvey Klára. Sajnos, ez a könyv nem születik meg, de a Michelet köré csoportosuló romantikus történésziskola tagjai közül Thalès-Bernard és Ch. L. Chassin figyelme fordul Magyarország felé. Az előbbi a magyar népdalokat utánozza költészetében, a másik egyik legbuzgóbb apostola lesz Petőfi költészetének és Irányival együtt dolgozik a magyar forradalom történetén. Michelet lesz az, aki De Gérando árváit is gondjaiba fogadja. Az emigráció hatását id. Dumas-n, Théophile Gautier-n, Gustave de la Tour-on, stb. is felismerhetjük.

Chassin Petőfi fordításainak francia nyers szövegét a magyar emigráció nőtagjai készítették elő. Taillandier még csak Szarvady, Hartmann és Kertbeny német fordításait olvasta, Auguste Dozon, aki Szalonikiben volt francia konzul, és sokat foglalkozott a magyar nyelvvel, irodalommal, már eredetiben ismerte a verseket és a *Revue Germanique*-ban le is fordított közülük néhányat. Desbordes-Valmore két tanulmányában foglalkozik Petőfivel, amíg 1871-ben prózára ülteti át 200 költeményét. Ezek a fordítások készítették Amielt, hogy az Étrangères-be Goethe, Schiller, Hölderlin, Heine, Byron, és Leonardi mellé 20 Petőfi-költeményt vegyen fel. A polihisztor Amiel kéziratossá jegyzeteinek tanúsága szerint egyébként is érdeklődött a magyar irodalom és néprajz iránt, melyekkel berlini tanulmányai során ismerkedett meg.

Ezeket az ismert adatokat csak azért elevenítem most föl, mivel azt hiszem, Turóczy-Trostler nagyarányú seregszemléjét érdemes lenne a francia anyaggal is kiegészíteni. Különösen azt lenne tanulságos ismerni, hogy a francia kései romantika számára mit jelentett Petőfi, és mennyiben járult hozzá ez az életmű egy olyan francia irodalmi hagyomány fennmaradásához, melyből Béranger öröksége nyomán Pottier költészete, majd pedig napjaink haladó, francia költészete is merített egyet-mást.

PÁNDI PÁL

Turóczy-Trostler József akadémikus előadása Petőfi világirodalmi jelentőségéről egy eddig szinte csak pozitivistá módon, ablaktalan filologizmus-sal kezelt kérdést állított bele az európai irodalom széles összefüggéseibe; az adatok távlattalan halmazából elvi rangra emelte Petőfi és az európai irodalom kapcsolatának problémáját. Egy-egy adataiban érdekes korábbi rész-tanulmánytól eltekintve, Turóczy-Trostler József szinte csak a maga vágta csapáson halad tovább: mostani felolvasásával továbbszélesítette és elmélyítette *Petőfi belép a világirodalomba* című korábbi munkáját.

I. A magyar irodalom világirodalmi helyének igazabb kontúrjai még csak halványan kezdenek felderengeni az utolsó tíz esztendő marxista igényű irodalomtörténetírásában. De minél jobban megismerjük az orosz irodalom mozgatóerőit és társadalmi hatását, minél összefüggőbb képpé alakulnak a szomszédos népi demokráciák irodalmáról való ismereteink, annál tisztábban látjuk irodalmunk valódi helyét az európai népek irodalmi között, annál világosabban bontakoznak ki irodalmunknak azok a nagy, százados erővonalai, amelyeket pusztán nyugati asszimilációból sem megérteni, sem megértetni nem lehet, de amelyeknek történelmi gyökerét tárja fel a sajátos keleteurópai fejlődésnek, a nemzetnévelés specifikus keleteurópai folyamatának elemzése. Mi sem lenne hamisabb eljárás, mint tagadni irodalmunk erős történelmi kapcsolatait a nyugati kultúrával, vagy kétségbevonni azt, hogy — teszem — a francia felvilágosodás, a XIX. századi európai demokratizmus, vagy akár a modern francia irodalom termékenyítően hatottak irodalmunkra. De merő egyoldalúság volna irodalmunk világirodalmi helyét pusztán ezeknek a hatásoknak égisze alatt kijelölni, s úgy kötni oda a magyar irodalmat az európaihoz, mint uszályokat a vontatógőzösöz. A mi irodalmunk nem azért haladhatott, nem azért adhatott szépet és nagyot, mert a francia, német, angol vagy skandináv irodalmak motorja húzta maga

után sok más európai „uszály”-irodalommal együtt, hanem azért, mert a magyar nép önálló, eredeti alkotó géniusszal rendelkezett és rendelkezik, s az irodalomtörténetünk sajátos körülményei között nemcsak adekvát tükrözője, hanem századon át szinte irányítóje volt népünk életének.

Aligha lehet elfogadni Babits Mihálynak azt a tézisét, mely szerint „Egy irodalom értéke nemzeti különszínűségével egyenes, egy irodalmi jelenség világirodalmi értéke azonban avval fordított arányban van”. (Babits a nemzeti különszínűségen itt természetesen nem valami provinciális-vulgáris magyaroskodást ért.) A gondolatsort folytatva, a magyar irodalomra alkalmazza a fenti tételt, mondván: „előre várhatjuk, hogy irodalmunk oly jelenségeit fogjuk találni világirodalmilag a legértékesebbeknek, melyek tisztán nemzeti szempontból nem a legjellemzőbbek”.

Ezzel a felfogással nem érthetünk egyet. Lehet az nemzeti érték, ami nem vált világirodalmi értéké, *de nem lehet világirodalmi érték az, ami nem jelent nemzeti értéket!* Vigyázzunk a terminológiára! Ne keverjük össze a világirodalmi „érték” fogalmát a világirodalmi „érvényesülés” fogalmával, — a kettő gyakran arányban nem áll egymással. Miért fontos nekünk különösen hangsúlyozni azt, hogy a világirodalmi értéknek sine qua non-ja a nemzeti érték? Azért, mert a babitsi felfogás alapján olyan értékcsumálás következhetne be, ami egyáltalán nem kívánatos, s amire éppen Babits Petőfi—Arany, Kossuth—Deák szembeállítás ad példát Magyar Irodalom című gondolatébresztő, vitára készítő tanulmányában.

„Amint a magyar jellem két végétét egyrésztől a józan flegmában, másrészt a szalmatűzben állapítottuk meg, úgy a magyar egyéniségek egy része is főleg a józanság, más része inkább a szalmatűz kifejezője... a józanság nagy képviselői a magyar irodalomban többnyire a legtisztább fajú magyar írók (Arany, Deák); a szalmatűz képviselői kevésbé tiszta magyar fajból származók (Petőfi, Kossuth). ...világirodalmi érvényesülésre mindig az oly egyéniség tarthat inkább számot, mely kevésbé egyoldalúan nemzeti...” Ezután azt fejtegeti Babits, hogy Petőfi és Kossuth sokkal könnyebben talál utat a külföld lelkéhez, mint Arany vagy Deák. „S pedig Aranyban vagy Deákban a mi magyar lelkünk számára éppolyan mély, vagy talán még mélyebb értékek rejlenek.”

Nemzeti értéknek és világirodalmi értéknek lappangó szembeállítását éppen Arany és Petőfi esetében nem indokolt, következményeiben káros. Igaz, hogy a mondat első felében Babits érték helyett elterjedésről beszél, — de ha így tekintjük a gondolatot: vajon nem alapjaiban elhibázott-e a nemzeti érték és világirodalmi elterjedés lehető ellentmondását, aránytalanságát Petőfi és Arany szembeállításával példázni?! (Félreértés ne essék! — Babits nem azzal érvel, hogy az Arany-i mű *nehezen fordítható!*) Ha erről van szó, sokkal találóbb példa lenne a Lengyel Menyhért-típus aránytalan világhírét kritizálni Ady Endrének máig is nyomasztó világirodalmi visszhangtalanságával.

Még egy megjegyzés Babits Petőfi—Arany képével kapcsolatban. Babits nagyon érzékletesen fejt ki Arany európaiságát — a maga nemzeti voltában. Már nem szögezi le ilyen határozottan Babits *Petőfi nemzeti voltát — lírája európaiságában*. S ez kulcskérdése a Petőfi-értékelésnek. Jó itt újra hangsúlyozni Turóczi-Trostler József tanulmányának egyik vezető gondolatát, hogy Petőfi világirodalmi jelentősége nem valamiféle *nemzeti-től* független, vagy attól elszakadó európaiság alapján bontakozott ki, hanem

éppen Petőfi nemzeti szellemű egyetemessége alapján, a költő nemzeti-népi alapú európaisága bázisán, európai méretű népi-nemzeti eszmeisége-művészsége bázisán.

II. Érdekes feladat lenne figyelemmel kísérni az eszmei és művészi érlelődésnek azt a bonyolult folyamatát, amelyben a költő megteremti, ki-formálja a pályakezdekőkor jellegzetes témák egyetemes lírai atmoszféráját, ahogy megóvja a pusztát, a betyárélet, a népélet líráját a provincializmustól, a magyarkodástól, a kívülről való szemlélet (amelynek divatja volt) kuriózum-látásától. Kell-e mondani, hogy egyik feltétele ez annak, hogy a mű népi-nemzeti érdekűvé és értékűvé váljék, hogy világirodalmi jelentőségre emelkedjen?! Másfelől viszont nem kevésbé sürgető feladat annak feltárása, hogy az európai demokratikus áramlat inspirációi hogyan izzanak magyarrá Petőfi műveiben, hogyan alakulnak szervesen nemzeti tartalmakká a 40-es években s válnak a magyar közélet mozgató erőivé is. Nincs terünk itt a feladatból adódó problémáknak részletes elemzésére. Csupán két mozzanatot ragadunk ki a sok közül.

Köztudomású, hogy Petőfire — különösen pályakezdekőkor — erős hatást gyakorolt Gvadányi. Nemcsak *A régi jó Gvadányiról* írott remek költemény, nemcsak levélbeli utalás a *A hóhér kötelénck* Hiripi Gáspárja igazolja ezt, hanem kortársi feljegyzések, amelyek arról is számot adnak, hogy a negyvenes évek elején még „peleskei nótáriusnak” is gúnyolták a különködve öltözőkődő költőt. Érdemes itt megemlíteni egy feledésbe merült adalékot. Endrődi Sándor *Petőfi napjai* című értékes kiadványa nem tartja számon azt az érdekes cikket, amely Falk Miksa tollából jelent meg 1844-ben *A helység kalapácsáról* a *Der Spiegel* című lapban. Ellentétben Poór Jenő és Nádaskay bírálataival, ez a cikk teljesen jóhiszemű, alapjában megérti a komikus eposzt, s számos találó, finom észrevételt tesz. Viszont Falk is melléfog, mikor Gvadányi peleskei nótáriusát és a *A helység kalapácsát* rokonítja azon a címen, hogy mindkét mű *humoros*. Jellemző azonban, mennyire kézenfekvő a negyvenes évek elején Petőfivel kapcsolatban Gvadányit emlegetni, milyen természetes mozdulattal nyúl Falk Gvadányihoz, ha Petőfi irodalmi rokonát keresi. Nem szorul bizonyításra, hogy Petőfit nem a szemlélet, nem az írói magatartás vonzotta Gvadányihoz, hanem a nyelv izes magyarsága s a peleskei nótáriusnak a negyvenes évek elején is felcsattanó németellenessége. Ha azonban a Gvadányi-hatás mellé odaállítjuk azt a hatást is, amelyet Vahot Imre igyekezett gyakorolni a költőre, akkor bizonyos értelemben más megvilágításba kerül ez a probléma. Vahot a Pesti Divatlap népies reklámját akarta megfaragni Petőfiből. Petőfi mentét, kucsmát, fokost hordott, — s Vahot Imre nemcsak szóval ösztönözte minderre, hanem készítettett is számára ilyen népies öltözéket. Mindez azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Vahot „belerántja” a költőt az olcsó népies divatba, provincializmusba, magyarkodásba, rontja az ízlését — ami halálát jelentette volna a plebejus szemléletnek, a lírai realizmusnak. Petőfi időben észrevette ezt a tendenciát, s volt ereje emancipálni magát Vahot Imre divatesztétikájától. Vahot már *A helység kalapácsáért* sem lelkesedett, — Petőfi túlmént azon a határon, ami az ő — Vahot — számára elfogadható volt. Ez a legjobb értelme annak is, hogy Petőfi felső-magyarországi útra indult 1845 április elsején. Szakított Vahottal, — most még csak a Pesti Divatlap szerkesztőségétől vált meg. Idővel személyesen is megszakít minden kapcsolatot volt szerkesztőjével — A fiatal költő megbírkózott a provincializ-

mus, a peleskei nótáriusság kísértésével. Így, *csak* így tudott költészete nemzeti, s tegyük hozzá: világirodalmi érdekűvé válni.

II. Ha azokat a Petőfi költeményeket vizsgáljuk, amelyeken — Turóczi Trostler József szerencsés kifejezésével — a saint-simonizmus *atmoszférája* érzik, azt fogjuk tapasztalni, hogy eszmei érvényük általános, gondolataik az *egész emberiségre* méretezettek. Gondoljunk például a *Levél Várady Antalhoz*, *Az ítélet*, *A XIX. század költői* stb. költeményekre. De a végső harc vagy az igazságos élet vízióiban általánosuló gondolatok sohasem úgy jelennek meg, mint valami elvont, a magyar nemzeti-népi körülményektől és szükségletektől független elméleti konstrukciók. Költeménybeli genezisüknek szerves része a nemzeti-elem, nemzeti viszonyokból nőnek ki, nemcsak motivációjuk, életrekelteő körülményei is nemzetiék. S ezért válhattak igazán világirodalmi jelentőségűkké. A *Levél Várady Antalhoz* című költemény híres zárósorai („De hinni kezdem, hogy dicső napoknak Értjük maholnap fényes hajnalát...”) nem egy forradalmi víziót *biggyesztenek* a vershez, nem elvont, doktrinér utópiát, — hanem a költemény egészéből következő, *a költeménnyel egy vérkeringésben élő* forradalmi látomást adnak, amely több is, mint látomás, — programféle. A vers az évődő, majd ellágyuló baráti hang után emelkedő tónusban szól a hazáról, s amit Petőfi itt mond a honról, az nagyon is szerves, belső kapcsolatban áll a vers zárósorával:

*S van még egy... a hon! vagy már elfeledted,
Feledhető-e, amiről beszélünk
A lelkesülés lángóráiban?
Ki tudja mit hoz a kétes jövőndő,
Mely álmainknak legkedvesbűke,
S akkor hazánknak ránk szüksége lesz.*

Itt már zeng a költemény, de Petőfi a harmonikus hangváltás páratlan képességével újra a tréfába csap át, tréfából a gúnyba: *a magyar* oblomovizmust, a Patópál-mentalitást gúnyolja. Szerkezeti ellentétje a versben ennek a résznek az a felívelő vallomás, amelyben a költő kedélye változásáról tudósítja barátját: — „Újjászülettem!” S innen fut a költemény a nagy forradalmi vízióig. Petőfi itt arról beszél, hogy „vérözön kell”, hogy „megtisztuljon a világ a szennytől” s a „megmosdott föld”-et emlegeti, — de ugyanakkor ékes bizonyossága a vers annak, hogy nem a hazától elrugaszkodva elszakadva jut el a világméretekig, hanem *hazája-népe sorsát állítja bele a költemény a történelem nagy távlataiba*.

Lehetne sorolni még a példákat. Lehetne beszélni arról, hogy a forradalmi-utópikus víziókkal gazdag költeményekben milyen megkülönböztetett helyet foglal el a költői hivatástudat, a költészet rangjának hangsúlyozása, — aminek igaz jelentését csak a magyar viszonyok között érthetjük meg. (*A XIX. század költői; Rongyos vitézek*). Szólni kellene arról, hogy milyen sajátosan erős lirizmus járja át ezeket a költeményeket (*Az ítélet, Véres napokról álmodom*), ami a legszemélyesebb élmény hevével fűti át s köti ide ezeket a nagy gondolatokat. Hangsúlyozni kell ezt, márcsak azért is, hogy Petőfi eredetiségét, mélyen nemzeti ihletettségét állítsuk szembe a múltnak azzal a reakciós felfogásával, mely szerint „Petőfi forradalmisága inkább idegen irodalmi hatás eredménye, egy messziről, ideális szempontból szépnek látszó szerep...”

Turóczy-Trostler József a költő életművének számos pontját elemezve, abból indul ki, s arra az eredményre jut, hogy Petőfi világirodalmi jelentősége egyenes arányban áll eredetiségével, azzal a művekben megtestesedő szemlélettel, amely újat ad a XIX. századi európai költészetnek. Nem nemzeti volta ellenére, hanem éppen *nemzeti gazdagságával, népi szemléletével és színpompájával* ragadja meg az európai értők közvéleményét.

III. Turóczy elvtárs sokoldalú tanulmányának kiindulópontjával s válaszaival többnyire egyetértünk. Nincs helye itt annak, hogy néhány részletkérdésben — a tanulmány egésze szempontjából periferikus részletkérdésben — vitát nyissunk. Csak éppen jelzem, hogy olyan megállapításokkal, mint pl. „költészetünk a XVIII. század közepéig, sőt a francia forradalomig nem tud megszabadulni a biblicizmus s általában a teológia gyámságától” — nem tudunk egyetérteni. Vagy aggályaink vannak olyan tételekkel kapcsolatban is, miszerint János vitéznek az a jelenete, amikor hősiünk szétveri a boszorkányok országgyűlését — Petőfi nyílt hitvallása a felvilágosodás ideológiája mellett. A világosodást nem értelmezném ilyen konkrétan, e szakaszok politikai értelmét nem fogalmaznám ilyen közvetlenül, — a jelenet a népi felemelkedésnek abba a mesei folyamatába illeszkedik, amely folyamatnak az *egésze* állásfoglalás a világosság, a felemelt fejű nép mellett. De mindezek — a tanulmány egészét tekintve, csak másodrendű problémák.

Befejezésül hadd említsem meg, hogy Turóczy-Trostler József tanulmánya abba az irányba kelt gondolatokat, hogy a világirodalom fogalma, a világhír elérésének lehetőségei változóban vannak, — éppen a szocializmus előretörése jelenti ennek a változásnak az alapját. Nő és minőségileg változik a világ köztudatában Petőfi híre, Petőfi jelentősége is. A korábban gyakran filologikus jelentőség helyébe most lép igazán, nagy mértékben az életmű tartalmi-művészi jelentősége, most kezd igazán, plasztikusan kidomborodni a költő világirodalmi nagysága, amikor európai összefüggésekben kezdjük látni életművét, amikor a XIX. századi forradalmi demokratizmus gazdag kórusában halljuk a hangját. S azt se feledjük: hazánk nemzetközi tekintélyének emelkedésével egyenes arányban nő a költő híre.

SZALATNAI REZSŐ

Petőfi Sándor világirodalmi jelentőségét általában Hermann Grimm ismert mondásával szokás jellemezni. Ez épp most hatvanéves. De Arany János jóval előbb, már az ötvenes évek elején, nagykörösi tanársága idején, megírta ugyanazt. Grimm gyöngé német fordítások alapján tájékozódott, Arany mitsem tudott Petőfi hatásáról a magyar nyelv területén kívül. Petőfi halála óta eltelt egy század, amely Aranyt is, Grimmet is igazolta: valóban a világ legjelentékenyebb költőjéről beszéltek. Nem kétséges, hogy Petőfi és költészete a magyar művelődéstörténet egyik legfontosabb fejezete. Irodalmi hírünket a világban Petőfi képviseli. Sajnos, e világhír szószertint hír, majdnem újsághír. Hiányzik az irodalomtörténeti, bibliográfiai s kortörténeti adattár Petőfi Sándor jelenlétéről a világ népeinél. Ami ilyen vonatkozásban egy század alatt megjelent: nagyon kevés, nem egy részletében elavult s a lelőhelyeket csak a szakember ismeri.

Megtekinthető, élő s ható Petőfi-nyilvántartásunk ma sincsen. Volt egy Petőfi Társaság Budapesten, amelynek — fennállásának hosszú évtizedei alatt — nem jutott eszébe, mi is a teendő Petőfi körül. Van egy Petőfi Múzeumunk, amelyben sok minden látható, többek közt a szoba s az ágy is, amelyben a költő született, de hiába keresnők ott a Petőfi-költemények félszáz idegen nyelvű kiadását, a kézzelfogható hiteles dokumentumokat. Megvan ott egy Petőfi-napnak, 1848 március idusának grafikai ábrázolása, de még senki nem csinálta meg Petőfi életének térképét, s hatásának, érvényesülésének grafikai és statisztikai képét, holott ez nagyon érdekes volna. 1949-ben, halálának századik évfordulóján, nem történt meg, hogy a legbiztosabb mérővel s egyúttal a legszemléletesebbel is, fordításainak külföldi elterjedtségével s a hazai Petőfi-kiadásokkal, egy teljes kiállítás keretében ismerkedjék meg a föltámadott nép. Ilyen Petőfi-gyűjteményünk nincs is, ami összeállítható, annak az anyaga csonka. Máig nem jelent meg egy egységes és teljes Petőfi-bibliográfia. Amit Illyés Gyula mondott róla, hogy „kínzó örökség”, nemcsak az egykori olvasóra, hanem az emlékező s hagyomány-ápoló nemzetre is áll. Áll az irodalomtörténetre is.

A világirodalmi jelentőség kutatójának a könyvészeti gyűjtőmunkával kell elkezdenie a Petőfi-kutatást, akárha egy kissé elfeledett költő után nézne. Ennek az elmaradásnak tudomásulvétele jelenti számunkra a Petőfi-kutatás pontos stációit is. Nekünk a Petőfi-kép olyan gondozására van szükségünk, aminő Puskiné a Szovjetunióban, Dantéé Itáliában, Goetheé a németeknél, Shakespeareé az angoloknál. Tudatosítanunk s ápolnunk kell Petőfi Sándor világirodalmi jelentőségét. A Petőfi-kultusz természetes központja csak az a város lehet, amelyben Petőfi legfontosabb éveit élte s amelyet királyként fővárossá avatott. Lehet Petőfi Társaság Tokióban is, de Budapesté a Petőfi-felelősség a világon, nem másé.

Mindez ma annál inkább fontos, mert tíz éve idehaza s a világban egy új Petőfi-visszhang észlelhető. Életműve eredetiben s fordításokban egyaránt soha nem tapasztalt módon válik közkinccsé. Az irodalomtörténetnek párhuzamosan kellene dolgoznia az új Petőfi-elterjedéssel. S nekünk ez az új Petőfi-érvényesülés rendkívül fontos, sőt az egész világirodalmi hódításból a legfontosabb. Szomszédaink Petőfi-képére gondolok. Az elmúlt száz év alatt, de a mi nemzedékünk életében is, hányszor változott meg hírünk, a rólunk alkotott közfogalom, szomszédainknál. Petőfi szava azonban változatlan, mint a gránit. Az új Petőfi-fordítások révén alakul ki az új közfogalom rólunk is. Petőfi az igazi magyart igazolja külföldön. „Én használni s nem ragyogni akarok” — írta egyik versében. S ez a kívánsága ma teljesül a Duna-tájon.

Nevének hullámzása szomszédainknál bizonyos periódusokat mutat, de nem egységesen. A bolgár, lengyel s orosz Petőfi-kép évtizedeken át azonos volt, töretlen vonású, a legérzelmesebb s legteljesebb épp Bulgáriában. E képek megrajzolása érdekes és fontos irodalomtörténeti feladat, hisz teljesen hiányzik. Ami értékülésünk van erről, valamint a román, szlovák, cseh, horvát, szerb s osztrák Petőfi-képről, az is mind töredék, adalék és vázlat, nem múzeum. Petőfi volt a közös élmény a szabadságharc előtt s alatt mindnyájunk számára a Kárpátok falai között s közvetlenül a falakon túl is. Mikor Bécs elnyomta a népeket ezen a tájon, Petőfi jelentette a közös ellenállást. Chriszto Botevről a bolgárok azt tartják, hogy testet öltött benne Petőfi szelleme. A bolgár Teodor Trajanov nem véletlenül írta:

*Hiába rablánc, tör, kancsuka, méreg,
amíg dalunkban még Petőfi él!
Kárpáti szél, kárpáti szél!*

S ezt nemcsak a költők tudták, a nép is tudta mindenütt. A román, horvát és szlovák nacionalizmus 1867 után Petőfi-zárlattal válaszolt a magyar nacionalizmusra. De a nép s a néppel tartó értelmiség k.kényszerítette magának a késlekedő Petőfi-fordításokat. Izgalmas s érdekesítő munka mindennek a teljes napfényre hozása.

S ma új Petőfi-fordításokat kapunk egymás után szomszédaink köréből. Nem tartjuk-e mindnyájan nagy jelentőségűnek a teljes orosz-Petőfit? Nem fontos-e nekünk egy ukrán Petőfi-antológia. Ha a múltra gondolunk, nem érezzük-e történeti fordulónak az új román, szlovák és cseh Petőfi-kiadásokat? Meg vagyunk róla győződve, hogy nem késik már soká az új horvát és szerb Petőfi sem. Ha igaz, hogy a versfordítás eleven társalgás két nemzet között, akkor Petőfi révén párhuzamosan olyan dialógus folyik ma köztünk s szomszédaink közt, amelyet a tíz év egyik legfontosabb eredményének kell tudnunk az irodalom parcelláján.

Eszünkbe jut Petőfi útja a szlovákoknál. Évtizedeken keresztül a nacionalista irodalmi közvélemény megakadályozta Petőfi érvényesülését Hruz Mária népénél. Más kontinenseken már rég olvasták a költőt, amikor édesanyja népének tilalmas volt a hangja. A század elején a legnagyobb szlovák költő, Hviezdoslav, törte meg a jeget. De az ő fordításai nem jutottak el egy szélesebb réteghez, még az irodalmi közvéleményt sem hangolták át, az úttörő produkció inkább az irodalomtörténetnek szólt. S utána megint hallgatás veszi körül Petőfit a szlovák irodalomban s irodalomtörténetben egyaránt. Annál jelentősebbnek tartjuk a két éve megjelent nagy szlovák Petőfi-antológiát, mely már maga is az Apostol négy éve megjelent szlovák fordítása után következett. Ján Smrek, a kiváló szlovák költő fordította szlovákra Petőfit. Nem véletlenül kapta e fordításokért a legnagyobb állami elismerést, e fordítások kongeniálisak, s hivatva van a kötet arra, hogy kialakítsa a hiányzó Petőfi-képet a szomszéd szlovákságban. Azonos erővel s azonos zenével azonos érzelmeket s gondolatokat kelt a költő, ahogy maga is akarta. Ez csak a szlovák Petőfi-kép új alakulása, de hasonló hozzá a többi is a Duna-tájon.

A mi feladatunk most az általános Petőfi-múzeum létrehozásában az, hogy elsősorban összefoglaljuk Petőfi Sándor százados jelenlétének és sorsának történetét a szomszéd népeknél. A magyar kézen levő Petőfi-dokumentumok számbavétele s publikálása mellett elengedhetetlen a nem magyar kézen levők összegyűjtése s lejegyzése. A magyar Petőfi-bibliográfia mellett párhuzamosan össze kell állítani a cseh, szlovák, lengyel, orosz, ukrán, román, szerb, horvát s osztrák bibliográfiát. Az összehasonlító középeurópai Petőfi-kutatásnak ez az alapja, nélküle csak bizonytalanul tapogatózunk. Akadémiánknak irodalomtörténeti vonalon alig van ennél szebb feladata.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF válasza

Ha a jelek nem csálnak, Petőfi-kutatásunk új, termékeny szakaszába lépett. Mindenesetre erre vall az előadásomat követő komoly, magas színvonalú vita, amelynek során a felszólalók nem szorítkoztak arra, hogy ki-

egészítsék eredményeimet, hanem a maguk külön nézőpontjából foglaltak állást koncepcióm egészével, vagy részleteivel szemben. Milyen megnyugtató volt számomra elsősorban *Andrej Mráz* akadémikus tartalmas előadása, amely két nagy szlovák költő, *Janko Kral* és *Pavel Ország-Hviezdoslav* példáját idézve, igazolta tézisünket Petőfinek felszabadító, világnézetet formáló szerepéről az olyan esetekben, amikor időszerű szükségleteket elégít ki s rokonhangoltságú költők fogadják magukba. De ezenkívül is elvi jelentőséget tulajdonítok mindannak, amit a konkrét példákon túlmenően a nagy költők és írók hatásának eszmei feltételeiről mondott.

Zöldhelyi Zsuzsa elvtársnőt arra kérjük, folytassa az orosz Petőfi-kultuszra vonatkozó kutatásait, amelyek hozzászólásának tanúsága szerint jó irányban haladnak. Különösen fontosnak tartjuk e kultusz kevéssé ismert kezdeteinek felderítését, amelyek tudomásunk szerint az emigráns forradalmi demokraták párizsi és svájci köreibe vezetnek. (Néhány évvel ezelőtt már felhívtam *Nyilas Vera* figyelmét *Kertbeny* közvetítő szerepére, amelyet azonban meghagyott pusztá adatnak. *L. Irodalomtörténet*, 1949, 280. — *Saropov*, akire *Zöldhelyi* elvtársnő hivatkozik, tudtommal internáltként élt *Kecskeméten*, s az „Egy gondolat...”-on kívül állítólag még egy másik Petőfi-verset is lefordított. Forrásaim: *A „Hon” c. napilap*, 1877. jan. 25. és *Meltzl*, „*Összehas. Lapok*”, 1877. I.).

Örülök Sőtér István elvtárs hozzászólásának, mert olyan elvi jelentőségű gondolatokat és problémákat vetett fel, amelyeket megszívlelendőknek és megvitatandóknak tartok, nemcsak azért, hogy ébrentartsuk hagyományos, szenvedélyes, de mindig pozitív jellegű vitáink szellemét, hanem azért is, mert úgy érzem, hogy tisztázásuk új távlatokat nyithat reformkori irodalmunk reális nemzeti értékeléséhez s benne világirodalmi helyének exakt megállapításához is. Előljáróban csak azt szeretném megjegyezni, amire különben már előadásom bevezető szavaiban is rámutattam, hogy befejezés előtt álló munkám Petőfi világhírének első, legfontosabb német fejezetével s a német fordítók átfogó, közvetítő szerepével foglalkozik, ami azt jelenti, hogy állandóan figyelembe veszem a Petőfi-hatás egész körzetét: a nagy európai irodalmakat s a környező népek kialakulófélben levő nemzeti irodalmát is. A felvetett problémák közül egyet emelek ki, mint a legcsábítóbbat s a legérzékenyebbet, amelyet *SŐTÉR* így ír körül: — „Petőfi világirodalmi helyének megjelölésénél lehetetlen kitérni az olyan analógiák elől, melyek a *V. Hugo*val, *Heiné*vel, *Nyekraszov*val — esetleg *Shelley*vel való összevetésből adódnak”. *Sőtér* maga is érzi, hogy az ilyen „analógiák létrehozása” felidézhetné a régi szabású összehasonlító irodalomtörténeti módszer veszedelmét. Ezért olyan eljárásra gondol, „amely más-másféle, illetve hasonló társadalmi-történelmi körülményekből adódó különbségek vagy egyezések megmutatásával, egy-egy alkotó jelentőségét, a korban elfoglalt helyét plasztikusan tudná érzékeltetni”. Csakhogy a dolog jóval bonyolultabb, semmint gondolnók. Lényegében ezt az eljárást követtem akkor, amikor megállapítottam Petőfi világirodalmi helyét, viszonyát *Heiné*hez s a *János vitéz* világképét szembeállítottam a német *Novalis*, a svéd *Atterboom*, az orosz *Nyekraszov* vagy a *Heine*-féle „*Bimini*” világképével. De már évekkel ezelőtt felhívtam a figyelmet a kétféle egyidejűség problémájára, arra, hogy vannak esetek, amikor egy-egy magyar költő időben konkrét kortársa egy-egy franciának, pl. *Gyöngyösi* a francia *Racine*-nak, anélkül, hogy eszmeileg és művészileg is kortársai volnának egymásnak.

Viszont Petőfi és Shelley, aki egy évvel Petőfi születése előtt halt meg, ideológiailag akár kortársak is lehetnének. Két alkotó között látszólag akkor a legteljesebb, legeredményibb a megfelelés, ha a két egyidejűség összeesik (pl. Petőfi—Heine, Petőfi—Béranger, Petőfi—Mickiewicz esetében). Csak-hogy van, ami ezt a megfelelést is megzavarhatja, vagy teljesen illuzóriussá teszi. Ez az egyenlőtlen fejlődés elve, mely a gazdasági, társadalmi, politikai fejlődés egészére éppen olyan mértékben érvényes, mint a benne élő, fejlődő s a tőle determinált egyénre. Ezért bizonyos tendenciák és irányelvek ellenére sem találok meggyőzőnek egyfelől Mickiewicz—Vörösmarty, másfelől Mickiewicz—Petőfi párhuzamba állítását, amelyről Sőtér azt hiszi, hogy „meglepően”, fedhetné fel romantikánk és népiességünk... törvényszerűségeit s amely a romantikából a realizmushoz, a forradalmi demokrata költészethez eljutó Mickiewicz életpályáját állítaná előbb a Vörösmarty-é, majd a Petőfi-é mellé”. — Amilyen aggályosnak tartom a nagy lengyel költő életpályájának és életművének ezt a megosztását az egyenlőtlen fejlődés elvének távlatából, ugyanolyan szkeptikusan fogadom Sőtér végső megállapítását: „És ez a párhuzamosság annál is tanulságosabb lenne, mivel Mickiewicz — és általában a legtöbb e korszakbeli európai költő — életművéből hiányzik a népiesség. És ennek ellenére, Mickiewicz egy külön, de a mi költészetünkkel párhuzamos úton, csaknem ugyan oda jut el, mint Petőfi.” Ezzel szemben én egy tőlem telhető gondos ideológiai-történeti környezettanulmány alapján mindössze arra az eredményre jutottam, hogy Petőfihez fogható nép- (nem népies!) költőt az egykorú Európa nem ismer. S ha Sőtér szerint Mickiewicz életművéből hiányzik is a „népiesség”, szerintünk ennek ellenére teljesíti, mégpedig a maga történeti küldetésének megfelelően azt a feladatát, hogy a lengyel nép költője legyen. Persze, ha arra gondolunk, hogy Petőfi életművéből hiányzik többek között Puskin személyes nevelő hatása, egy bukott fölkelés megrázó „élménye”, az emigráció, Párizs, Róma, a messzianizmus, amelyek döntő módon befolyásolják Mickiewicz korai és kései fejlődését, hogy Mickiewicz milyen nagy kerülővel jut el nem egyszerűen a forradalom, hanem — a „Tribune des Peuples”-be írt cikkeinek tanúsága szerint — egy szocialista-messzianista forradalom szükségszerűségének elvi felismeréséig, s ha ugyanakkor azt látjuk, milyen nyílegyenesen, minden vallási-ideológiai megterhelés nélkül futja meg Petőfi a maga pályáját a cselekvő forradalomig és szabadságharcig, aligha lehet itt párhuzamról szó. De hadd beszéljen helyettem egy nálam illetékesebb tanú, Mickiewicz egyik legmodernebb életrajzírója, Mieczysław Jastrun: „Ő, (Mickiewicz), egyesítette magában mindazt”, — idézem Jastrunnak egy 1953-ban megjelent tanulmányából — „ami a romantikában valóban haladó és teremtő volt: a forradalmi lendületet, a demokratikus eszméket, az átfogó történeti szintézisekre való hajlamot. Egyúttal azonban nem volt ment attól, amit a romantikában reakciónak nevezünk. Mindenekelőtt azokra a misztikus áramlatokra gondolunk, amelyeknek forrása a nagy csalódás, amely a Bécsi kongresszus után uralkodott Európa népein. Ehhez járult még Lengyelország balsorsa, a novemberi felkelés leverése, az emigráció egyenetlensége és tehetetlensége... Mickiewicz nagysága abban áll, hogy hatalmas tanúságot tesz küszködésről, vereségekről, magasba vivő szárnyalásról a sötétben való prófétaságról és tapogatódzásról, egy élő folyamatról, amelynek során a jövő hírnöke és a demokrácia bajnoka legyőzi a halott társadalmi múltat. A. Mickiewicz — a népek tribúnja — csak élete alkonyán találta meg a

haladáshoz vezető utat!” Ezzel szemben Petőfi... A félreértések elkerülése végett: elvben helyeslem Sőtér intencióját, főleg ami a középeurópai irodalmak fejlődésének, hasonló tendenciáinak felderítését illeti, hiszen magam is nem egyszer alkalmaztam az analógiás módszert, a veszély ott fenyeget, amikor nem vetünk exakt módon számot az egyezések és különbségek társadalmi, történeti és — személyi feltételeivel.

Hasonló aggályaim és fenntartásaim vannak azzal az eljárással szemben is, amely Petőfi tájleíró művészetét a Tolsztoj realista „teljesítményeivel” állítja párhuzamba. Hiszen ez az eljárás teljesen figyelmen kívül hagyja azt a világnyi különbséget, amely a lírikus Petőfit a prózaíró Tolsztojtól emberi, eszméi-művészi vonatkozásban elválasztja, nem is beszélve a természeti, társadalmi, politikai valóságához való viszonyukban megmutatkozó áthidalhatatlan konkrét különbségekről. (Mellesleg, ha azt mondtam, hogy Petőfi túljut a rousseauizmuson és a tájmisztifikáláson — ami Sőtér helyesléssel találkozik —, ebből korántsem vonnám le azt a következtetést, hogy a „hangulatiság csak mellékesen”, a leírás nyugodt, tárgyilagos menetében bukkan föl Petőfinél [„A Tiszánál”]. . . . Ha Sőtérnek igaza volna, akkor éppen azt iktatnók ki Petőfi tájleíró verseiből, ami művészi megnyilatkozásának személyhez kötött, elidegeníthetetlen meghatározó lényege: a lírát, más szóval: Petőfi itt megszűnnék lírai költő lenni.)

Sőtér egyhelyütt a tájköltészetéről „egyébként igen eredeti és meggyőző fejtegetéseim közül” vitathatónak érzi azt, „amelyik az Alföldet, mint a romantika vadregényes formájától elszakadóban levő Petőfi művét méltatja. Mire gondolhatott itt Turóczy-Trostler? Talán a Horváth János elemezte Bajza-, Kölcsey-, Heine- stb. nyomokra?” Szó sincs róla; semmiestre sem erre, hanem egyfelől Petőfinek a természethez való új, meghitt, romantikus túlzásoktól megszabadult viszonyára s e viszony egyik első művészi tükröződésére gondoltam, amikor az „Alföld”-et idéztem, másfelől általában az Alföldnek korábbi „vadregényes” ábrázolásaira.

Mint már említettem, munkám s előadásom homlokerében a német Petőfi-kultusz áll, de azért — Sőtér Istvánnal egyetértőleg — én is nagy fontosságot tulajdonítok pl. a franciaországi magyar, sőt ezen túlmenően az olaszországi, londoni magyar emigránsok s a Petőfi-fordítók alkalmi munkaközösségének. Amikor csak lehet, utalok rájuk, főleg ott, ahol választ keresek arra a kérdésre, miért nyílik meg az egyik nemzeti irodalom fenntartás nélkül Petőfi előtt s miért zárkózik el előle egy másik? Azonkívül külön fejezetben foglalkozom azokkal a német, francia, olasz fordítókkal, akik Petőfi kedvéért tanultak meg magyarul.

Utoljára hagyam Petőfi forradalmi költővé válásának fontos kérdését, amely közelről érinti egész politikai költészetének kialakulását.

Sőtér feltevése szerint Petőfi forradalmasításában különösen két élménynek lehetett döntő része: 1. 1846 tavaszán Petőfi „bizonyára olvasta a szocialista utopisták műveit”. 2. Ugyanazon a tavaszon a Galíciából menekülő lengyel forradalmárok közül többen Pesten időztek s így Petőfi alighanem találkozott velük.

Ami az első feltevést illeti, mindenekelőtt tudnunk kellene, milyen szocialista-utopista művekre gondol Sőtér? Mert egyéb, konkrét adatok híján, mindössze annyit valószínűsíthetünk, hogy Petőfi 1846—47 táján megismerkedik a legnépszerűbb utopista ideológiával, a saint-simonizmussal, amelynek ismerete nem szorítkozik a beavatottak: filozófusok, történetfilozófus-

sok, műkedvelő politikusok szűkebb körére, mint a többi utópiáé. De sietünk hozzátenni: Ezt az ismeretet elsősorban nem a tan hiteles alapokmányai, az eredeti francia szövegek vagy fordításaik, hanem jórészt folyóirat- és újságcikkek, kivonatok, írók, költők — nálunk Heine — közvetítik. Azt is tudjuk, hogy a nagy utópiák szerzői között egyetlenegy sincs, jelentékeny tanítványaik közül is csak egynéhány, akik az utópiától eljutottak volna a forradalomig, vagy legalább a forradalom szükségszerűségének felismeréséig, mint Heine vagy Lenau. A vezető saint-simonisták pl. 1830 előtt mindent elkövetnek, hogy megelőzzék a forradalmat, kitörése után pedig nyíltan szembefordulnak vele s felszólítják Lafayette-t, szüntesse meg az anarchiát s állítsa helyre a rendet, — mégpedig fegyveres kézzel. Vagy: itt vannak a misztikus utopisták, köztük a legismertebb, Cabet, aki részt vett ugyan a júliusi forradalomban, hogy aztán főművének, a „Voyage en Icarie” végén kijelentse: „Ha kezemben tartanám a forradalmat, mégsem nyitnám ki a kezem, mégha számkivetésben kellene is meghalnom érte”. Vagy Laponneraye, aki büszke arra, hogy Marat, Robespierre és Babeuf örököse, s misztikus ködbe burkolja forradalmi követeléseit stb. Aztán: ha arra az ezer meg ezer haladó értelmiségire gondolunk, akik világszerte utopista szövegeket olvasnak, anélkül, hogy a forradalom útjára lépnének, továbbá: ha tudjuk, micsoda fenntartásokkal ismertetik folyóirataink az egyes utópista rendszereket, azt kell mondanunk, hogy a saint-simonizmus csak azért lehetett Petőfire forradalmasító hatással, mert társadalmi helyzete, tapasztalatai, a magyar ellenzéki politika radikalizálódása eleve fogékonnyá tették a befogadására s bátorították fel arra, hogy levonja belőle a végső forradalmi következtetéseket. E jórészt még felderítetlen, bonyolult folyamat első művészi megnyilatkozásai: a „Levél Várady Antalhoz” s „Véres napokról álmodom”, amelyeknek látomásszerűsége, pátosza és terminológiája is elüt Petőfi korábbi vagy közelkorú verseitől s — Vörösmarty néhány evokációját nem tekintve — kortársainak verseitől is. Igaz, hogy éppen ezekben az években kezd közkeletűvé válni a jellegzetes saint-simonista terminológia.

Hogy európai összefüggésében is minél jobban kidomborítsam Petőfi „különállását”, hadd hivatkozzam néhány francia példára, amelyekből kiderül, hogy még a látszólag legradikálisabbak számára is milyen nehéz megtenni az utolsó, forradalmi lépést.

Marxék 1843-ban, Párizsban a „Deutsch-Französische Jahrbücher” kiadására készülnek. Az akkor még progresszív Arnold Ruge meglátogat több neves francia demokratát és szocialistát, akiket munkatársakul szeretnének megnyerni. De valamennyiüktől kosarat kap.* Lammennais pl. nem akar tudni olyan humanizmusról, „amely a tudományt meg akarja szabadítani a hittől”, Louis Blanc veszedelmesnek tartja Marxék vallásellenes és ateista propagandáját, Lamartine eleinte kész támogatni a vállalkozást, de azonnal eláll szándékától, mihelyt megtudja, hogy forradalmi folyóiratról van szó. Leroux arra hivatkozik, hogy egy technikai találmányán dolgozik, Cabetnek nem tetszik Ruge ateizmusa, Considérant azt veti szemére, hogy forradalom útján akarja megvalósítani eszméit. Ezután nem meglepő, hogy német részről Feuerbach sem hajlandó együttműködni Marxékkal. Viszont tudjuk, hogy pl. Heine éppen ennek az együttműködésnek köszönheti, hogy

* Az adatokat Ruge visszaemlékezései (*Zwei Jahre in Paris* 1846. I.) alapján közli: A. Cornu, K. Marx u. Fr. Engels. *Leben u. Werk* I. Berlin, 1954. 455.

politikai költészetében a radikalizmusnak egy olyan fokára jutott, amely német költő számára egyáltalán elérhető volt, de még így is elmarad Petőfi mögött! — Mindezt nem valamilyen nacionalista önelégültség mondatja velünk, hanem a tények egyszerű mérlegelése. Különb, ha befelé nézünk, magyar viszonylatban is hasonló tapasztalatra jutunk: Eötvös és baráti köre pl. abban a kivételes helyzetben volt, hogy eredetiben olvashatta s részben olvasta is kora legtöbb szocialista utópiáját, ennek ellenére egyikükből sem lett forradalmár.

Végül: a kor- és közhangulat ismeretében valószínűsítve látom Sötér második föltevését, hogy a galíciai események is közreműködhetek Petőfi világnézetének tisztulásában és — ezt én teszem hozzá — radikalizálódásában. Ha ezenkívül bebizonyosodnék, hogy lengyel menekültekkel is találkozott, a tény jelentőségét abban látnám, hogy a történelem, amelyet Petőfi eddig csak könyvekből ismert, most első ízben lépett be közvetlenül a világába.

Mindenesetre köszönöm Sötér István gondolatébresztő megjegyzéseit, amelyeket Petőfi-koncepcióm végleges kialakításánál feltétlenül figyelembe veszek.

Örülök Pándi Pál hozzászólásának is, elsősorban, mert minden mondata elárulja, mennyire benne él Petőfi életének és életművének világában. Innen Petőfi-ismeretének közvetlensége s Petőfi-képének meggyőző ereje. Hozzászólásában kiemelendőnek tartom a világirodalom s a nemzeti irodalom viszonyának éppen Petőfi világirodalmi helyének megállapítása szempontjából oly fontos marxista értelmezését, mint amelyben a magam értelmezésének igazolását láthatom. Nagyon tanulságosnak tartom mindazt, amit Petőfi saint-simonista verseinek élményszerű gyökereiről, nemzeti és egyetemes eszmei távlatuk összehangolásáról mond.

A Gvadányi-Petőfi-viszony kérdéséhez mindössze néhány megjegyzésem van. Pándinak igaza van abban, hogy Petőfi „megbírkozott a peleskei nótáriusság kísértésével”. Viszont nem tudom, észrevette-e már valaki, hogy Petőfinek a pusztaság ábrázolásában egyik, bevallom: naív, de mindenesetre figyelembe veendő korai őse Gvadányi s hogy a János vitéz boszorkánygyülekezetének egyetlen magyar megfelelője ugyancsak Gvadányinál található. („A falusi nótáriusnak elmékedései.” 1796, 135.) — Általában: Petőfit jóval több szál fűzi költészetünk terminológiai hagyományaihoz, semmint gondolnók.

Pándi jól tette, hogy idehozta Petőfi eredetiségének kérdését, amely valóban egyik alkotó eleme Petőfi s általában minden költői lángelme világirodalmi érvényesülésének. Csakhogy ezt az eredetiséget korántsem szabad úgy értelmezni, mintha Petőfivel kezdődne a világ, nem köteleznék hagyomány, forma, az alkotás törvényszerűségei. Hiszen tudjuk róla, milyen szenvedélyes, sokfelé tájékozódó olvasó s milyen tudatos alkotó volt, de azt is tudjuk, hogy a lángelme természetes ökonómiájával csak azt fogadta magába, amire fejlődése és felemelkedése szempontjából szüksége volt, pl. Shakespeare-t s nem Goethét, Schillert, Victor Hugot, Heinét, Bérangert, Lenaut, s nem Walter Scottot vagy Grillparzert. Eredetisége éppen befogadó készségének, érzéklésének, asszociációinak, a hagyományok felhasználásának s a valóság művészi tükröződésének újszerűségében áll. (Petőfi eredetiségével külön fejezetben foglalkozom.)

Pándi nem ért egyet azzal a megállapítással, hogy költészetünk a XVIII. század közepéig, sőt a francia forradalomig nem tud megszaba-

dulni a biblicizmus s általában a teológia gyámságától. Bevallom, itt egy ismert marxista tételnek költészettörténeti alkalmazásáról van szó, ami egyszerűen azt jelenti, hogy az említett időpontokig nincs, sőt hozzátehetném: azután is alig van magyar költő, aki biblicista világképét természet-tudományi világképre cserélve, eljutott volna a nyílt vagy szemérmes materializmusig, ateizmusig. Aggályai vannak azzal a tétellel szemben is, hogy, amikor János vitéz nemcsak szétvereti a boszorkányok országgyűlését, hanem meg is öleti őket, mire eloszlik a sötétség s kivilágosodik a táj, ez Petőfi hitvallása a felvilágosodás mellett. Pándi szerint ez a jelenet egyszerűen csak beleilleszkedik „a nép felemelkedésének abba a mesei folyamatába, amely folyamatnak az egésze állásfoglalás a világosság, a felemelt fejű nép mellett”. Nos mi ez, ha nem az én tétellem általánosítása s érvényének kiterjesztése a költemény egészére. Ezzel megszűnik közöttünk minden ellentét. Maga a jelenet pedig egy újabb adalék Petőfi eredetiségéhez. Mert amennyire alkalmam volt bejárni a nagy meseóceánt, mindeddig egyetlen mesét sem találtam, amely a miénkkel akárcsak rokon jelenetet tartalmazna. A mesemotívumok egyik leggazdagabb leltára — Bolte-Polivka hatalmas műve — sem tud róla. Igaz, Merényi „Sajóvölgyi Meséi” között van egy, amely meglepő egyezéseket mutat a „János vitéz” jelenetével, csak hogy éppen ez a mese viseli magán Petőfi hatásának feltűnő nyomait.* Pándi szerint itt — a tanulmány egészét tekintve, csak másodrendű problémákról van szó, de azt hiszem, még az ilyen esetekben sem mondhatunk le a filológiai egzaktásra való törekvésről.

S z a l a t n a i R e z s ő hozzászólása Andrej Mráz akadémikus előadásához kapcsolódik. Csak helyeselni tudjuk a középeurópai Petőfi-kultusz és Petőfi-hatások további felderítését illető szempontjait és javaslatait. De talán éppen ezért örömmel fogadtuk volna beszámolóját a csehszlovák Petőfi-irodalomban végzett kutatásairól. (Mellesleg: szeretném helyesbíteni azt az állítását, mintha Arany nagykőrösi tanársága idején még mit sem tudott volna „Petőfi hatásáról a magyar nyelv területén kívül”. Holott már 1850 előtt, nemcsak ő, hanem minden magyar folyóiratolvasó is tudomást szerezhethetett Petőfi világhírének biztató kezdeteiről. Magam is utalok Arany cikkére, amelyet pár év múlva, 1861-ben a „Szépirodalmi Figyelő”-be írt a francia Thalès Bernard Petőfi-utánzatairól!)

*

Mindent összegezve, megállapíthatjuk, hogy mai Petőfi-vitánk nem egy tekintetben pozitív eredménnyel zárult, hogy hozzájárult a belső Petőfi-kép megvilágításához is s ösztönző hatással lehet Petőfi-kutatásunk új szakaszának kialakítására.

TOLNAI GÁBOR elnöki zárószava

Tisztelt Hallgatóság! Engedjék meg, hogy pár szót elnöki zárószó jogán én is mondjak. Megvallom, hogy eredetileg részletesebb felszólalásra gondoltam, hiszen be is jelentettem magamat, mint felszólalót. Szerettem

* L. Elek Oszkár, *Ethnographia*, 1916.: *Petőfi S. János vitéze és a népmesék*, 106. — Ehhez: Berze Nagy János, u. o. 1925, 34.

volna beszélni arról a kérdésről, hogy ki az a magyar költő vagy magyar író, akivel kapcsolatban jogosabban fel lehet vetni azt a kérdést, amelyet először Marx vetett fel az antik irodalom tanulmányozása során, *a nagy irodalmi alkotások tartós hatásának a kérdését.*

Ez a probléma máig sincs teljes egészében elvi síkon megoldva. Nem gondoltam arra, hogy a kérdést én itt megoldjam, de pár problémát szándékoztam felvetni. Erre most nincs idő, de hadd mondjak mégis néhány szót részben az előadáshoz kapcsolódva, részben a vita összefoglalásaként.

Azt hiszem, a felszólalók nem udvariaskodtak Turóczy elvtársammal akkor, amikor egyes vitapontok említése mellett hangsúlyozták ennek az előadásnak, többen pedig a kéziratban ismert egész műnek a nagy jelentőségét.

Turóczy elvtárs kiindulásához szeretnék én is kapcsolódni. Művének kiindulási bázisa az az alapvető marxista tétel volt — és helyes, hogy ez volt —, hogy egy irodalmi mű akkor hat, akkor terjed, akkor válik világ-irodalmi hatásúvá és jelentőségűvé, egy nemzet írója, költője akkor lesz világirodalmi jelenséggé, ha abban az országban, annak fejlődésében szükséglet az ő alkotása.

Turóczy elvtárs nagyon helyesen kapcsolta ehhez a problémához a múltban olyan gyakran öncélúan alkalmazott hatáskutatás kérdését. Én úgy fogalmaznám meg, hogy az hat reánk, ami úgyis bennünk van, ahhoz nyúlunk, aminek megerősítéséhez támaszra van szükségünk, olyannal táplálkozunk, ami erősíti, előmozdítja szellemi, politikai, ideológiai fejlődésünket.

Egy helyen a saint-simonizmussal kapcsolatban lényeg szerint azt mondotta, hogy Petőfi nem azért lett demokrata, nem azért lett a nép barátja, mert Saint-Simont olvasta, hanem azért nyúlt Saint-Simonhoz, mert a nép barátja volt, mert demokrata volt, és az ilyen táplálékokra volt szüksége. Ezek voltak azok, amik erősen előmozdították az ő állásfoglalását, költői, politikai fejlődését.

Elhangzott itt az előadásban és a hozzászólásokban egyaránt az a megállapítás, amit — ha jól emlékszem — Szalatnai elvtárs úgy fogalmazott meg, hogy egy új Petőfi-visszhang van világszerte már nem is kibontakozóféltben, hanem betetőzés előtt. Az előzőkhöz kapcsolódva, hadd fűzzek ehhez némi megjegyzést.

Kétségtelen, hogy ma világszerte, a Szovjetunióban is, a baráti népi demokráciákban is, de a kapitalista nyugaton is új Petőfi-kultusz van kibontakozóban. Nem valami protokolláris sorrendben említettem az országokat ebben az egymásutánban, hanem Petőfi hatásának, az új nagy Petőfi-visszhangnak bizonyos különbözőségét is szeretném itt leszögezni.

Hogy egy adattal én is kiegészítsem vagy helyettesítsem az esetleg hiányzó adatokat, hadd említsem meg, — nem tudom, az elvtársak mennyire tudnak róla, én négy-öt évvel ezelőtt bukantam rá —, hogy az első olasz visszhang a Garibaldi hadseregében szolgáló magyar katonáktól származott, akik prózában fordították Petőfit, és Petőfivel lelkesítették az olasz szabadságharc katonáit. Ma mást jelent Petőfi Olaszországnak, mást jelent a Szovjetunióknak, mást a baráti népi demokráciáknak és egészen mást a kapitalista nyugatnak. Azt hiszem, az előbb említett hármas csoportosítást jelölhetjük meg akkor, ha Petőfi mai visszhangját elemezzük. Mást jelent Petőfi a kommunizmust építő Szovjetunió, a szocializmust építő népi demokráciák és még a polgári vívmányokért, a polgári demokratikus szabadság-

jogokért a kapitalista országokban harcoló munkásosztály számára. Ehhez kapcsoltam volna részletesen a nagy irodalmi alkotások, a nagy művek általános hatásának elvi kérdését, de ismétlem, engedjék meg, hogy erre most ne térjek rá.

Magáról a vitáról szeretnék pár szót szólni. Tegnap felszólalásomban, kapcsolódva az osztálytitkári referátumhoz, mint egy fájdalmas hiányt említettem meg azt, hogy a Petőfi-kutatásokkal el vagyunk maradva. Megemlítettem azt is, hogy a Petőfi-kutatások terén az utolsó hetekben tettük meg a tervező lépéseket arra nézve, hogy mi a legsürgősebb, mi legyen a sorrendiség az egymás után következő feladatokban. Gondolom, a mai előadás és az előadás után támadt vita nyugodtan támaszthatja bennünk azt a reményt, hogy az a bizonyos „kínzó örökség”, amelyről Illyés Gyula könyvére hivatkozva Szalatnai Rezső elvtárs említést tett, pár esztendőn belül legalább részben fel fog számolódni, mert hiszen Petőfi teljes értékelése és mindazoknak a problémáknak a megoldása, amelyek az ő hatalmas életművével és világirodalmi visszhangjával kapcsolatosak, el fog következni. A kínzó örökséget azonban Illyés másként értelmezte. Amikor Illyés a 30-as években egyedülálló és forradalmi jelentőségű Petőfi könyvét megfogalmazta, más kínzó örökségre gondolt. Ő a politikai kínzó örökségre gondolt, Petőfi figyelmeztetésére a fasiszta Magyarország felé, a két világháború közötti Magyarország felé.

Azt hiszem, ha kissé elemeznénk Petőfi hatását a kapitalista országokban — ezen a vonalon lehetne igazán megfogni a kérdést. Mi öregebbek gondoljunk vissza arra, hogy mi volt számunkra a két világháború között Petőfi. Valami hasonló ahhoz, mint amit jelent manapság a francia vagy az olasz munkásoknak a szabadságjogokért, demokratikus jogokért vívott harcukban, amikor jelszóként idéznek olyan Petőfi-sorokat, mint „még kér a nép, most adjatok neki!”

Mi ettől szerencsés módon már messze vagyunk és a mi számunkra Petőfi újraértékelése egészen más természetű.

Az utolsó kérdés ugyanaz, amit tegnapi felszólalásomban is érintettem. A mai vita azt is megmutatta — s ezt elsősorban Andrej Mraz szlovák akadémikus elvtárs, de Szalatnai és Sötér elvtárs felszólalásai után láthattuk —, hogy Petőfi hazaérkezett Közép-Európába. Ezek a problémák is felvetődtek Petőfivel kapcsolatban.

Ismét nem tudom megállni, hogy el ne mondjam — mint tegnap — egy személyes élményemet. Még mindig nem gondolunk eléggé arra, amire engem 1947-ben egyik szomszéd országban annak az országnak egy katonája — egy közlegény katona — figyelmeztetett a vonaton, amikor megtudta, hogy magyar vagyok. Arról kezdett beszélni, hogy ismeri Petőfit. Olvasott Petőfitől néhány verset és megilletődötten azt mondta, hogy Petőfi közös jelképe a közép-európai népi demokráciáknak, közös jelkép, közös örökség mindnyájunk számára. Azt jelentette ez az ő szavaival, amit mi 48 jubileumán hangsúlyoztunk és amit Révai elvtárs fogalmazott meg tökéletesen: 48 útján járunk. 48 megszakadt — a reakció által félbeszakított nagy örökségét folytatjuk.

Ezen a ponton, ezen a vonalon fogható meg és fogta meg Turóczy elvtárs is Petőfi világirodalmi jelentőségét. Hiszen mit jelentett, mit is jelenthetett volna mást, ha nem ezt. Petőfi nagy nyugat-európai visszhangja a szabadságharc évtizedében és a szabadságharc bukása után a forradalom

nagy költőjének világsikere, annak a forradalomnak költőjéé, amely forradalom felé Marx és Engels mint a lehanyatló európai forradalmak utolsó nagy reménysége felé tekintettek. Ennek a forradalomnak volt ő a költője, és mint ennek az utolsó felvillanó XIX. századi európai forradalomnak és szabadságharcnak költőjét ünnepelték őt Garibaldi katonáitól kezdve a párizsi és londoni emigránsokig és a cári Oroszország forradalmi demokratáiig világszerte.

Megköszönöm Turóczy professzor elvtárs előadását, a hozzászólásokat, elsősorban Andrej Mráz elvtárs felszólalását, köszönöm az elvtársak türelmét, és az ülést bezárom.